Tartalom

Nyilas Atilla **Három vers a Jóskabál című ciklusból** *(Zsófi; Lebukás; Faludy – versek)* 3

Varlam Tyihonovics Salamov **Lend Lease** *(Soproni András fordítása)* 5

Kugler Viktor **valter miska; kinga** *(versek)* 11

Ambrus Máté **Matrózcsomók; Jobb neked** *(versek)* 13

Szilasi László **Manufaktúra** 15

Fellinger Károly **Hajótörés; A megőrzött nyelv** *(versek)* 24

Pátkai Tivadar **Szkennelések** *(vers)* 26

Kovács Dominik – Kovács Viktor **A Falbné háza** 30

Péntek Imre **Mitikus beszéd; Ortodox tanok; Zöldebb; Divat; Bál** *(versek)* 35

Gömöri György **Elégia; Crépuscule; Koncert; Megint Chopin; Naptár** *(versek)* 39

▸

Berta Kristóf **„Keményen válaszolnak az elvtársak...”** *(A „kecskeméti sortűz” kérdése az új kutatások tükrében)* 41

Sinkovicz László **Csak látszólag párhuzamos sínpárok** *(Mészöly Miklós és Tar Sándor)* 65

▸

Orosz István **A lepkekergető liba** *(avagy „aprótseprőségek” a Lúdas Matyi ürügyén)* 77

Füzi László **A szemlélődő mester** *(Orosz István hetvenötödik születésnapjára)* 82

▸

Bartha Eszter **Mindenkiföldjén?** *(Rostás Zoltán: Bukaresti magyarság – alulnézetből)* 100

Pálfy Eszter **A humoreszktől az ifjúsági irodalomig** *(G. Szabó Judit: Megérjük a pénzünket! – Ingyen elvihető könyvek VI.)* 106

Orosz István grafikái
(A címlapon: Camera obscura)

FORRÁS

58. ÉVFOLYAM | 2026. 10.

Megjelenik Kecskemét Megyei Jogú Város Önkormányzata, a Magyar Kultúráért Alapítvány, a Petőfi Kulturális Ügynökség és a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával.

SZÉPIRODALMI, SZOCIOGRÁFIAI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT ► Megjelenik havonként ► *Főszerkesztő:* **Füzi László** ► Kecskemét Megyei Jogú Város folyóirata ► Kiadja a Katona József Könyvtár; *Felelős kiadó:* **Bujdosóné dr. Dani Erzsébet** könyvtárigazgató ► *A szerkesztőség címe:* 6000 Kecskemét, Piaristák tere 8.; *Telefonszáma:* **76/500-550/111. mellék**; *Honlapcím:* **www.forrasfolyoirat.hu**; *E-mail cím:* **forras@forrasfolyoirat.hu** ► *Tördelés:* VideoPix Bt., Kecskemét; Tel.: 76/508-160; videopix@videopix.hu ► *Nyomdai kivitelezés:* Print 2000 Nyomda Kft., Kecskemét, Nyomda u. 8.; Tel.: 76/501-240; Felelős vezető: **Szakálas Tibor**

A szerkesztőség tagjai: **Csenki Nikolett, Füzi Péter, Pál-Kovács Sándor Attila** *(szerkesztő)*, **Bosznay Ágnes** *(szerkesztőségi titkár)*. A szerkesztésben közreműködnek: **Bahget Iskander, Pintér Lajos** ► Szerkesztőségi órák: kedd–csütörtök 10 és 12 óra között. ► Kéziratot nem őrzünk meg és nem adunk vissza! ► Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Postacím: 1900 Budapest. Előfizetésben megrendelhető az ország bármely postáján, és a kézbesítőknél, www.posta.hu WEBSHOP-ban (https://eshop.posta.hu/storefront/hirlapok/m-veszet-es-kultura/forras/prodB040714.html), e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu, telefonon 06-1/767-8262, levélben a MP Zrt. 1900 Budapest. Külföldre és külföldön előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu WEBSHOP-ban (https://eshop.posta.hu/storefront/hirlapok/m-veszet-es-kultura/forras/prodB040714.html), 1900 Budapest, 06-1/767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu. **Belföldi előfizetési díj: 7200**,– Ft ► Index: 25947 ► HU ISSN 0133–056X

Nyilas Atilla

Három vers a Jóskabál című ciklusból

Zsófi

A vidám természetű, mosolygós lány
már általánosban is egy osztályba járt
a C-ből átkeveredett Katival,
kérték, hadd üljenek egymás mellett,
és négy tanévre padtársak lettek.
Ménkó úgy hívta, „az osztály motorja”,
különösebb kelletlenséget nem mutatva
viselte ezt el, bár visszagondolva
mintha meg-megrándult volna az arca,
lehet, hogy nem ő volt a legjobb tanuló,
de ő tett a legtöbbet a közösségért
tanári ésszel elgondolva,
ennek megfelelően rendre ő kapta
a vélekedést erősítő megbízatásokat,
e szerep nem volt egy leányálom,
Ménkó olykor rajta kérte számon,
ha elégedetlen volt velünk,
például amikor az „osztálykirándulás”
két napja közül az egyiken, Szentendrén
néhány fiú bement a Dunába,
a másikon meg Budapesten
Ménkó szerint túl hamar végezve
páran a múzeum lépcsőjére ültek,
Zsófi kapott igazgatói intőt.
Bécó eleget gúnyolta,
ám értelmet sugárzó, szelíd
ábrázatával elnézhető volt neki –
más kérdés, az érintett hogy látta ezt.

Lebukás

Gimnazistakorom óta gyorsan cigarettázom,
jellemző volt, hogy egy-egy szünetben
két szálat is el akartam szívni,
és utána még beszélni ezzel-azzal,

már távozóban voltam a fiúvécéből,
csak előtte még ittam néhány kortyot
a bejárat közelében lévő csapnál,
amikor belépett az egyik fiatalabb,
talán matematika–fizika tanár,
még nem láthatták egymást a többiekkel,
jó hangosan köszöntem neki,
hogy figyelmeztessem őket:
„Tiszteletem, tanár úr!”,
mire hátulról nagy nevetés,
azt hitték, poénkodom,
csak akkor hervadt le a mosoly az arcukról,
mikor odaért hozzájuk,
és azonnal kérte az *ellenőrzőket,*
mindenki eldobta égő cigijét,
Barnabás zavarában a hajához kapott,
csak Joe füstölt tovább kimérten,
és annyit mondott két slukk között:
„Előbb ezt elszívom.”

Faludy

„Mint nagy kalap borult reám a kék ég”,
és „mi sem volt tisztább számomra, mint az éj”,
még véletlenül se olvastam *kötelezőt*,
csak elvétve jutott el hozzám könyv akkoriban –
az egyik órán, a bal oldali padsorban ülhettem,
és Bécó tőlem jobbra távolabb,
de valahogy mégis egész közel,
furcsa módon mintha velem egy vonalban,
idemutatta a Faludy–Villon patinás kiadását,
anélkül, hogy egy árva szót szólt volna,
az ujjával áthúzta a francia költő nevét,
majd sokatmondó pillantást küldve felém
rámutatott a magyar átköltőére,
és azonnal értettem mindent
„megáldva és leköpve mindenütt”.

Varlam Tyihonovics Salamov

Lend Lease

A friss traktornyom a mocsárban valami prehisztorikus vadállat nyoma lehetett volna – legkevésbé annak látszott, ami volt: a Lend Lease keretében szállított technika nyoma.

Mi, rabok, hallottunk ezekről a tengerentúli ajándékokról, amelyek nagy viharokat támasztottak a lágerfőnökség érzelemvilágában. A használt kötött ruhákon, nyúlott pulóvereken és kardigánokon, amelyeket az óceánon túl gyűjtöttek a kolimai rabok számára, kis híján összeverekedtek a magadani tábornokfeleségek. Ezek a gyapjú kincsek a listákban „használt" jelzővel szerepeltek, de természetesen sokkal kifejezőbb lett volna a „viseltes" vagy akár az „ócska" jelző, nem is szólva a csakis a lágerlakók füle számára ismerős más szavakról.

A Lend Lease kolbász persze nem volt „használt", ám ezeket a mesébe illő ínyencségeket mi csak messziről láttuk. A hasas konzervdobozokban szállított Lend Lease sertéstokányt, azt viszont jól ismertük. A nagyon bonyolult helyettesítési táblázatok szerint kikalkulált, kimért sertéstokány, amit a főnökség mohó kezei szétlopkodtak, majd amit újra átkalkuláltak és átmértek, mielőtt beleadagolták a kondérba, ahol szétfőtt, átváltozott rejtélyes szőrszálakká, amelyeknek a szaga bármire emlékeztetett, csak húsra nem – ez a sertéstokány csak a szemünket izgatta, az ínyünket nem. A lágerkondérba adagolt lendlízes sertéstokánynak semmiféle íze nem volt. A lágerlakók gyomra többre becsült valami hazait: rothadt, vén rénszarvashúst, amit hét lágerkondérban sem lehet puhára főzni. A rénszarvashús nem tűnik el, nem válik legendává, mint a tokány.

A lendlízes zabpehely, az igen, azt ettük. De egy adagba így sem jutott több két evőkanálnyi kásánál.

De a lendlíz vonalán technika is érkezett, gépek, amiket nem lehet megenni: kényelmetlen tomahawk fejszék, rendkívül kényelmes lapátok, a rakodó erejét kímélő, rövid, nem orosz nyéllel. A lapátokat egy szempillantás alatt átalakítottuk hosszú nyelűvé, a fejét szétlapítottuk, hogy nagyobb adag talaj férjen rá.

És a hordós glicerin! Glicerin! Az éjjeli őr mindjárt az első éjszaka kimért a csajkájával egy veder híg glicerint, és még az éjszaka eladta a lágerlakóknak „amerikai mézecske" gyanánt, és meggazdagodott.

Ugyancsak a lendlíz jóvoltából érkeztek hatalmas fekete ötventonnás Diamondok, utánfutóval, vas palánkokkal; minden lejtőt könnyedén megmászó, öttonnás Studebakerek – ezeknél jobb kocsi nem is volt a Kolimán. Ezeken a Studebakereken és Diamondokon fuvarozták éjjel-nappal az egész ezerversztás országúton a lendlíz keretében érkezett amerikai búzát, szép fehér vászonzsákokban, rajtuk az amerikai sassal. Ebből a lisztből pufók, de roppant íztelen kenye-

reket sütöttek. Ez a lendlíz kenyér különleges tulajdonságokkal rendelkezett. Mindazok, akik ebből a kenyérből ettek, megszűntek vécére járni. A gyomruk ötnaponként ürített valamit, amit még ürüléknek sem lehet nevezni. A lágerlakó gyomra és bélrendszere maradék nélkül felszívta ezt a nagyszerű fehér kenyeret, amelybe kukorica, csontliszt és még valami – alighanem egyszerű emberi remény volt keverve. Nem jött-e el az ideje, hogy számba vegyük hány emberéletet mentett meg éppen ez a bizonyos tengeren túli búza?

A Studebakerek és Diamondok rengeteg benzint zabáltak. De a benzin is lendlízes volt, világos repülőbenzin. A hazai kocsikat, a közkedvelt GAZ-okat átszerelték fatüzelésesre, a motor közelében felállított hengertartályt fahasábokkal fűtötték. Még külön fahasábgyártó kombinát is épült, amelynek élére párttag szerződéseseket ültettek. A hasábkombinát műszaki vezetése főmérnökből, egyszerű mérnökből, normásból, tervezőből és könyvelőkből állt. Hogy egy ilyen kombinátban műszakonként hány melós – kettő? három? – fűrészelte körfűrésszel a hasábokat, nem emlékszem. Talán még három is lehetett. A technika a lendlízzel jött – és vele jött a traktor, és nyelvünkbe behozott egy új szót: a buldózert.

A prehisztorikus szörnyeteget eloldozták a láncáról, és az amerikai buldózer a tükörfényes széles késével, felfüggesztett fémpajzsával, a tolólappal megindult. A fémtükör visszatükrözte az eget, a fákat és a csillagokat, visszatükrözte a rabok piszkos arcát. És még az őrkatona is odajött a tengerentúli csodamasinához, és megállapította, hogy ebben a vas tükörben akár borotválkozni lehetne. Nekünk azonban nem kellett borotválkoznunk – ilyen gondolat nem is juthatott az eszünkbe.

A fagyos levegőben sokáig hallani lehetett az új amerikai szörnyeteg sóhajtozását, krákogását. A buldózer köhögött a fagyban, dühös volt. Aztán egyszerre dohogni, morogni kezdett, és bátran megindult előre, letiporva a zsombékokat, könnyen átkapaszkodva a fatuskókon. Ilyen volt a tengerentúli segítség.

Mostantól fogva nem kell majd cígölnünk a dauriai vörösfenyő ólomnehéz rönkjeit: az épületfa és a tüzelőnek való szét volt hányva az erdőben a hegy lejtőjén. A rönkök kézi vonszolása a máglyákhoz – ezt jelentette a mulatságos cígölés szó – a Kolimán emberfeletti, kibírhatatlan feladat volt. A zsombékokon, a keskeny, kanyargós ösvényeken, a lejtőkön a kézi cígölés emberi erőt meghaladó munka. Még annak idején – harmincnyolc előtt – küldtek lovakat, de azok roszszabbul bírják az északot, mint az emberek, gyengébbek is náluk, elpusztultak, nem bírták a cígölést. Most a segítségünkre (a miénkre-e?) megérkezett a tengerentúli buldózer tolólapja.

Senkinek még csak eszébe sem jutott, hogy a nehéz, emberfeletti cígölés helyett valami könnyű munkát adnak nekünk. Egyszerűen megemelik a fakivágási normánkat – valamit így is, úgy is csinálnunk kell – valamit, ami ugyano-

lyan megalázó, ugyanolyan megvetett, mint minden lágerbeli munka. Elfagyott ujjainkat nem gyógyítja meg az amerikai buldózer. Az nem, de talán az amerikai szolidol gépzsír! Ó, szolidol, szolidol. A hordót, amelyikben a szolidol érkezett, nyomban megrohanta a kriplik tömege, és egy kővel nyomban betörték a fenekét.

Az éheseknek azt mondták, hogy ez lendlíz vaj, nem is maradt több fél hordónyinál, amire őrt állítottak mellé, és a főnökség lövésekkel kergette el a kriplik tömegét a szolidolos hordótól. A szerencsések csak úgy nyelték ezt a lendlízes vajat – nem hitték el, hogy közönséges szolidol –, hiszen a gyógyerejű amerikai kenyér is íztelen volt, és ugyanilyen furcsa vasszerű mellékízt hagyott. Mindazok, akiknek sikerült legalább hozzáérni a szolidolhoz, órákon át nyalogatták az ujjukat, nyelték ennek a tengerentúli boldogságnak a legkisebb részecskéit is, amelynek az íze hasonlított a fiatal kövekéhez. Hiszen a kő sem kő, amikor megszületik, hanem puha, vajszerű anyag. Inkább lény, nem anyag. A kő öregkorára válik kővé. A mészkőfélék fiatal, híg tufái elbűvölték a szökevények és a geológiai kutatómunkások szemét. Az embernek össze kellett szednie az akaraterejét, hogy el tudjon szakadni ezektől a piskóta partoktól, a folyékony fiatal kő tejpatakjaitól. De ott hegy volt, és szikla és száraz völgy – itt pedig lendlíz-szállítmány, emberkéz terméke.

Azoknak, akik belenyúltak a hordóba, semmi bajuk sem történt. A Kolimán edződött gyomor és bélrendszer megbirkózott a szolidollal. A maradék mellé őrt állítottak, mert a szolidol a gépek étele, azok pedig sokkalta fontosabb lények az állam számára, mint az emberek.

Nos, egy ilyen lény érkezett hozzánk az óceánon túlról, a győzelem, a barátság és még ki tudja, minek a szimbólumaként.

Háromszáz ember végtelenül irigykedett Grinyka Lebegyevre, arra a rabra, aki ott ült az amerikai traktor kormánya mögött. A rabok között voltak jobb traktoristák is, mint Lebegyev, de azok mind ötvennyolcasok voltak, nagybetűs büntető cikkelyekkel, Grinyka Lebegyev viszont közbüntős volt, hogy pontosítsak: apagyilkos. Mind a háromszázan irigykedve nézték Grinyka földi boldogságát, ahogy a jól megkent traktor kormánya mögött feszítve eldübörgött a fakitermelés felé.

A fakitermelés egyre távolodott. Az épületfa kitermelése a Kolimán a patakok medrében történik, ahol a mély horhosok sötétjében a nap felé nyújtózkodó és a széltől óvott fák kellő magasra növekednek. A szélfútta, napfényes helyeken, a mocsaras lejtőkön törpék állnak, amelyeket összetör, megnyomorít, megkínoz az örökös körzés a napfény felé, az örökös küzdelem a talpalatnyi kiolvadt talajért. A lejtőkön a fák nem is fákhoz hasonlítanak, hanem olyan szörnyszülöttekhez, amelyeket spirituszba téve mutogatnak. A fák csak hegyi patakok medrében, a sötét horhosokban nőnek meg és gyűjtenek erőt. A fakitermelés olyasféle, mint az aranykitermelés, és ugyanazon patakok mentén történik, ugyanolyan erőszа-

kosan, sietősen – patak, teknő, aranymosó szerszám, ideiglenes barakk, gyors, ragadozó szökellés, amely után a patak és a vidék ott marad erdő nélkül háromszáz évre, arany nélkül örökre.

Valahol léteznek erdőgazdaságok, de miféle erdőgazdaságról lehet szó a háromszáz év alatt megérő vörösfenyő esetében, a Kolimán, a háború idején, amikor válaszul a Lend Lease-re, kitör az aranyláz, amit a zónák őrtornyai zárnak korlátok közé?

Sok épületfa, de még előkészített, feldarabolt tűzifa is ott maradt az irtásávokban. Sok olyan tönk süppedt bele a hóba, amit alighogy felerőltettek a törékeny, hegyes rabvállra, nyomban le is esett a földre. A gyenge rabkezek még tízesével sem képesek feltenni valaki vállára (de hát még váll sincs olyan) a kétméteres rönköt, nem képesek néhányszor tíz méterre elvonszolni a zsombékokon, gödrökön keresztül a vassúlyú szálfát. Rengeteg fa veszett oda az erőnket meghaladó cígölés miatt, és a buldózernek az lett a feladata, hogy segítsen nekünk.

A buldózer azonban a kolimai földön, orosz földön tett első útján egészen más feladatot kapott.

Láttuk, amint a zakatoló buldózer balra fordul, és elindul fölfelé egy teraszra, egy sziklakiugróra, ahol a láger temetője mellett vezető út halad, amelyen százszor hajtottak munkára bennünket.

Korábban nem is gondolkodtam el azon, hogy az utóbbi hetekben miért hajtanak bennünket munkába más úton, nem az ismerős ösvényen, amelyet a kísérő őrök csizmasarkai és a rabok gumi munkacipője taposott ki. Az új út kétszer olyan hosszú volt, mint a régi. Lépten-nyomon váltogatták egymást az emelkedők és lejtők. Mire kiértünk a munkahelyre, már elfáradtunk. De senki nem kérdezte, miért vezetnek minket más úton.

Így kell, ez a parancs, és mi csúsztunk-másztunk, négykézláb, a kövekbe kapaszkodva, véresre sebezve ujjainkat a köveken.

Csak most vettem észre és fogtam fel, miről van szó. És hálát adtam istennek, hogy időt és erőt adott, hogy lássam.

A fakitermelés messze előre jutott. A hegy lejtője le lett csupaszítva, a még sekély havat elfújta a szél. A gyökeres tönkök az utolsó darabig ki lettek forgatva: a nagyobbak alá amonáltöltetet tettünk, és a tönk kirepült a földből. A kisebbeket emelőrúddal forgattuk ki. A még kisebbeket egyszerűen kézzel, mint a cserjéket.

A hegy le lett csupaszítva, és átalakult egy láger-misztériumjáték gigászi színpadává.

Sír volt az, a rabok közös sírja, kőgödör, amelyet még harmincnyolcban zsúfoltak színültig tele oszlásnak nem induló holttestekkel, és most beomlott. A halottak ott kúsztak a hegy lejtőjén, előtárva a Kolima titkát.

A Kolimán a testeket nem a földnek, hanem a kőnek adják át. A kő őrzi és feltárja a titkokat. A kő megbízhatóbb a földnél. Az örök fagy őrzi és feltárja a

titkokat. Minden szerettünk, aki a Kolimán pusztult el – mind, akit agyonlőttek, agyonvertek, agyonéheztettek – még mindig felismerhető – akár évtizedek múltán is. A Kolimán nem voltak hullaégető gázkemencék. A holttestek ott várnak a kőben, az örök fagyban.

Harmincnyolcban az aranylelőhelyeken egész brigádok ásták az ilyen sírokat, szakadatlanul fúrták, robbantották, mélyítették a hatalmas szürke kemény, hideg kőgödröket. Harmincnyolcban a sírásás könnyű munkának számított: ott nem volt az ember halálára, tizennégy órás munkanapra kiszámolt norma. Sírt ásni könnyebb volt, mint csupasz lábra húzott gumibocskorban állni az aranybánya jeges vizében, ahol a „fő termék", az „egyes számú fém" kitermelése folyt.

Ezek a sírok, ezek a hatalmas kőgödrök színültig megteltek holttestekkel. Nem oszló holttestek, csupasz csontvázak, piszkos, agyonvakart, tetvektől agyoncsípett bőrrel bevonva.

A kőzet, az észak maga minden erővel ellenállt az ember munkájának, nem engedve a holttesteket a gyomrába. A kő, amely engedni kényszerült, a legyőzött, megalázott kő megígérte, hogy semmit nem felejt, és őrzi a titkot. A zord telek, a forró nyarak, a szelek, esők hat év alatt elvették a holtakat a kövektől. Megnyílott a föld, előmutatta föld alatti kincstárait, mert a Kolima föld alatti kincstáraiban nemcsak arany, nemcsak ón, nemcsak wolfram, nemcsak urán található, hanem nem romlandó emberi testek is.

Ott kúsztak ezek a testek a lejtőn, talán arra készültek, hogy feltámadjanak. Korábban is láttam messziről – a patak túlsó partjáról – ezeket a mozgó, ágakba, kövekbe kapaszkodó tárgyakat, láttam a ritkás, irtott erdőn keresztül, és arra gondoltam, hogy rönkök, még el nem cígölt rönkök.

Most a hegy le van csupaszítva, és a hegy titka feltárult. Felszakadt a sír, és a halottak ott kúsztak a köves lejtőn. A traktorút mellett kiástak, kivájtak – kik? a barakkból erre a munkára nem vittek embereket – egy hatalmas, új közös sírt. Nagyon nagyot. Most, ha én és a bajtársaim megfagyunk, meghalunk, itt találnak helyet számunkra ebben az új sírban. Lakásavató halottaknak.

A buldózer lekotorta a dermedt hullákat, az ezer és ezer hullát, ezer és ezer csontvázszerű holttestet. Romolhatatlan volt mindenük: az összegörbedt ujjak, a gennyedző lábujjak, a fagysérülés után maradt csonkok, a véresre kapart bőr és az éhségtől lobogó szemek.

Kimerült, elkínzott agyammal próbáltam rájönni, hogy kerül erre a vidékre egy ilyen hatalmas sírverem. Hiszen itt, úgy rémlik, nem folyt aranykutatás, régi kolimai vagyok, tudnom kéne róla. De aztán arra gondoltam, hogy én csupán egy darabját ismerem ennek a szögesdróttal elkerített világnak, az őrtornyokkal, amelyek Moszkva sátortornyos városépítészetére emlékeztettek. Moszkva magasházai: őrtornyok, amelyek Moszkva rabjait őrzik, így néznek ki ezek az épületek.

És kié az elsőbbség? A Kreml őrtornyaié-e vagy a láger őrtornyaié, és ezek szolgáltak mintául Moszkva építészetéhez. A lágerzóna tornya: a kor fő eszménye, melyet ragyogóan fejez ki az építészet szimbolikája.

Arra gondoltam, hogy ennek a világnak csak egy darabkáját ismerem, egy jelentéktelenül parányi darabkáját, és lehet, hogy ide húsz kilométerre ott áll a geológus kutatók kunyhója, akik uránt keresnek, vagy egy harmincezer rabot dolgoztató aranybánya. A hegyek ráncai között nagyon sok mindent el lehet rejteni.

Aztán eszembe jutott a füzike mohó tüze, a nyári tomboló virágzás a tajgán, amely igyekszik elrejteni a fűben, a fák ágai között bármit, ami ember műve, akár jó, akár rossz. A fű még feledékenyebb, mint az ember. És ha én elfelejtek valamit, a fű is elfelejti. De a kő és az örök fagy nem felejt.

Grinya Lebegyev, az apagyilkos, jó traktoros volt, és biztos kézzel irányította a jól megkent tengerentúli traktort. Gondosan végezte a munkáját: a csillogó buldózerekével odakotorta a holttesteket a sírhoz, belökte őket a sírba, és újra visszatért cígölni.

A főnökség úgy határozott, hogy a Lend Lease alapján kapott buldózer első fordulója, első feladata nem erdei munka lesz, hanem sokkal fontosabb.

A munka befejeződött. A buldózer odakotort a sírra egy halom követ, zúzalékot, és a halottak elrejtőztek a kő alatt. De nem tűntek el.

A buldózer közeledett felénk. Grinya Lebegyev, a köztörvényes, az apagyilkos oda se nézett ránk, ötvennyolcasokra. Grinya Lebegyev állami feladatot kapott, és ő teljesítette azt. Grinya Lebegyev arcára büszkeség, a teljesített kötelesség tudata véső dött.

A buldózer eldübörgött mellettünk, tükörfényes késén nem látszott egyetlen karcolás, egyetlen folt sem.

Soproni András fordítása

Kugler Viktor
valter miska

szóval igen, ő a földim, de már az égben van.
elnyújtózik fölöttünk, mint egy jelentéktelen
csillagkép a sarkcsillagtól bizonytalan távolságra.
a kékbolygón igencsak szürke életet hagyott
maga után. két különösen foszforeszkáló
eseményt leszámítva. mikor testvéröccse
hátába szúrta a konyhakést, majd figyelte
megrémülten, ahogy párolog a homokozóból
a lélek, távoli égitestek közé.
és mikor a kanális parton renoválta megroggyant
renoméját. mégpedig, mikor jóskát kiemelte
a vízből, aki beláthatatlan mélységbe ugrott
fejest és gerincét törte. ezt lehet fifti-fiftinek
nevezni? ott elvett, itt visszahozott valakit,
ott kain, itt jézus. mogorva ember lett belőle,
aki nagyjából annyit beszélt, mint a lovai.
öregkorában agysorvadása lett, elfelejtette
az egész életét.

kinga

brazília 2002-ben ötszörös világbajnok lett,
te, kinga 2019-ben kétszeres gyerekgyilkos.
ugyanabba az általánosba jártunk, te busszal
a szomszéd faluból, amennyiben diszkrét
lennék, nem mondanám el, hogy sárkeresztúrról.
engem pedig a lábam vezetett a régi mocsarak helyén.
mint egy csiga húzódtál vissza a bőröd alá,
nem voltál feltűnő jelenség, de azért az szerettél
volna lenni. a barátodnál aludtál, érezted, hogy nincs
tovább, szülni fogsz, akármi is legyen. kilenc
havi rejtegetett terhesség kívánkozik ki belőled.
kisiettél az udvarra, be az istállóba, ahol
egy benzincsővel vártad, hogy véget vethess
a legelső levegővételnek, a legelső eszmélésnek,
a legelső létezésnek. cirka két perc élet,
állandó halál, lila fej, mint az univerzum.
folytonos villogás. fehér, sokat zörgő reklámszatyorba
bugyoláltad és behajítottad az éjszakába. reménykedtél,
hogy beleivódik a napkeltébe. másnap, miután
hazabuszoztál, megtalálták. a kihallgatáson bevallottad,
hogy öltél már korábban is, akkor egy erdőbe
szültél csecsemőt, akire nem találtak rá a vadak,
nem neveltek belőle mauglit, tarzant. a helyszínelőknek
pontos leírást adtál a másfél kilogrammos csontváz
helyéről. a celládban ülsz homlokodon a rácsok
geometriájával. innen csak a purgatóriumba visznek.
az olyan, mint egy aréna, ahol minden lélek gladiátor.
a nyertesek ott maradhatnak, viszont a vesztesek
a pokolba csúsznak. bár az is lehet, hogy kitaláltam
az egészet, csak annyi igaz, hogy brazília
ötszörös világbajnok és te, kinga egyáltalán
nem is létezel.

Ambrus Máté

Matrózcsomók

Révfülöpnél rozsdásak a hattyúk,
koponyád már a világra tárva,
s nézd csak, amott a Nap, mint Tihanyra
huppanó flamingófenék. Most állj
és várj, míg beléd csorog az alkony,
ez a sebre csöppent jódtinktúra,
mely kitisztítja az elméd. Átmos,
és kiold benned minden masszívnak
vélt matrózcsomót, mit a nagymohón
inhalált öntömjén és általtató
nem tudott; s amit te hurkoltál vagy
más kötött hiányjelek helyére,
mint csomópontokat egy végtelen
vándorútra, melyen nem vár anyád,
hogy átöleljen. Most csak állsz és várasz,
míg kitisztogat az alkony. Gyomrod
szeretetéhes kordulásait
végre szép szavakkal csillapítják
dél vagy délkelet felől suttogó
hullámok. Tudom, füled süket még,
bőröd pedig érzéketlen. Ne félj!
Hallani, s az érintést érezni
megtanít majd új anyád: a szél.

Jobb neked

Te, ki anyám helyett becéztél és
belőlem szép szavakkal akartál
egy önmagam fölé emelkedő
nagy léghajót növeszteni, hidd el,
velem törődni kár! Hisz, akár egy
elmémbe ejtett pezsgőtabletta,
halkan pezsegve, gyors habzás után,
nyomtalanul oldódott fel bennem
minden, mit a fülembe suttogtál.

Jobb neked, ha az aludttejfényű
lámpa mellett egy papírdobozba
hajtogatsz, akár egy évekig rád
kényszerített, s nagyvégre levedlett
rongyos rabruhát. És jobb nekem is,
hogyha postára adsz ismeretlen
helyre címezve, mely úgy fest, mint egy
mélygarázs, ahol az agyzsibbasztó
benzingőzben gondolkodni, ülni,
állni, s már lélegezni sem muszáj.

Szilasi László

Manufaktúra

Bánd

A frissen megválasztott miniszterelnök megnézte országa kézilabda válogatottjának aktuális meccsét (a csapat egygólos győzelme ellenére sem jutott ki a világbajnokságra), és aztán másnap bejelentette, hogy az Építési és Közlekedési Minisztérium irodáiból a korábban ott dolgozók ellopták a porcelánt. Küldtek ugyan frissiben két láda piros, Apponyi-mintás szettet, de ezek a tárgyak nem voltak azonosak az ellopottakkal, a miniszterelnök úr azonban mégis nagyon örül az ismeretlen helyről érkező küldeménynek, mert a dédapja, annak idején, a manufaktúra főkertésze volt. Bándon élt, és a házában ma is megtalálható az a váza, amit nyugdíjba vonulásakor, a nyolcvanas vagy a hetvenes évek végén, a munkáltatójától kapott, gyönyörű, kínai mintás darab. Gondoltam, elmegyek, megnézem: gyermekkorom óta mániám a porcelán, pedig a régi gyűjteményből nem maradt mára más, csak egy magányos, Viktória-mintás, rózsás fedő, talán egy levesestál tetején lehetett egykor, aztán valaki egyszer az egész készletet összetörte.

Autóval mentem, Veszprém felől érkeztem. A falu kicsi, nincs is ott semmi, csak egy Essegvár nevű rom, egy picike iskola, két templom, rengeteg kocsma, talán ha ötszázan lakják. A dédnagyapa, korábban nagy területen gazdálkodó földműves lehetett, gondolom, biciklivel járt be dolgozni. Aztán meg haza. Az első kocsmában mindenki tudta, hol lakott a Kertész. Már mások laknak ott. De a vázát megőrizték. Menjen nyugodtan.

Az épületet kőből rakták, a kövek közé néhol vályog, néhol fa került, olyan volt, mint egy hajdani parasztember falusi háza – tömör giccs és komplett gazdaságtörténet. A benne lakó embereknek semmi köze sincs a miniszterelnökhöz, de azt azért elmondták, hogy országjárásai idején néha benéz hozzájuk, hosszan nézi a vázát, próbálja megérteni, a háziak éppen ezért rendben tartják, s mint a katolikusok a szentek szobrait, beleállították egy fali fülkébe. Megnéztem én is.

Kínáról szó sem volt, vagy ha igen, nagyon áttételesen. Rothschild-mintás, aranyos szoknyájú, madaras váza volt, tároló része felnyúlt a magasba, kardvirágokat tárolhattak benne, vagy ki tudja, mit. Nézegettem a mintát: Hungary és a címer. Gyönyörű darab volt, sokáig vizsgálgattam. És akkor odajött hozzám a legöregebb lakó, egy nagy bajuszú, bűbájos öregember, és azt kérdezte: hát maga

▾

Regényrészlet

meg mit akar itt. Gondoltam, hazudok neki: regényt szeretnék írni a legfontosabb mintákról. Átgondolta a dolgot. Hát akkor én meg hoznék magának valamit.

Elment, visszajött. Egy régi növénygyűjtemény alaposan elkopott mappája volt a kezében. A külső feliraton az állt, hogy Tapolcai nőszirmok, belül pedig három kéziratköteg sorakozott egymáson. Viktória, Rothschild, Apponyi: ez volt rájuk írva. Nem tudom, miért, de ezt hagyta rám a Kertész. Nézzen beléjük, mondta az öregúr.

Beléjük néztem. Teljesen világos volt, hogy a mappán belül már lezajlott valamiféle iratrendezés.

A Viktória felirat alatt az állt, hogy nagyolás. A Rothschild alatt az, hogy simítás. Az Apponyi alatt pedig az, hogy csiszolás. A nagyolás alá azt írták, hogy 1851, London. A simítás alá azt, hogy 1900, Párizs. A csiszolás alá pedig azt, hogy 1938, Tirana. London alatt az állt, hogy Fischer Mór, 1880. e., Tata. A Párizs alatt az, hogy Farkasházy Jenő, Tanácsköztársaság, Manufaktúra. A Tirana alatt pedig az, hogy Gulden Gyula, Still Alive, É. n., Syracusa, NY.

A tulajdonneveket ismertem. A történetekről nem tudtam semmit. Megkérdeztem az öreget, hogy miért nem a miniszterelnök úrnak adja át ezt a pakkot. Hát azért, mondta, mert a miniszterelnök úr ehhez aztán tényleg nem ért, de ekkor már kifejezetten röhögött. Rákérdeztem, hogy hol tudnám ezt a csomagot, itt, valahol Bándon, lefénymásoltatni. Xerox? De hát ezek már azok! Aztán hahotázva kigurult a szobából. Joggal nevetett: tényleg nem vettem észre, hogy ez az egész (hol gépi, hol kézi) másolat. Betettem a packot a Dakine Mission Pack hátizsákomba. Hazaviszem, otthon mindhármat újraírom. Elmenekültem Bándról.

Viktória, nagyolás *(1851, London, Fischer Mór, 1880. e., Tata.)*

(Valahol Itáliában szerezte. Púpos hátú, görbe orrú, karikalábú, pocakos, nagy arcú és hatalmas szájú alakok álltak a vázán, szám szerint hárman. Mindegyiken kúpos kalap, arcukon hatalmas orrú maszk, olyanok, mint a hajdani pestisdoktorok. Az elsőnél egy gally van, vagy valamiféle flagellum, de mást akar vele jó alaposan elverni. A középső egy felszerszámozott lovon ül, arca bamba, kantárja nincs. A harmadik bal kezében van egy trombita, előbb-utóbb meg fogja fújni. A ló jelentése központi, de kiismerhetetlen. A porcelánváza figuráit vagy Giovanni Caselli festette 1750 körül, vagy valaki más, aki nagyon közelről ismerte a Caselli-stílust.

Három Pulcinella. Ugrálnak. Az ezüstcsatos bőrcipők sehol sem érnek le a földig. Pulcinella lehet gazdag vagy szegény, zsarnok vagy gyáva, gyakorta egyszerre tartozik mindkét csoporthoz. Hűséges szolga, de minden mesterséghez alkalmazkodik: lehet pék, fogadós, paraszt, tolvaj, csodálatos kotyvalékok rafinált városi árusa. Mozdulatai szélesek

és fáradságosak, lehetővé téve, hogy agresszívan hangsúlyozza beszédét, miközben, ezzel egy időben, tökéletesen kifárasztja magát. Úgy kell elképzelni, mint egy lázadó bűnözőt egy öregember testében. Fischer Mór épp ezt szerette benne. Néha megpörgette az edényt. Egymásba folytak az alakok. A szentháromság – így hívta a vázadíszt, pedig ősei annak idején Sziléziából érkeztek.

Tata, emeletes épület a Városháza mellett. A barokk stílusú, manzárdtetős lakóház a 18. század végén épült. Fischer Mór itt született, 1799. március 25-én. Negyven évesen, 1839-ben megalapította vagy továbbvitte a porcelángyárat. Élete végén pedig, majd' nyolcvan évesen ide vonult vissza. Addig, amíg 1880 februárjában meg nem halt, a Pulcinellákat nézegette, meg azt a különös, indiai szőnyeget a szoba közepén, ami Európa térképét ábrázolta. Igen, van ilyen is: a gyarmatosítottak a gyarmattartóik országát is beleszőtték a kasmírgyapjúba. Bosszú lesz ez, vagy valamiféle geográfiai vudufelület. A szőnyeget Fischer Mór egy külkereskedelmi útján vásárolta, Londonban járt, világkiállításon, vagy ki tudja, hol. Varázsszőnyeg lehetett, az ő számára biztosan az: ahová lépett, oda képzelte magát. Ilyen volt az ő emlékezete. Át kell adnom neki a szót, papucsos lába erősen tapossa már szobája hajópadlóját, csiszolja, súrolja, feszegeti, még a végén megkopik a fa.)

A Kristálypalota – számokban. Hossza: ötszázhatvanhárom méter (az akkori világ leghosszabb épülete). Szélessége: százhuszonnégy méter a főhajóban. Magassága: harminckilenc méter a középső kupolánál. Üvegfelület: közel nyolcvannégyezer négyzetméter (az akkori brit üvegtermelés egyharmada). Vasoszlopok száma: háromezer háromszáz darab. Előállítási idő: mindössze tizenhét hét (1850 szeptembere – 1851 februárja). Kiállított tárgyak száma: több mint százezer. Részt vevő országok: harminckét nemzet, továbbá bizonyos kitüntetett gyarmatok.

Fém és üveg. Egész életemben arról álmodtam, hogy eljön majd az az idő, amikor kis, vidéki manufaktúrám kifinomult termékeit elvihetem majd a világ aktuális centrumába. A fákat nem vágták ki. Körbeépítették. A rajtuk lakó verebeket, Wellington herceg tanácsára, brit harci karvalyokkal irtották. Aztán amikor véget ért a Nagy Kiállítás, elbontották az üvegfalakat, s a fák, az angol tölgyek, az európai bükkök, a nyugati tiszafák és szilek újra szabadon lobogtak a szélben.

És nem, nem a másolatra gondolok. A Kristálypalotát a Hyde Park mellől ugyanis áthelyezték a Sydenham-dombra. Az eredeti épület minden eleme benne volt, mégis teljesen átformálták, s nem lett belőle más, mint valami túltöltött beaux-arts forma – ahogyan azt a britek elképzelik. Az épület maga, az épület beltartalma, az anyaga azonban számomra annyira fontos volt, hogy elmentem a másolat avatására is: 1854. június 10., Viktória királynő, negyvenezer ember. Albert herceg ott állt mellette. Úgy nézett ki, mint Széchenyi István. A királynő röviden beszélt. Alacsony nő volt, alig másfél méter, csodálatosan kék volt a szeme, a hangja

pedig olyan tiszta, mint amikor a manufaktúra egyik festőműhelyében egy picike ezüstkanállal megkoccintanak egy réges-régi kínai vázát. Az övé volt a világ legnagyobb hatalma. De számomra mégis Albert, a szorbok hercege volt a fontosabb.

Még ki sem hevertük a szabadságharc bukását, de én máris visszamenekültem a profit (valamennyire elegáns) cirkuszába – valójában talán sohasem is jöttem ki onnan. Albert ezenközben Párizsban járt, és az 1849-es párizsi ipari kiállításon szerzett benyomásai nyomán azt vette a fejébe, hogy létrehoz egy újfajta, minden korábbinál nagyobb, akaratosabb, ambiciózusabb rendezvényt. Olyan megmutatkozás lenne, amelyen az egész világ részt vehet, kiállítóként és látogatóként egyaránt. The Great Exhibition of the Works of Industry of All Nations: legyen ez a neve. Nem tartott sokáig. Megcsinálta.

Az 1851-es londoni világkiállítás hozta meg manufaktúrám számára a nemzetközi áttörést: az üzem kiállítási anyaga első díjat és aranyérmet nyert. Azt mondják, felettébb tudatosan válogattam össze a kollekciót. A műhely historizmusa elsősorban a távol-keletre irányult. Ming, Ming: a porcelániparban mindenki ezt ismételgeti. De mi akkor is nagyon örültünk, amikor rábukkantak az elsüllyedt dzsunkában, néhány méterrel voltak csak a víz alatt, a kék-fehér mintás korábbi, Jüan-kori porcelánrakományra. Háromszáz font törmelék. És néhány ép darab: négykarmú sárkány, főnixek és krizantémok gyűrűjében, mandarinkacsák egy lótusztavon. Ez a minta volt Ven-zung császár védjegye. A Vörös Turbánok Lázadása (1351–1368) azonban elsöpörte a dinasztiát, s helyükre a Mingeket állította. A hajó elsüllyedése éppen ezért a 14. század közepére tehető. Hatalmas szerencse, hogy ránk maradt a rakomány.

A porcelán nem annyira értékes, mint az arany, a festészet, a kalligráfia vagy a legnagyszerűbb építészeti alkotások. Mégis köze van az áttetszőségéhez, a hihetetlen keménységéhez, ez egy olyan fajtájú anyag, ami egy legalább egy kicsit: csodálatos. Létezik egy olyan hiedelem is, hogy mágikus tulajdonságai vannak, és ha mérget tesznek rá, megreped, s ez részben megmagyarázza, miért szeretnének a paranoiás Jüan-uralkodók egy kis kéket a fehérre. A műveket kínai kézművesek készítették. Mielőtt a mongolok az általuk uralt kontinentális és tengeri selyemútvonalakon exportálták volna Perzsiából, a mesterek a mai Iránból származó kobaltot használtak.

Jüan-dinasztia, 1271–1368. Kék-fehér objektumok. Ezeket próbáltuk kiismerni, utánozni, felülmúlni. És hát felül is írtuk őket. Vagy éppen alul. Mindenkinek nagyon tetszettek. Rajtuk volt a manufaktúra jele. Nem kellett hát megmondanunk, hogy honnan származnak. Volt tűz, volt víz, voltak alapanyagok, volt, eredendően külhoni emberek által, komoly szakmai tudás. Hát honnan származtak volna. Tőlünk, tőlünk, hát honnan, a teremburáját! Vitték is, mint a meleg kenyeret.

És ott voltak még a lepkés mintáink. Nekem, azt hiszem, ezek voltak a kedvenc elemeim. Stingl Vincét 1840-re sikerült végleg kivásárolnom porczelán fabri-

kájából. És attól kezdve nem csupán a tulajdonos voltam, hanem a fő festőmester is: nem hittem mindig és mindenben a cseheknek meg a németeknek. Vittem én Londonba dísztárgyakat és bravúrdarabokat is. A hétköznapi és ünnepi edénykészletek mellett kiemelt hangsúlyokat fektettem a különleges, nagy technikai tudást igénylő és sejtető luxus- és dísztárgyakra, a vázákra, a módszeresen áttört gyümölcskosarakra, a hamutartókra, az apróbb-nagyobb figurák bemutatására is. Ezekkel próbáltam bizonyítani, hogy a honi manufaktúra minőségben és művészeti értékben is képes felvenni a versenyt a nagy múltú európai gyárakkal, még akár Meissennel vagy Sèvres-rel is.

Otthon az igazgatói dolgozószobát kettéválasztotta egy kínainak tűnő fal, egy coromandel lakkos, párizsi térelválasztó, kínai mintázattal. Utánzat volt ugyan, a fabrikában mégis mindenki úgy emlegette: Fischer gazda Kínai Nagyfala. Amögött én festőmester voltam. Szó köztünk maradjon: a firma legjobbja. Bevitettem oda a kínai darabokat. Puszta szemmel, szemüveggel, nagyítókkal vizsgálgattam őket, helyenként górcsővel, még egy fazekaskorongom is volt odabent, egy kertész hozta Bándról, a beforgatás beemeli a térbe a tárgyat, de a technika, nos, a technika, a kivitelezés módszertana soha nem érdekelt, csak a minta.

Pontosan tudtam, hogy 'chinoiserie' szó a 18. századi európai művészeti ágakban elterjedt, kínai motívumokat utánzó stílust jelöli. A francia eredetű szó a magyar nyelvben 'sinoázeri'-nek, a franciában 'sinoázri'-nak, angolul pedig 'sinvázöri'-nek ejtődik, s én, valami különös sznobériából, mindig azon igyekeztem, hogy véletlenül se azon a nyelven ejtsem ki a szót, amilyen nyelven a többiek beszélnek. A chinoiserie a 19. században réges-rég passzé volt. Senki nem csinálta már. Én azonban úgy gondoltam, hogy a magas arisztokrácia legjava már réges-rég meggazdagodott, már a 17. század második felében beszerezhette a Ming-kori lapított formájú holdflaskákat, elegáns szilvavirágvázákat, a teás- és boroskancsókat vagy a hatalmas méretű dísztálakat. A porcelán azonban eltörik. Pótolni kell. Ebben áll a történeti késés előnye. Bepótolhatod, amit a történő idő elpusztított.

Érdekelt a történelem. De kétségtelen, hogy a haszonkulcs szagát is megéreztem. Én magam közepesen voltam tehetős. De nem akartam megakadályozni, ahogy a franciák mondanák, hogy eljusson hozzám a nagyon gazdagok pénze. Valaki azt mondta egyszer, hogy az ár az, amit fizetsz, az érték pedig az, amit kapsz. Akkor még nem láttam át, de valójában az volt az álmom, hogy az árat értékké alakítom: a manufaktúrának, amiben az emberek a kezükkel dolgoznak, ez lenne a végső célja. Érdekelt a szépség. Engem ez a világ sohasem fogadott be. Ugyanakkor azt gondoltam, hogy a szépségen keresztül talán mégiscsak belejuthatok. Ezért néztem a pillangókat, vizsgálgattam a virágzó cseresznyefaágakat meg azt a rengeteg peóniát.

Marco Polo, aki talán soha nem is létezett, 'porcellana'-nak nevezte a kínai műveket: azt hitte, gondolom, hogy a porcelán tojáshéjból, halpikkelyből, enyv-

ből és kaurikagylóból készül. A kagyló pedig, ugye, a disznó hátához hasonló színű és alakú. A porcelán szó a 'porcella' (fiatal emse, nőstény sertés) szóból származik. Bárki emberek fedezték is fel, én ma klasszikusoknak nevezem őket. Őket akarom követni, utánozni, felülmúlni. Hozzon nekem igazi gyöngyöket az a mocskos kínai disznó.

Az világos volt, hogy a darabok szélét a munka végén zöldre festem, vagy vastagon be fogom aranyoztatni. Huszonnégy karátos kontúr, gazdagon, ez lesz a keret – VBO: Victoria avec bord en or. Az sem lehetett kétséges, hogy a darabok színei feltűnőek lesznek, vidámak és élénkek. Akár egyszínű (szeladon, ökörvér-vörös, teaporszín vagy dehua fehér), akár kék-fehér, akár többszínű (öt színű, zöld, rózsaszín, sárga vagy fekete családú) legyen a darab, a kereten belül sehol sem tűrhetem a pangást. De elsősorban mégiscsak a motívumokat kellett megtanulnom: a százféle leppentőt, a fákat és az ágacskákat, a bazsarózsákat és egyéb virágokat, meg azt a rengeteg idegen és egzotikus, számomra a valóságból nem ismert, soha nem látott növényt: a puszta ábrázolás szülte nekem akkor az ábrázolatokat, még az újakat is.

Számos dolgot nem tudtam akkor. Nem ismertem például az általános értelmezői kereteket. És épp ezért voltam képes arra, hogy a Nagy Fal mögött elemeire szedjem szét a mintázatokat. A kínai porcelánokon látható lepkék (kínaiul: dié) nem csupán díszítőelemek, hanem mély kulturális és szimbolikus jelentéssel bíró motívumok, amelyek leggyakrabban a hosszú életet, az örökké tartó szerelmet és a gondtalan örömöt jelképezik. Mint később megtudtam, a távol-keleti díszítőművészetben szinte minden ábrázolásnak mögöttes üzenete van, amelyek sokszor homofóniákon, szójátékokon alapulnak: a kínai kultúrában a motívumok jelentését eredetileg gyakran a szavak azonos hangzása határozza meg.

Hosszú élet: a 'lepke' jelentésű 'dié' szó kiejtése teljesen megegyezik a '70-80 éves kor' jelentésű 'dié' írásjeggyel. Emiatt a lepke a porcelánokon az idős kor, a tiszteletreméltó hosszú élet és az egészség hagyományok által diktált, mégis szívből jövő jókívánsága. Megkettőzött áldás: a 'dié' szó hangzása hasonlít a 'ismételni, felhalmozni' szóra is. A porcelánművészetben a lepkék ábrázolása így a jókívánságok, a szerencse megkettőződését, folyamatos áramlását is jelenti. Amikor elemeire bontottam a mintát, elemeire szedtem az eredetiben fennálló hosszú életet meg az áldás dufla mivoltát.

A lepkék a kínai tradícióban a szerelmesek elszakíthatatlan kötelékét is bemutatják. A Pillangó-szeretők legendája: Kína egyik leghíresebb népmeséje (Liang Shanbo és Zhu Yingtai tragikus története, a „kínai Rómeó és Júlia") arról szól, hogy a szerelmesek a haláluk után lepkévé változtak, hogy így végre örökké együtt lehessenek. Párban repülő lepkék: ha a porcelánon két lepke repül együtt, az a házastársi hűség, a boldog házasság és a fiatal, tiszta szerelem egyértelmű szimbóluma. Nem figyeltem oda, lebontottam a megvalósuló szerelem eszméjét

és gyakorlatát. Se Rómeó, se Júlia? Se Abélard, se Héloïse? Te jóságos ég, megszűntettem az eredeti szövegkörnyezetet! Odalett a kínai kultúra minden alapvető eleme! Hiszen hát mindig a szerelem az alap!

És azt se tudtam, mi volt Csuang-ce álma. A taoista filozófiában a filozófus híres dilemmája kapcsolódik a lepkéhez. Csuang-ce azt álmodta, hogy lepke, majd felébredve nem tudta: ő egy ember, aki azt álmodta, hogy lepke, vagy egy lepke, aki most azt álmodja, hogy ő ember. A lepke így lett a szellemi szabadság, a transzformáció és a gondtalanság jelképe is. Évszakok: a lepke a porcelánvázákon és tálakon szinte mindig a nyár évszakát, a természet virágzását és az örömöt idézi meg. Megöltem a filozófiát, megöltem a nyarat. Visszatekintve rettentő ez az érzés. Nem tudtam, mit teszek, de csak tettem, tettem, felettébb lelkesen.

És a kombinációkról ekkor még nem is beszéltünk. Lepke & bazsarózsa: a bazsarózsa a gazdagság és a női szépség virága, ha egy lepke közeledik hozzá, az a szerelmes ifjút jelképezi, aki udvarol a vágyott hölgynek. Lepke & szilvavirág vagy krizantém: a szépséggel párosuló, rendkívül hosszú és boldog élet záloga. Az „ezer lepke" minta (Thousand Butterflies): a Csing-dinasztia korában, különösen a 18-19. századi exportporcelánokon (például a Famille Rose stílusú darabokon) vált népszerűvé az a sűrű dekoráció, ahol a felületet szinte teljesen elfedik a színes, kézzel festett lepkék, ami a határtalan boldogság és jólét kifejezése. Kiirtottam a vágyat, hosszú életet és határtalan jólétet. Nem maradt Kínában semmi. Csak a rizs. Lehet, hogy ez az ára a kulturális turizmusnak. A majdnem semmi. Ami aztán, az új helyén, vagy kap valami új szövegkörnyezetet, vagy nem.

A fák, ágak és ágacskák területén ugyanez a helyzet: a kínai kultúrában ezek is mély szimbolikus jelentéssel, filozófiai tartalommal és jókívánságokkal bírnak. A motívumok jelentése a fafajtától és az ábrázolás módjától függ. Én pedig épp ezekre törtem rá a Nagy Fal mögött.

A Tél Három Barátja: ez a kínai művészet egyik legelterjedtebb motívuma, amely a fenyő, a bambusz és a szilvafa ágait ötvözi. Közös jelentésük a kitartás, a hűség és a nehézségekkel való dacolás, mivel mindhárman ellenállnak a téli hidegnek. Fenyőfa: az örökzöld fenyő a hosszú élet és az állhatatosság legfőbb szimbóluma, mivel a legzordabb téli időjárást is túléli. Bambusz: nem valódi fa, de ágai és törzse a rugalmasságot és az alázatot jelképezik. Meghajlik a szélben, de nem törik el – ez a konfuciánus tudós eszményképe. Szilvafa ága: a kínai szilva ágai még a hóolvadás előtt, a tél végén virágoznak. A remény, az újjászületés és a bátorság jelképei. Mindegy: mindet kiirtottam. Az ábrázolás finomabb módjairól pedig fogalmam se volt.

Fűzfaág: a fűzfa a tavasz, a báj és a nőiesség szimbóluma. Hajlékony ágai az alázatot mutatják. Az elváláskor hagyományosan fűzfaágat adtak ajándékba a barátoknak a kötődés és a későbbi találkozás reményében. Az európai exportra szánt darabokon a híres „kék fűzfa" (Willow pattern) minta vált ikonná.

Őszibarackfa ága: a taoizmusban a halhatatlanság fája. A porcelánokon gyakran látható virágzó őszibarackág vagy a gyümölccsel teli ág, amely hosszú életet és egészséget kíván a tárgy tulajdonosának. Gránátalmaág: a sokmagvú gyümölccsel teli ágacskák a bőséges gyermekáldást, a termékenység és a család folytonosságát szimbolizálják. Se kötődés, se halhatatlanság, se termékenység. Odalett a kínai kultúra belső tartása is – már ha a kínaiak képesek vagy hajlandóak olyat gondolni, hogy belső tartás.

Az ábrázolásról pedig csak annyit (a londoni kínai nagykövetség egy különös női alkalmazottjától tudtam meg a másolat avatásakor), hogy a finom, kalligrafikus ecsetvonásokkal megfestett ágacskák a kínai tusfestészetből származnak. A porcelánfestők nem a teljes valóságot akarták lemásolni, hanem a növények szellemiségét és a természet harmóniáját próbálták megragadni. Nekem ez nem sikerült. Hogyan is sikerülhetett volna.

A kínai porcelánokon látható bazsarózsa a gazdagság, a jólét, a magas társadalmi rang és a szerencse legfőbb szimbóluma. A kínai kultúrában a bazsarózsát a „virágok királyaként" vagy a „gazdagság és nemesség virágaként" tisztelik. Dús, tömött szirmai és monumentális megjelenése miatt a porcelánművészet egyik legkedveltebb, visszatérő motívuma a Tang-dinasztia óta. Gazdagság és társadalmi felemelkedés: a bazsarózsás edények ajándékozása a kínai tradícióban felér egy jókívánsággal, amely anyagi bőséget, sikeres karriert vagy magas hivatali pozíciót ígér a megajándékozottnak. Császári hatalom és elegancia: a Tang- és a Ming-dinasztia idején a bazsarózsa a császári udvar kiváltságos virága volt. Az uralkodói megrendelésre készült finom porcelánokon a császári hatalom legitimitását és a birodalom virágzását jelenítette meg. Női szépség és szerelem: a virág a női kecsesség, a báj és a romantikus vonzalom metaforája. Esküvői porcelánokon a boldog, harmonikus házasságot és a termékenységet jelképezi. A tavasz szimbóluma: a hagyományos „Négy évszak virágai" porcelánmintákon a bazsarózsa képviseli a tavaszt (míg a lótusz a nyarat, a krizantém az őszt, a szilvavirág pedig a telet). Ezek is odalettek.

A kínai porcelánfestők vizuális szójátékokat (rébuszokat) is létrehoztak, ezekről pedig fogalmam se volt. (Bazsarózsa és főnix: a királyi pár szimbóluma; a főnixnek, a madarak királyának, és a bazsarózsának, a virágok királyának együttese a legmagasabb szintű szerencsét, uralkodói pompát és a házastársi hűséget jelenti. Bazsarózsa és vadalma a virág kiejtése hasonlít a „családi ház, csarnok" szóra, a két virág együttese azt üzeni: „Teljen meg a házatok gazdagsággal és dicsőséggel!". Bazsarózsa és váza: a váza szó megegyezik a béke, biztonság szó kiejtésével, így egy vázába helyezett bazsarózsa a porcelánon „békét és jólétet" mutat.)

Mivel pedig bazsarózsát, lótuszvirágot, krizantémot vagy szilvavirág soha nem láttam Magyarországon, nem tudhattam, hogy bizonyos kultúrákban azt

jelentik: császári hatalom, a buddhizmus titka, hosszú élet, megújulás. London, s benne az a csodálatos kínai nő csak később tanított meg minderre, meg a fix porceláncsoportokra, a Négy Évszak Virágaira (bazsarózsa, lótusz, krizantém, szilvavirág), a Tél Három Barátjára (fenyő, bambusz, szilvafa) és a Négy Nemesre (szilvavirág, orchidea, bambusz, krizantém). És ezeket előtte mind el is rontottam, az elemekre történő szétszedéssel.

Fellinger Károly

Hajótörés

Kurt Schwitters emlékének

A palackba a hajótörött egy kis
tengeri halat tett, papírja nem volt,
vízből, tudta, sok volna már a csepp is,
nem akart hosszú szenvedést a mennybolt.

Ha fejem fölé labdát hajít a sors,
visszahull fejemre mindig a halál,
kinevet, ha beledöglöm is, vak, gyors,
a sors megint a hátam mögött talál.

Költeményemet ajánlom hallgatag,
bölcs költőknek, ha horgomra akadnak,
nehogy a nevük végleg elfeledjem,

mivel nem olvasom újra a versem,
szerencsemadaram nyakát eszem épp,
élek, mint hős cserép a muskátliért.

▾

Az alkotó a Magyar Nemzeti Múzeum Közgyűjteményi Központ Petőfi Irodalmi Múzeum Térey János-ösztöndíjasa.

A megőrzött nyelv

Elias Canettinek

Anyanyelvem trójai faló könyvtár-
szobámban az agg, galamb lelkületű
Jónást gyötri a kenyérosztó önvád,
rám csapja sötét ajtaját a derű,

Jónás elkattintja a kopott zárat,
a kulcs természetesen benne marad
leskelődni, Jónás szeme alázat,
gyomrában a cethal túl nehéz falat.
Az angyalok seregét várom, törjék
meg, mint kenyeret, a beszédes csöndet,
megtérnek, helyet cserélnek a törpék.

A halál háta mögött őrangyalom,
vállán kasza, kísérteties ötlet,
örökkévalóság minden alkalom.

Pátkai Tivadar

Szkennelések

7.

csillogó kicsi szemünkben
akkor még minden sokkal
de sokkal nagyobbnak látszott
nagyobbnak a falu a templom
a Csuki-ér a kuglipálya maga
a csillagos ég is de legfőképpen
Rákosi pajtás a rajfoglalkozáson
folyton minden csak róla szólt
róla szólhatott az újság a rádió
a kisszékes Szabad Nép-félóra
a kilóra mért ragacsos melasz…

én valójában nem sok konkrétumot
tudtam róla azon kívül hogy kopasz
ezt azonban tilos volt hangosan ki-
mondani még a falu kocsmájában is

aki mondani merészelte az kulák
lett nyomban és jöttek érte és elvitték
így vitték el Struczer Ignác anyai
nagyapám testvérét de azt beszélték
a faluban nem a kopaszozás miatt
hanem pusztán mert Nácinak hívatta
magát két nap kóter után engedték el
csak suttogni volt szabad falu-szerte
úgy mondta egyszer a vénbolond báró
az apám borbély-műhelyében
mintha ebben a faluban ha-ha-ha
mindenki torokgyíkban szenvedne

én azt hallottam hogy az a kulák
akinek *sok főggye sok jószága* van
„nekünk lószarunk sincs csak egy
üres pajtánk ahol többet tojnak

a tikok már az is bajuk hogy a
rosseb esene beléjük" mondta mérgében
öregapám menten visszakérdeztem
puhatolóztam finoman hogy akkor
most mi is kulákok vagyunk?
lekevert egy böszme taslit így tudtam meg
hogy nem vagyunk kulákok vagy a franc
se tudja mert voltak akiknek mindenük
még a tojásuk is több volt
földek tehenek disznók lovak tikok
akkor sem számítottak kuláknak
mindenesetre nem lennék még egyszer
kisgyerek mint itt ezen a fényképen
ott a pajtaszín előtt
ahol azt a nagy taslit kaptam.

8.

azon
a csípős hajnalon reménnyel telve
gubbasztottam a szekérderékban
két számmal nagyobb bőrbekecsben
lópokrócba bugyolálva cidriztem
majd' megvett az isten hidege
de én csak arra tudtam gondolni
milyen jó lesz majd életemben először
vonaton ülni mekkorák lesznek közelről
azok a füstölgő gyárkémények amelyeket
a Dáné hegyből is látni lehet szép időben
eddig csak a hétszilvafás Mihályffy Gyuri
bátyám beköttetett *Tolnai Világlapja*
fostos színű képektől hemzsegő oldalain
láttam mozdonyt elmosódott fényképen

álmomban egyszer már ott őgyelegtem
a pápai piarc siflis sátrai között és elárultam
a nagybajuszú mézesbábosnak hogy összetörtem
véletlenül öreganyámnak a tükrös szív-kalácsát
kérve kértem könyörögtem alázatosan szépen

adna nekem helyette egy másikat megfizetném
valahogyan az árát erre ő ijesztően összeráncolta
homlokát rám förmedt mit képzelsz te szaros kölök
a tojáshéj a valugadon mi lesz tebelőled később
csak nézett rám vérben forgó kiguvadt szemekkel…

tátva maradhatott a szám ahogy a gici gőzmozdonyt
nézegettem mert öregapám jól fejbe kólintott
a' Zöregnímetjózsi akit mindenki csak Basszaszíjjeljózsinak
csúfolt a faluban azt mondta a kötelező Szabad Nép félórán
hogy a dicsőséges és hatalmas Szovjetunióban
egyáltalán nem gyártanak már sallereket mint
a hanyatló Nyugaton hanem olyan erős *gumibeton* kerekeket
szerelnek, ami sohasem lyukad ki még a vonatok mozdonyok
metrók kerekeit is le fogják cserélni a pártkongresszus
tiszteletére az egész béketáborban lehet hogy már le is
cserélték őket néztem csak néztem de ez nem úgy tűnt nekem

éles síphangot hallottam megdöccentünk elindultunk
a szekérút után úgy éreztem mi most nem is Pápára
hanem egyenesen a mennyország felé robogunk
szédültem a mellettünk elsuhanó fák és telefonpóznák
látványától nem tudtam melyik zakatolt gyorsabban
a böszme nagy vonatkerék vagy az én apró szívem

kár hogy olyan gyorsan értünk oda amikor öreganyám
befizette helypénzét a Fő téri heti piarcra figyelmeztették
„Felhívom a kofaelvtársnő figyelmét, hogy árfelhajtó
tevékenységet nem fejthet ki! Amennyiben piaci
ellenőr elvtársaink erről tudomást szereznek,
elkobzás tárgyát fogják képezni az áruféleségek!
Értve van, elvtársnő remélem értve van…"
majd' kiugrott a szemem a bámészkodástól
alig vártam a gyertyaöntőket legnagyobb meglepetésemre
a szökőkút előtt nem voltak ott a mézesbábosok sem akikről
Mikus Annus bába annyi csodát mesélt a tollfosztásokon…

kecskelábú gyalulatlan durva faasztalok mindenhol
csak retek sóska cékla spenót saláta és hagyma-hegyek
cseresznye és búzáskörte ameddig a szem ellát zöldség

zöldség hátán és szótlan és szomorú szemű üres tekintetű
asszonyok férfiak mint a fekete-fehér némafilmekben
gyanúsan méregette egyik ember a másikat nem trécselt
ott senki sem – sem zsidók sem kofák se semmilyen
itt a piros hol a piros mutatványosok…

hát én nem ilyennek képzeltem el a híres pápai piarcot
hol vannak a mézesbábosok bugylibicskások a sültkolbászosok
hol a sokat emlegetett és törhetetlen fésűt áruló pajeszos zsidó
hol vannak a zsebmetszők az alkudozó kofák a törökmézes
a vattacukros egyetlen similabda nem sok még hírmondóját
sem láttam csak madzagon rángatható kulák-játékot
doszt és dominót és hatalmas öles betűkkel festett táblákat:
NÉPÜNK LEGNAGYOBB ELLENSÉGE A KULÁKSÁG!
MINDEN KULÁK ÁRULÓ, MIND KIZSÁKMÁNYOLÓ!
jó nagyokat fingik még nagyobbat szarik a ló – folytattam
hangosan viháncoltam ezért öregapám szó nélkül vágott szájon
nem tehetek róla amikor gyertyát gyújtok sírján ősz tájékán
először mindig ez jut eszembe róla…

Kovács Dominik – Kovács Viktor

A Falbné háza

A szakszervezeti székház nagyterme tele volt. Mielőtt Zsiga a pulpitusra lépett volna, körülnézett, a lába megremegett. A helyi asszonyokon túl a Pestről érkezett politikai munkatársak és a vietnámi nőküldöttség tagjai is hallgatták. Az utóbbiak vezetője egy bambusznádból font kosarat tartott a kezében, s bár a tolmács bőszen magyarázta neki, hogy mi következik, a tekintete rezzenéstelen maradt. Zsiga egészen valószerűtlennek találta a keleties arcokat a csarnoknyi fejkendősor, a hegyesedő paraszti állak és széles járomcsontok közt, egy kalendárium jutott az eszébe a gyerekkorából, abban néztek így ki a tatárok. Rögtön az első szavai után csuklott egyet, láthatatlan öklök kopogtattak a halántékán, igyekezett túlkiabálni őket, *Lenin meggyőződéssel hirdette, hogy a szocialista lakosság nem nélkülözheti azt a hatalmas alkotóerőt, amely a nőkben van,* de a kopogás is egyre erősödött.

Kénytelen volt az esperesre gondolni, az árnyas égetthalmi templomra, ahol tizennégy évesen konfirmált. Nem a kézfejével hadonászott, ahogy a taggyűléseken látta, hanem a mutatóujjával, a hangja is higgadtabb lett. Arra, hogy hiába járt főiskolára és lett az elsők közt KISZ-es, hiába hallgatta végig élő- és rádiószónoklatok százát, nagyobb társasághoz ma is csak a gyerekkori papja nyelvén tud szólni, otthon rájött már, a beszédírás alatt, az első vázlatot össze is tépte dühében. Ha valakire ebben a dologban hasonlítani akart, az a Pfeiffer volt, a megyei tanács elnöke, akinek a szólamai mögül se a kora, se a kompromittáló háttere nem hallatszódott ki, pedig, ahogy pletykálták, rendfőnöknő és laikus testvér is akadt a rokonságában. Zsiga mindig hozzá mérte magát és mindig elégedetlen maradt, egyszerűen nem értette, hogy csinálja a Pfeiffer. Az elnök mondatai sem tömörek, mégis makacsabbak a Zsigáéinál, még ha a semmit is, de mindig állítanak, sőt, keményen ütik az üres levegőt.

Most is hasonló gondolatok jártak a fejében. Taps közben a helyére vonult, az izzadtságtól hideg ing rázuhant a testére. Az övé után következő három-négy köszöntőt az asztallapra bámulva hallgatta végig, csak az oklevelek és a felszabadulási emlékérmek átadásakor kelt fel, kezet fogott a kitüntetettekkel. Alighanem valami rá is átragadt a műfogsorokkal együtt kivillanó örömből, mert mire a Fővárosi Operettszínház díszelőadása elkezdődött, egészen elfeledte a bajait: a nővére, Lidi tegnapi levelét, Pfeiffer elvtársat, az aftát a szájában, ami négy napja kínozta. Amikor az egyik színész az összebújásról és a csodaszerszámról szóló Miljutyin-dalt énekelte, még ahhoz is vette a bátorságot, hogy visszafogottan a tőle kettővel arrébb ülő Nórára mosolyogjon, aki persze egyáltalán nem foglalkozott vele, sem ekkor, sem a hivatalos rendezvényt követő zárt körű ünnepségen, amit szokás szerint az Ezüstkulacs Vendéglőben tartottak.

Zsiga eddigre a hasát is érezte, mégsem mert szedni a széles fatálakon kikészített vagdalt húsból, helyette cigarettára gyújtott, s leült az egyik hordó mellé. A pincérek boros kancsókkal közeledtek az irányába, ő inkább konyakot kért tőlük, azt akarta, hogy a keserű íz mihamarabb szétfusson a szájában, bátrabbá tegye. Általában nem egyedül szokta tölteni ezeket a hivatalos vacsorákat, hanem a többi osztályvezető, esetleg a múzeumigazgató László Sanyi társaságában. Ezúttal viszont senki ilyenforma nem volt köztük, Dézsényit, a hírlap főszerkesztőjét leszámítva, az egyetlent, akitől kitellett, hogy Zsiga hívogatása nélkül is odapofátlankodik a közelébe, hogy aztán egész álló este a förtelmes tahókat szidja, akik a megyében élnek, a rémítő elmaradottságot, ami az alsó-nádori falvakban a legsúlyosabb, épp arrafelé, ahonnét az osztályvezető elvtárs is származik. Zsiga a pokolba kívánta Dézsényit, mindörökké, de főleg most, hogy árgus szemekkel bámult Pfeiffer felé. Az elnök a harmadik asztalnál ült Nóra és a két Pestről érkezett elvtársnő körében, akik fél tíz körül készülődni kezdtek. Nóra is felkelt, hogy kikísérje őket.

– Ne haragudjon, elnök elvtárs, hogy ilyesmivel zavarom – lépett oda Zsiga Pfeifferhez, majd könyökölve az asztalra dőlt. – Volt már köztünk szó a kérelmemről, ugye.

– Most sem tudok többet mondani erről.

– A Falb doktor özvegye az ősszel meghalt – mondta Zsiga, miközben az egyik talpas pohár szárát csavargatta. – Tudja esetleg, hogy a városnak mi a terve a házzal?

– Semmi. Az nem tanácsi szerintem.

– Egészen biztosan az. Utánakérdeztem.

– Abba akarna menni?

Zsiga nyelt egyet.

– Az anyám meg a nővérem is elférnének ott. Mindenképpen gondolnom kell felőlük valamit. A Lidi szegény csípőficamos, lassan járni sem bír, aztán rámarad az egész gazdaság, az anyám ápolása.

Az elnök továbbra sem nézett Zsigára, a hímzett ruhaszalvétát hajtogatta, és arról magyarázott, ebben a jelenlegi helyzetben, mikor a város legnagyobb problémája a lakáshiány, kifejezetten etikátlannak tartaná, ha az irányító szervek berkeiből venné birtokba valaki a Falbné házát. Ahhoz az túlságosan jó ház, ráadásul mégiscsak a régi urak utcáján van, ha szérül is. Zsiga fölegyenesedett, nem tudta, hogy oldalogjon el az öreg közeléből, pedig a beszélgetés egyre kínosabbá vált, Pfeiffer a saját emlékeivel hozakodott elő. Az illegalitás kötelékébe kerülve nemcsak a saját sorsát tette kockára annak idején, hanem rajta kívül hét-nyolc másikét legalább, a szélesebb famíliáét, de az embernek alapvetően döntenie kell, a kényelme fontosabb-e vagy az áldozatvállalás. Azok közül, akik már a békében lettek párttagok, sokan nem tudják ezt.

Nóra hamar visszajött, Zsiga próbálta elkapni a tekintetét, amaz azonban átnézett a válla fölött. A férfi legszívesebben hazaindult volna, de tudta, hogy még nem teheti, fokozatosan lopta le a fogasról a zakóját és a kalapot, két-három szál cigarettát elszívott közben, és Dézsényinek is megadta magát egy negyedórára. Ahogy számított rá, az otthoni szoba-konyha teljesen kihűlve fogadta, hiába gyújtotta el a kályhát indulás előtt, a régi hitelszövetkezeti épület falai kíméletlenül elnyelték a meleget. Most a bojler alá sem rakott fát, csak az ingjét áztatta be a dézsában, dühösen a szájába tömött egy darab kolbászt, majd a dunyhák közé bújt. A fáradtsága ellenére nem bírt aludni, az éjjeli lámpa fényénél még egyszer elolvasta a nővére levelét.

A Lidi szokásosan két-három oldalt is összeírt neki, dőlt belőle a panasz. Azzal kezdte, hogy a téesz a szántást meg a ganyét is kifizettette velük, pedig mikor még részesben csinálták a paprikát, ez mind ingyen volt. Ha a Zsiga idén is csak annyit tud hazajárni, mint tavaly, szükséges lesz külön napszámost fogadni, anyuka aligha bírja már a kapálást, a tárcsázás után kijött gereblyézni, és majd belefulladt, megmondta neki a Merényi doktor, hogy ezt az asztmát úgy kapálta össze, merthogy ezt az égetthalmi homokot kapálta egész életében. Anyuka szegény alig eszik, mégis a munkát hajtaná állandóan, tegnap is úgy vánszorgott föl a pincéből, a kötényében a krumplival, szerencse, hogy nem esett össze ottan, mert ő nem bírta volna fölsegíteni, estére neki is kegyetlenül fáj a lába.

A férfi csukott szemmel számolni kezdett, birkák helyett százasokat, sálakat, szövetkabátokat, bakancsokat, kolbászokat, sonkát, zsírban elrakott kacsacombokat, befőtteket és savanyúságot, tanulásnak engedett munkanapokat, az egész vagyont, amit a két nő, az anyja meg a nővére beléöltek – azért végeredményben, hogy mára egy fokkal úribb eltartottjuk legyen, aki törleszteni sosem fog nekik, legföljebb büszkélkedni lehet vele a falu előtt. Aztán, jobban belegondolva, büszkélkednivalót sem sokat talált a karrierjében. Osztályvezetőség ide vagy oda, a Pfeiffer elvtárs kutyája lett, meg ezé a városé, ahol az emberek térdepelni szeretnek a leginkább, és jóllaknak a kézcsókkal. Akkor is jobban járt volna, ha Égetthalmon marad tanítónak, vagy megfogadja, amit az anyja annak idején mondogatott neki, nem a tanárképzőbe iratkozik az érettségi után, hanem a teológiára. Hiába van szocialista világ, a lelkészeknek ma sem megy rosszul. Ő ebből a fűthetetlen lyukból építi a rendszert, a rendszer meg kúriákat épít a papoknak.

Zsiga számára ez volt az egyetlen mód a lázadásra: néhány álmatlanságra pocsékolt óra a szigorú napirendből. Másnap viszont már negyed nyolckor az irodájában ült, cigarettázott és a fogalmazványai fölött izzadt. Megírta, hogy a múlt héten Pesten, a táncfőiskolán tett látogatása alkalmával melyik koreográfusnövendékekkel találkozott, és hogy közülük kit tart a legalkalmasabbnak a helyi népi együttes vezetésére, listát készített a májusi kibővített iskolai csoportértekezlet meghívandó előadóiról, egyenként válaszolt a segélykérelmekre,

amit a város néhány szem művésze küldött neki. Hazaérve a Dézsényinek ígért véleménycikkhez fogott hozzá, azazhogy inkább tanácstalanul ült fölötte. A gondolatai megint inkább a Lidiék körül jártak, régi képek jutottak az eszébe, mikor a nővérét a kos felöklelte az udvaron, tizenhárom évesen neki kellett befognia a lovakat, elhozni ide a kórházba a Lidit. Ezt a régi rátermettséget kereste magában, a konyháig jutva végül, ahol még dühösebben, mint tegnap, betömte a kolbász maradékát, az afta megfájdult a szájában.

Nóra olyan öt óra tájban jött át hozzá. Kigombolta magán a kabátot, de nem vetette le, kérte Zsigát, hogy rakjon a tűzre. Néhány perc múlva már sírt is, ahogy szokott. Általában mindig akkor jött, ha a férje széjjelvert valamit otthon, fojtogatni próbálta vagy fenyegette. Most túl voltak már az összes ilyenen, azon is, hogy a férfi zsarolásképpen felvágja az ereit. A Pfeiffer közbenjárására a sürgősségi után a pesti zárt osztályra vitték rögtön, nem az itteni idegklinikára, Pesten mégse tudja róla mindenki, hogy a Nádor megyei párttitkár férje. Három hétig biztosan bent tartják, de az is lehet, hogy tovább, amit Nóra, megmondja őszintén, egyáltalán nem bánna. Neki az élete nyomora ez az ember, a rettenetes idegrohamai, az irigység, ami dolgozik benne.

A lakás lassan fölmelegedett. Zsiga a kabáton túl a kardigánt és a blúzt is lefejtette Nóráról, a szarvasfog-gyűrűjét a dohányzóasztalra rakta. Az ölébe ültette az asszonyt, hátulról simogatni kezdte a mellét, érezte, hogy a szűk udvarú, hegyes bimbók körül megkeményedik a bőr. Aztán vizet engedett a kádba, mindketten beleültek, Zsiga így kívánta a legjobban Nórát, ha a meztelen combjai a nyaka köré fonódtak, ilyenkor egyszerre érezte a szappan és a női test szagát. Az ágyban fekve Nóra vadabb lett, hasra fordította Zsigát, és a lapockájába harapott. Mindig csinálta ezt, amikor együtt voltak, mintha apró húscafatokban akarná magával vinni a férfit a másik életébe, ahol senki sem tudhat a kettejük dolgáról. Az aktus után Zsiga bekapcsolta a rádiót, egy vonósnégyes ment, amit egyikük sem ismert, aztán Székely Mihály énekelt magyar nótákat. A csárdásnál Nóra elmosolyodott, a válla mozogni kezdett, Zsiga elképzelte, hogy ketten ülnek az Ezüstkulacsban, teljesen maguk, ahogy nem voltak soha, pénzt ad a cigánynak, aki egészen közel megy Nórához, szolgaian figyeli a szája mozgását, mint most ő, játssza, amit kért.

– Nem értem, miért nem nekem szóltál a házigénylés ügyében – szólalt meg váratlanul a nő. – Tudhatnád, hogy a Pfeiffernél hiába kopogtatsz, az öreg rühelli az ilyesmit.

Ezt hallva Zsiga először haragot érzett, a legszívesebben Nórának is előadta volna, amit éjszaka az elnökről összegondolt, aztán megnyugodott, talán örült is neki, hogy a nő tud a kérelmeiről. Azzal folytatta, hogy neki nem kimondottan a Falbné háza kell, bármi lakás megteszi, ahol hárman elférnek. A két nap során, amit Nóra és Zsiga együtt töltöttek, a férfi többször is forszírozta még ezt a dol-

got, Nóra pedig egyre inkább úgy tett, mintha nem ő hozakodott volna elő vele eredetileg, ímmel-ámmal válaszolt csak neki, ha egyáltalán.

Miután a nő hazament, minden aszerint folytatódott a kettejük közt, ahogy korábban szokott, mikor még Nóra férjét nem kezelték Pesten. Az asszony a hivatalban alig-alig köszönt Zsigának, s annak a lehetőségét is gondosan kerülte, hogy bármikor kettesben maradjanak. Folyton a Pfeiffer nyomában lépkedett, mintha párttitkárként nem közvetlen munkatársa, hanem beosztottja lenne neki. Zsigát taszította, amit lát, de végül is nem bánta, hogy a történetük titokban marad. Többször is átgondolta, hova jutnának, ha Nóra beadná miatta a válókeresetet: kő kövön nem maradna akkor, a pártbeli pozíciójuk meginogna, a fene tudja, miket fognának rájuk még a rosszakaróik.

Ugyanakkor a néhány hét múlva kiküldött végzés kétségtelenül Nóra műve lehetett. A városi tanács arról tájékoztatta Zsigát, hogy a lakáskérelmét megtárgyalták, s a kérelmező levelében felsorolt szempontok figyelembevételével pozitív elbírálásban részesült: a Fehérkömlőd, Károlyi Mihály tér 20. szám alatti ingatlant a lakóhelyéül jelölik ki. A láthatatlan öklök megint Zsiga halántékán kopogtattak, most viszont a férfi sem túlkiabálni, sem lecsillapítani nem akarta őket. Rögtön levelet írt az anyjáéknak, a posta után pedig a tanácsházára ment, a kulcsok után érdeklődött. A Falbné házába végül egy hét múlva jutott csak be, mindenféle hivatalos okmány kitöltését és aláírását követően. A fél éve üres szobák bejárása közben egészen kétségbeesett, világossá vált a számára, hogy ide nem hozhatja rögtön az asztmás anyját. A főfalak sarkaiban fekete penészcsíkok húzódtak, a konyha padlója felpúposodott, nedves dohszag járt be mindent.

Újabb hosszú egyezkedés kezdődött, ezúttal a városi tanács építésügyi osztályával, amelynek végén az illetékesek kijelentették, hogy a ház felújítására mód és tulajdonképpen szükség sincs, egyébiránt Zsiga megkapja a felhatalmazást, hogy az általa felvetett igényeket a saját költségén kivitelezze. A férfi a banknál, majd a tüzépen folytatta, meszet, csempét vásárolt. Az állami gazdaság kőművesbrigádja lassan dolgozott, egy-egy hétnyi szünetet is tartva a munkák közt, augusztusra kezdett látszani, hogy valami lesz belőlük. Zsiga ekkoriban többször is lement Égetthalomra, az ottani ház körül rendezkedett, a bútorok elszállítását és a két nő őszi költöztetését tervezték.

Az egyik nap éppen a vasútállomásról ért haza, a bejáratnál letette a két nehéz rongyszatyrot, az elgurult paradicsom után nyúlt, amikor a tarkójánál ütés érte. A fájdalom az orrán akart kifutni, ömleni kezdett belőle a vér. Zsiga a falnak dőlt, fél szemmel Nóra férjét látta maga előtt egy pajszervassal a kezében, majd összecsuklott. A kő hidegét érezte az állánál, aztán eltompult körülötte minden.

Péntek Imre

Mitikus beszéd

Fiú: Jaj, tele a zoknim jajjal-bajjal.
Leány: A vésztetőkön a furcsa ősz jár.
Fiú: Nem értem, mért késik a hajnal.
Talán eltört a cifra űr-tál?
Leány: Nem leszek Hamupipőke.
Az ostromot sem kezdem én el…
A könyörtelen halál az szőke,
a trónján öles seprűm székel…
Fiú: Lányka, te itt, menekülj már –
a hétpecsétes titok nyomodban,
lépésében a sivár gonosz van,
s kikezdi lényed förtelmes leltár.
Leány: Ne mondd, nem mond,
a térkép erőtlen, tiszta mappa,
akit szeret, ölébe kapja,
belőle nem lesz már bolond.
Fiú: A szél, akiben bízván bíztam,
nem hoz tiszta fuvallatot,
s tudja, ami mélyben lakott,
az bensőnkben itt van, itt van…
Elmondja súlyos monológját
az üres kedélyű sáros kertben,
varázslatot hoz varázs ellen,
és a vihart virágok óvják.
Leány: Kezdem végre érteni már
a dalt, aminek nem lesz vége,
dallamát lopja a honi vércse,
s az előadás is oly sivár.
Csak tudnám, minek adjuk elő
ezt a borongós ősi kantát,
míg zörgenek a bádogkannák,
nem ocsmány, nem is előkelő –
és a kaktuszok egyre döfnek
selyemruhán, posztón keresztül;
csurran a vér, de lustán, restül,
akár egy ronda, sanda ötlet.

Fiú: A panasz is csak ócska virágzás,
ami belepi a tarka földet,
talán ettől lesz súlyosabb, zöldebb –
mely a megrontott időbe átlát.
És itt folyton csak koszorúznak,
roskadoznak a kocsitetők,
szeretnénk végre eldugni őt…
Akár egy megunt fényes érmet,
kiért majd egy életet kérnek.
Jöjj el végre értünk, te unt Nap.
Leányka: Az utolsó szó: kegyelem.
Segítsetek, ti omló árvák,
kik a járatlan utat kijárják,
hogy ami fönt, lent is az legyen.

Ortodox tanok

Hol vannak az ortodox tanok,
amivel majd bekopoghatok,
rózsacsokorral dekoráltan,
díszőrségben hallucionáltan.

Ez lesz az én meglepetésem,
amint a nyakkendőt letépem,
és messzire hajítom a képet,
amitől a szemétkupac szép lett.

A folytatás is mesés lesz,
hisz senki semmit sem érez,
és elönt a földi élvezet,
puskával lövöd a műegeret.

Téged illet a makogó zsákmány,
beláthatod, ez nem csábos hátrány,
s ha megnyúzod, tiszta delicates,
jobb, mint az ajándék locska szesz.

Zöldebb

A földszagú energiák
hímzett népi ingben
vívnak magányos szívcsatát,
részben pénzért, részben ingyen.

A hadra kelt csínos ótvarok
a sztrádát biztosítják,
hallani, az ellenfél jajong,
és itt kellem a vadság.

Lengenek reklámos lobogók
a förtelmes vasmarokban,
nem jelent ez már semmi jót,
sem vonóval, sem tokkal.

Estére várt a győzelem,
tutajos boldogság csörtet –
átgázolni a genderen,
hogy maradjon minden zöldebb.

Divat

A télen hordott maxikabát
ritkán diktál már divatot;
ezt hordják a hencsibabák,
miattuk hiába óbégatok.

Föladva minden hirdetés
a lenyúzott vakablakra,
messziről látszik, ez kevés,
a befektetés bíz csalfa.

A szaktanács is közbeszól:
itt ma könyörögni kéne!
Igen ám, de a pult alól
hallatszik ijedt pisszegése.

Eldönti a kiszámolt trendet
az esedékes használt piac,
bár a statisztika szenved,
azért az indexre kihat.

Bál

Napóleoni indulat kerget
ki-kit a blénesi bálba,
ó, ezek a felajzott lelkek
félig-meddig kicsinálva…

Az egyik (hó)mezőn pedig
piros pipacsot tépnek,
tételesen emelgetik
a fedőt, ez már a véglet.

A bálanya is segédlettel
mászik a száraz májusfára,
hja, kérem, ha ezeknek ez kell,
talán elül a vaksi lárma.

Gömöri György

Elégia

Szétszórt csontjaikat belepte már a föld
fölöttük fű nő meg sűrű buja gyom
csodálkozik a kései régész vizsgálva fogsorokat
egyetlen maradványban sincsen arany
ám sírrablásnak nyoma nincs nyoma nincs
testük szerves része füstté lett s hamuvá
Szétszórt csontjaik hevenyészett
jeltelen sírokban pihennek
fölöttük dohog a fáradt északi szél
és járnak-kelnek a mártírok gyermekei unokái
akik hiába mormolják magukban „Soha többé"
mert naponta nyílnak a fejekben a vérontás új érvei
és naponta ölnek a bombák meg a drónok védtelen gyermekeket

Crépuscule

„Crépuscule" – ebben a szóban
mennyivel több van mint a monoton
„szürkület"-ben vagy akár az angol
„twilight"-ban vagy a „dusk"-ban
bár meglehet, a szlávosan sejtelmes
„alkony" valahol megközelíti –
De mégis ez a három szótagú francia szó
írja le legszebben
a naplemente utáni állapotot
mielőtt beállna a tömény
teremtés előtti ősi sötétség

Koncert

Schiff András fogócskát játszik Bach-hal
kergeti *űzi* mindig nyomában jár
Johann Sebastian pedig
fúgáról fúgára hajtja maga előtt
rabszolgáját *és újrateremtőjét*
a fáradhatatlan Andrást
ezt a zenében megőszült zongora-lovagot

Megint Chopin

Tízéves unokám Chopint
zongorázik. Ez a szomorkás kis dallam
születésnapi ajándék nekem.
Felidézi azt a réges-régi
szabadtéri koncertet Żelazowa Wolában
ahol talán először hallottam
egy egészen más etűdöt:
az emigráns szerző varsói felkelésre
szerzett forradalmi etűdjét,
amelyik megragadja magával sodorja
és tettekre készteti sok-sok hallgatóját.
Chopin utána még majd két évtizedig
békésen él Párizsban, ott lesz eltemetve,
csak szivét küldik vissza szülőhazájába.

Naptár

Most minden nap jelent valamit.
– Bolondok napja: Trump ma szónokol.
– Fellövik a gigászi holdrakétát.
Megint betöltök egy mozgalmas évet.
Felszabadulunk, de meg nem szabadulunk.
Irán meg Izráel egyszerre száll alá
„poklokra" bombafüstben.
És mint hajdan a kishitű apostolok, mi sem
merjük remélni: lesz feltámadás?!

Berta Kristóf

„Keményen válaszolnak az elvtársak…”

A „kecskeméti sortűz” kérdése az új kutatások tükrében

„Ím jöttünk, hogy apáink módján
sirassuk újra magunkat;
ó, nékünk a győzelmek helyett
csak védtelen hősök ha jutnak.”
(András Sándor: *Gyászmise a Hattyú-utcai kocsmában*)

„Felavattak 1956. szeptember 4-én, majd október hónapban Kalocsára a 24. HK ezredhez lettem helyezve. Az ellenforradalom már itt ért, mint járatlan, tapasztalatlan fiatal tisztet.”

Írta 1964 májusában önéletrajzában Kiss Ervin százados, aki alakulatával 1956. október 27-től részt vett a kecskeméti forradalmárok elleni harcokban. A 24. harckocsiezredet 26-án az éjszakai órákban rendelték a városba. Ekkorra már egy tucat ember – halottak és sebesültek, tüntetők és katonák – vére száradt a kecskeméti főtér és az azt környékező utcák kövezetén. Ezekben a napokban nem csak a frissen avatott, járatlan tisztek számára jelentett nehézséget a gyorsan változó helyzet áttekintése és megértése. Az 1956. október 26-i „kecskeméti sortűzig” vezető, és az azt követő események, de ezek későbbi feldolgozásai, értelmezései is a bizonytalanság ködébe burkolódznak. Ezekben a döntéshelyzetekben a kortárs cselekvő csak korlátozott ismeretek birtokában dönthetett. A felelősség ma is nehezen állapítható meg.

A tanulmányban elsősorban nem is a felelősök felkutatása a célunk. Vizsgálódásunkban elsősorban az ügyészi nyomozati szervek következtetéseit igyekszünk elsőként Kecskemétre, majd tágabban Bács-Kiskun vármegyére vonatkozóan összevetni a források és az eddig megjelent szakirodalom megállapításaival. Amennyiben lehetséges, feltárjuk az esetleges ellentmondásokat, rámutatunk a kutatási problémákra és választ keresünk azokra a kérdésekre, amelyekkel a megelőző vizsgálatok során nem foglalkoztak kielégítően.

1956 nyilvános értelmezése 1989. január 28-a után került ismét az országos érdeklődés homlokterébe, miután Pozsgay Imre az eseményeket nem a hivatalos retorika szerinti ellenforradalomnak, hanem felkelésnek, mégpedig jogos népfelkelésnek nevezte. Ennek nyomán felszínre kerültek az addig kibeszéletlen

▾

A tanulmány a *Károli Gáspár Református Egyetem Kutatási Projektek Támogatása 2025–2026* című pályázat nyomán megvalósuló Sortüzek és sortűzperek (1956–2016) kutatócsoport keretein belül készült és teljes terjedelmében a kutatócsoport által készített – azzal megegyező címet viselő – tanulmánykötetben olvasható.

és kibeszélhetetlen traumák. Az állampárt sikertelenül próbálta kézbe venni az 1956-ról szóló közbeszédet és a téma rövid idő alatt a történészi és közérdeklődés fókuszába került, mondhatni önjáróvá vált.

A megtorlás mellett a legfájóbb eseménysorozatként a sortüzek tűntek fel, amelyek közül – éppen az áldozatok számossága miatt – a mosonmagyaróvári kiemelt fontossággal bírt. A Magyar Szocialista Munkáspárt Győr-Moson-Sopron megyei pártbizottságának ülésén 1989 májusában már szóba került a sortűz kivizsgálása, nem sokkal később pedig a közvélemény követelte a „Dudás-ügy" tárgyalását. A korabeli sajtóban megjelent cikkek jól mutatják, hogy a mosonmagyaróváriak nem feledkeztek el a tragikus eseményről. Ezek emléke máshol is elevenen élt.

Bács-Kiskun megye napilapja, a *Petőfi Népe* azért foglalkozott a sortűzzel, mert az eseményekben kulcsszerepet játszó Dudás István ebben az időben Kiskunhalason élt nyugdíjasként. A lap újságírói a mosonmagyaróvári sortüzet rendszeresen említették együtt a tiszakécskei sortűzzel, amelynek ugyancsak sok áldozata volt. Ez utat nyitott a megyében történt atrocitások vizsgálatához is.

Kecskeméten eleinte „sortűzként" csak két elfogott forradalmár október 27-i kivégzését aposztrofálták, míg a főtéren történtekre „Szabadság téri mészárlás" néven hivatkoztak. A hangsúly csak akkor helyeződött át előbbiről az utóbbira, miután a lapban megjelentek a kecskeméti fegyveres felkelésben részt vevő Bátki Ferenc visszaemlékezésének részletei. Bátki nem kevesebbet állított, mint azt, hogy a Szabadság téren történt tömegoszlatás egy szervezett provokáció eredménye volt, ugyanis Gyurkó Lajos vezérőrnagy, a Kecskeméten diszlokáló 3. lövészhadtest parancsnoka szándékosan intézte úgy az eseményeket, hogy a tüntetők fegyverhez jussanak és a főtérre menjenek, hogy ott látványosan és példát statuálva szétverhesse a felkelőket a katonaság. Ez feltétlenül szervezettséget és az események folyamatos követését igényelte, amely – amint azt látni fogjuk – korántsem jellemezte a katonaság tevékenységét október 26-án.

Bátki Ferenc visszaemlékezését a *Petőfi Népe* több részben közölte 1992 októberében. Ez az „alapforrás" azért is fontos, mert később ugyanezek a motívumok képezik a vádindítvány alapját és ezek szerepelnek a 2003-ban megjelent kötetében is. Ezek közül néhány még ma is tényként él a vonatkozó szakirodalomban vagy ismeretterjesztő irodalomban.[1] Éppen ezért a feljelentés nyomán indult eljárással és az említett kötetben rögzített állításokkal a továbbiakban részletesebben is foglalkozunk.

Az 1956. október 26-i „kecskeméti sortűz" kapcsán az ügyészség végső megállapításainak vizsgálata mellett néhány olyan alapvető kérdést is szeretnénk tisztázni,

▾

1 Benczúr Csaba: Hírös ötvenhat, BT-Press, Kecskemét, 2021, 118.: „A Rákóczi út elejére egy-egy harckocsi gördül, katonák zárják el teljes szélességében az úttestet."

amelyek mind a vádindítványban, mind Bátki visszaemlékezésében, mind a kortárs értelmezésekben felmerülnek: megállapítható-e a tüntetések kiindulópontja, az események pontos sorrendje? Mennyi fegyver lehetett a tüntetőknél, a felkelőknél? Kik tartózkodtak a kecskeméti főtér körüli épületek tornyaiban, emeletein?

Mindenekelőtt célszerű a sortűz fogalmának a meghatározása. Az 1956-os sortüzek eseményeit a rendszerváltás után feldolgozó Történelmi Tényfeltáró Bizottság a sortűz fogalmát kétféleképpen határozta meg. Először egy szűkebb definíciót fogalmazott meg, amely szerint „sortűznek tekintjük azt az eseményt, amikor *felfegyverzett egyenruhás*, *reguláris alakulat* tüzet ad le a *fegyvertelen civil* tömegre".[2] Ezt a definíciót a későbbiekben így pontosították: „Sortűznek tekintjük azt az eseményt, amikor *felfegyverzett egyenruhás*, *reguláris alakulat* vagy *félreguláris* csoportosulás tüzet ad le a *határozott céllal* csoportosuló *fegyvertelen civil* tömegre, illetve a fegyvertelen civil csoportokkal együtt lévő *fegyvertelen egyenruhásokra*."[3] Utóbbi esetben hangsúlyosabb a tömeg határozott céllal való csoportosulása, valamint fegyvertelensége, míg a sortüzet leadók köre bővült a „félreguláris" jelzővel illetett csoporttal.

Az 1956-os eseményeket feltáró kutatások rávilágítottak arra, hogy a sortüzek esetében megnyilvánuló változatosságok szükségessé teszik egy átfogóbb definíció megfogalmazását. Erre példa a Társadalmi Konfliktusok Kutatóközpont weboldala, ahol a szerzők „Sortűznek neveznek minden olyan cselekményt, amikor egy *fegyveres egység* (vagy annak egy része) *nem egyértelműen harci körülmények között* (nem egyértelműen fegyveres támadás elhárításának céljával), parancsra (esetleg parancs nélkül) tüzet nyitott egy kisebb vagy nagyobb tüntető vagy különböző követeléseket hangoztató, de *fegyverrel* (talán csak látszólag) *nem rendelkező*, *nem nyilvánvaló támadási céllal fellépő csoportra*. Ezért az események elemzése, ismertetése során sortűznek tekinthető minden olyan tömeggel (vagy a tömegben lévő egyes emberrel) kapcsolatos fegyverhasználat, amikor arra nem konkrét és egyértelmű harci cselekmények során került sor; amikor egy *reguláris (vagy félreguláris)* fegyveres alakulat használt fegyvert (pisztolyt, géppisztolyt, tankágyút, harci repülőgépet stb.) *fegyvertelen emberekkel* szemben. Függetlenül attól, hogy az erőszaknak volt-e halálos áldozata, vagy csupán sebesülések történtek."[4]

A számos kitétellel ellátott definíció jól mutatja, hogy már a kutatások későbbi szakaszában keletkezett, amikor a kutatóknak nagyon is egyéni esetekkel kellett foglalkozniuk.

▾

2 Kahler Frigyes – M. Kiss Sándor: „Mától kezdve lövünk", Kairosz Kiadó, Budapest, 2003, 10. (A továbbiakban: „Mától kezdve lövünk")

3 Uo.

4 http://konfliktuskutato.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=320:1956-sortuezek-es-lincselesek-videken&catid=39:dka-hatter&Itemid=203 (utolsó letöltés: 2026. március 31.)

Miután ez utóbbi meghatározás lehetőséget ad a sokszínű történések árnyalt vizsgálatára, ezt a definíciót tekintjük viszonyítási alapnak. Ennek tükrében vizsgáljuk a „kecskeméti sortűz" kérdését is.

Ugyanakkor ezen történések jogi megítélése szempontjából nem hagyhatók figyelmen kívül az elévülést kizáró nemzetközi szerződések sem.

Nyomozás vádemelés nélkül

A megvitatásra érdemes kérdések részletesebb boncolgatása előtt, a következőkben a Budapesti Ügyészség Nyomozó Hivatala (továbbiakban BÜNYH) által lefolytatott vizsgálat megállapításait járjuk körbe. A BÜNYH a vizsgálatot a már említett Bátki Ferenc 1993 májusában benyújtott vádindítványa alapján kezdte meg. A vádindítványban gyakorlatilag ugyanazok az állítások szerepelnek, mint a *Petőfi Népében* megjelent visszaemlékezésekben. Az alábbiakban ezeket tekintjük át röviden.

Bátki fontosabb kijelentései voltak, hogy:

- egyetlen puskalövés nélkül szabadon engedték a megyei börtön foglyait;
- lefegyverezték a Nagykőrösi utcai kommendáns parancsnokságot;
- körülzárták a Megyei Rendőrkapitányságot. Bátki egy öttagú küldöttség vezetőjeként tárgyalt a Rendőrkapitányság vezetőivel, melynek eredményeként „a kapitányság teljes állománya átállt a forradalomhoz. Átállási nyilatkozatuk biztosítékaként 200 db. géppisztolyt kértünk és kaptunk a rendőrségtől. [...] Majd az összes felfegyverzett forradalmár, a rendőrséggel egyesülve megalakította a Nemzetőrséget. [...] A több mint 500 fős nemzetőrség elfoglalta a város stratégiai fontosságú pontjait. [...] a forradalmárok között több mint 100 fő átállt sorkatona, tiszt és tiszthelyettes volt."
- a nemzetőrök szakaszonként elfoglalták a szolgálati helyeiket;
- a Kálvin téren egy tiszti szakaszt láttak, a szakasz lezárta a Kálvin tér közlekedő sávjait.

Bátki a nyomozati cselekmény alatt, mint szemtanú kijelentette: „Néhány perc elteltével a nagytemplom tornyából egy piros rakétát lőttek ki a Fő tér irányába és csípőből lőve lőtték a tömeget. [...] A katonai sorfal elindulásával egy időben megkezdődött a tér teljes ostroma. A nagytemplom tornyából, a pártház padlásáról, a gimnázium tornyából könnyű és nehéz géppuskákkal lőtték a tömeget, leírhatatlan intenzitással. A körbe zárt tömeg csak a Rákóczi út irányába tudott menekülni, ahol 2 magyar harckocsi lett volna hivatott – szerintem [Bátki] – a tömeg menekülését megakadályozni. Igen ám, de a harckocsik nem lőttek a menekülő tömegre. Ezért a gimnázium padlásán lévő ÁVO-sok több nehézgéppuska sorozatot lőttek a harckocsikra. [...] Az egyik tank ágyújával

szétlőtte a gimnázium tornyát. A torony szétlövése után a padlásról menekülő ÁVO-s különítménnyel összetalálkoztam, [...] a posta udvarán fogságba estünk. [...] [a tiszti házba kisérték őket] a tér 3 pontján katonatisztek ponyvázott teherautókra halottakat dobáltak fel. [...] Tekintettel arra, hogy az ÁVH és a tiszti különítmény támadása egy teljesen fegyvertelen és a tüntetésből hazatartó tömeg ellen irányult, minden katonai logikát nélkülöző akció volt, aminek feltárását indokoltnak tartom."[5]

A börtönnél lezajló eseményekről a későbbiekben még bővebben is lesz szó. Ahogy arról is, hogy itt nagyrészt a börtönparancsnokon múlt, hogy az őrség nem nyitott tüzet a tüntetőkre. Ezzel kapcsolatban Bátki a könyvében azt sugallja, hogy a börtönőrök és a kirendelt megerősítő őrség nem szándékozott komolyan védekezni a tömeggel szemben, Szommer hadnagy pedig csak kitalálta, hogy őt az udvari kapunál állva úgy fejbe dobták egy utcakővel, hogy attól eszméletét vesztette. Ennek cáfolatára Bátki a kecskeméti Honvéd Kórház 1956. október 24-től november 30-ig vezetett műtéti naplójának vonatkozó bejegyzéseit sorolja fel, amelyek között nem szerepel Szommer József neve.[6]

Azonban a felsorolt személyek között ugyanúgy nem szerepel Szatmári főhadnagy sem, akinek Békési főhadnagy 26-án este a tiszti klub folyosóján véletlenül átlőtte a lábát.[7] A 174. javító zászlóalj jelentése szerint Szatmári főhadnagy ezt követően „továbbra is helyt állt".

A Nagykőrösi utcai helyőrség parancsnokság épületénél lezajlott eseményekkel most bővebben nem foglalkozunk. A jelentések tanúsága szerint az épületben lévő Szász főhadnagy együttműködő volt, amikor tüntetők érkeztek a hivatal elé és miután az ott található lőszert és fegyvereket a katonák elzárták, a tüntetőket beengedték, akik nyilvánvalóan így nem juthattak fegyverhez. Ezzel szemben Bátki azt állítja, hogy személyes ráhatásának eredményeként Szász főhadnagy és katonái átálltak a felkelőkhöz, jóllehet semmi nem utal arra, hogy a tisztet később emiatt felelősségre vonták volna.[8]

A megyei rendőrkapitányságnál történtekről Bátki a nyomozás során és később is azt állítja, hogy a rendőrség teljes állománya átállt a forradalom oldalára, és szándékuk megerősítése érdekében 200 darab géppisztolyt is átadtak a felkelőknek. Az, hogy a rendőrök nem nyitottak tüzet a tüntetőkre, a legtöbb forrásban és az ezek alapján íródott szakirodalomban is megjelenik. Ezek ugyanakkor azt is elismerik, hogy a küldöttség tárgyalása közben a tüntetők betörtek az épületbe és az átadásra előkészített géppisztolyokat a rendőrök lefegyverzése

▾

5 Részletek Bátki Ferenc 1993. május 17-én tett vallomásából.

6 Ferenc: Kecskemét 1956. október 26., (Magánkiadás), 2003, (a továbbiakban: Bátki) 23.

7 HM HL, 1956-os gyűjtemény, 2. doboz, 38. őrzési egység, A 174. javító zászlóalj jelentése 2.

8 Szász neve nem szerepel az elítélt katonák adattárában. Vö.: Horváth Miklós – Tulipán Éva: Keresztutak – Magyar Néphadsereg 1956, H&T Kiadó, Budapest, 2006, (a továbbiakban: Keresztutak) 254.

során magukhoz vették. Ebben még a – katonai iratokkal szemben alapvetően kritikus – Kahler–M. Kiss szerzőpáros is egyetért és nem vitatja, hogy az események így történhettek.[9]

A BÜNYH, a nyomozást lezáró határozatában elsősorban a főtéren történt események vizsgálatára és Bátki ezekre vonatkozó állításainak cáfolatára összpontosított.

Az ügyészség a fentiekben részben ismertetett „tényállás" alapján egyebek mellett megállapította, hogy „a tömegoszlatásban részt vevő katonák oldaláról történt ugyan fegyverhasználat, azonban a katonák nem a tüntető tömegbe, hanem részben a levegőbe lőttek figyelmeztető lövéseket, valamint a város központjában megbúvó és onnan lövöldöző felkelők tüzeltek a katonák irányába."

A határozat szerint „nem lehet megerősíteni, de kizárni sem annak lehetőségét, hogy a felkelők által a katonákra leadott lövések tévesztettek célt és okozták a Szabadság téren lévő személyek halálát, illetve sérülését, de az is lehetséges, hogy a katonák által a felkelőkre leadott lövések tévesztettek célt és okozták a fent részletezett eredményt, valamint az sem kizárható, hogy a keramit burkolatról felpattanó, illetve különböző épületekről lepattanó gurulatos lövedékek okozták a halálos eredményt, illetve sérülést. [...] Kétséget kizáróan megállapítható, hogy védett személy, vagy személyek – aki vagy akik semmilyen módon nem vettek részt az ellenségeskedésben – szándékos célzott lövésektől halt meg, vagy haltak meg" nem voltak és ilyen adatok a további nyomozás során sem állapíthatók meg.[10]

A BÜNYH vizsgálata során már elérhetőek voltak azok a források, amelyeket a sortüzek történetét feldolgozó Kahler-bizottság is publikált, így ezekből már a nyomozás ideje alatt is dolgozhattak. Ezenkívül olvasható volt Szentkirályi Frigyes önéletrajzi könyve és a vele készült interjú is. A téma szempontjából megkerülhetetlen *1956 Bács-Kiskun megyei kronológiája és személyi adattára* kötetei ekkor ugyan még nem jelentek meg, azonban tudjuk, hogy a BÜNYH tanúként hallgatott ki több olyan személyt (katonákat és tüntetőket) is, akik részt vettek az 1956. október 26-i eseményekben. A Nyomozóhivatal a nyomozás megkezdésével egy időben a megyei sajtó útján felhívást tett közzé, hogy a szemtanúk, illetve azok, akiket lőtt sérüléssel a kecskeméti kórházak valamelyikében ápoltak, jelentkezzenek.

A BÜNYH tehát a fenti határozatot az elérhető források és a szemtanúk beszámolóinak tükrében, azokat felhasználva hozta meg. Ezt azért is fontos leszö-

▾

9 Kahler Frigyes – M. Kiss Sándor: Kinek a forradalma?, Kortárs Kiadó, Budapest, 1997, 188. (A továbbiakban: Kinek a forradalma?)

10 BÜNYH Nyom. I/1. 496/1994 sz. nyomozást megszüntető határozat 1–7. o,

gezni, hogy lássuk, a kutató ma gyakorlatilag azonos forrásanyagra támaszkodhat, amikor a tüntetést, a fegyveres felkelést és a tömeg erőszakos szétverését vizsgálja.

A forradalom eseményei 1956. október 26-án

A BÜNYH megállapításainak történeti kontextusba helyezése érdekében a különböző források – visszaemlékezések, levéltári dokumentumok és a szakirodalom – alapján vegyük sorra az 1956. október 26-i kecskeméti eseményeket, amelyek vizsgálatával a korábban feltett kérdések közül megválaszolhatóvá válik: Vajon felállíthatunk-e egy – mintegy a passió stációihoz hasonló – szigorúan vett sorrendiséget a tüntetés eseményeinél vagy sem?

A tüntetések kiindulópontját nehezen tudjuk meghatározni, jóllehet a szakirodalomban általában a Lakatosipari Vállalatnál lezajlott eseményekről olvashatunk elsőként, azonban megjelenik az is, hogy az itteni tüntetők csatlakoztak a szeszgyárnál zajló tüntetéshez. Ez arra enged következtetni, hogy a gyári munkások kezdeményezésére a városban egymástól függetlenül több helyen is spontán tüntetések szerveződtek, amelyek célja az volt, hogy a gyárakból eltávolítsák a kommunista jelképeket, csillagokat, címereket és feliratokat.

Éppen ezért félrevezető lehet, ha a tüntető csoportokról egységesen úgy beszélünk, mint „a tömeg", ami alapján azt lehetne feltételezni, hogy egy egységes célokkal és vezetéssel rendelkező embersokaságról van szó. Emiatt aligha tévedünk, ha azt állítjuk, hogy a fővárosi események hírére itt is, mint más vidéki városokban, az üzemekben kezdődtek az első tüntetések, majd a városi közterekben spontán szerveződtek a tömeges demonstrációk.

A rendőrség körülbelül 11 órakor értesítette a városi helyőrségkomendánst arról, hogy a szeszgyártól elinduló tömeg egy vöröscsillagot vonszol maga után az utcán.[11] Erről az 1956 Bács-Kiskun megyei kronológiája és személyi adattára 1. kötetében is olvashatunk, amelyben a kronológia összeállítója – Orgoványi István történész – leírja, hogy a csillagot az üzem szakszervezeti vezetőjének kerékpárjára kötötték és így vontatták az utcán.[12] A rendőrség és a város helyőrsége a jelek szerint jelentős késésben volt az eseményekhez képest. Vági Lajos alezredes helyőrségparancsnok csak 11 óra 45 perc körül értesítette a rend biztosításának érdekében járőrszolgálatot teljesítő Szommer József hadnagyot a demonstrációról.[13] Mire Szommer hadnagy a 19. híradózászlóalj 10-15 katonájával megérkezett a helyszínre, az üzeménél már senkit sem találtak. Ez alapján feltéte-

▾

11 HM HL, 1956-os gyűjtemény, 2. doboz, 42. őrzési egység, 3. lövészhadtest törzs 7.

12 Tóth Ágnes (szerk.): 1956 Bács-Kiskun megyei kronológiája és személyi adattára, Kecskemét, 2001, 18. (A továbbiakban: Kronológia és személyi adattár)

13 HM HL, 1956-os gyűjtemény, 2. doboz, 30. őrzési egység, 19. híradózászlóalj 4.

lezhetjük, hogy Szommernek valamelyik körúton kellett haladnia, máskülönben a központot keresztezve látnia kellett volna a tömeget.

Nem meglepő, hogy senkit sem talált a helyszínen, hiszen utólag tudható, hogy a tüntetők egy része már 10 órakor a főtér északi szélén lévő Béke Szálló előtt csoportosult, ahol követelte az épületen lévő csillag eltávolítását.

A tömeg más részei a főtér többi épülete előtt tüntettek, így például a megyei pártbizottságnál, ahol ugyancsak a csillag levételét követelték. A párhuzamosan zajló eseményekről értesülve még a tömeg beérkezése előtt megkezdték a csillag bontását a pártbizottság dolgozói, mert Daczó József megyei párttitkár abban bízott, hogy ezzel elébe mehet a tömeg önkényeskedésének.[14] A megyei pártbizottság épülete elé érkezett Vági József alezredes, helyőrségkomendáns, nagyjából egy szakasznyi erővel,[15] hogy feloszlassa a csillag eltávolítását követelő tömeget. Ez nem sikerült, sőt a tüntetők egy része megkergette Vági Józsefet. Az alezredest biztosító katonák figyelmeztető lövéseket adtak le a levegőbe, hogy az üldözők megtorpanjanak.

A szakirodalomban több helyen is az a megállapítás szerepel, hogy ekkor dördült el az első sortűz Kecskeméten. Ezen történéseket a fenti definíciókkal összevetve megállapítható, hogy ezek az értékelések nem állják meg a helyüket.[16] Vági a tiszti klubba menekült, de a tömeg egy része követte az épület bejáratáig. Az esetről tudósító katonai jelentésekben azt olvashatjuk, hogy „a Vági alezredes elvtársat keresték", illetve „kiadását követeli(k)", de az események hangulatát talán jobban példázza a 3. hadtest jelentése, amely szerint „a tömeg Vági alezredes fejét követelte."[17] Ezzel együtt – miután utóbbit nem kaphatta meg – az összegyűlt sokaság kövekkel betörte a tiszti klub ablakait, és nekilátott a Rákosi-címer eltávolításának.

Minderről 12 óra körül értesítette Balogh József százados Szommer Lajost, aki még a szeszgyártól elindult csoportot kereste. A Balogh századossal történt egyeztetés után Szommer visszatért a tiszti klubhoz, és Vágit a hátsó kijáraton át kimenekítette, és a hadtestparancsnokságra szállította. [18]

Valószínűleg a tiszti klubnál zajló eseményekkel egy időben a tüntetők egy része a BM Bács-Kiskun megyei főosztályának épülete előtt csoportosult, hiszen a két épület gyakorlatilag egymással szemben helyezkedik el. Itt ugyancsak a kommunista jelképek eltávolítását követelték, valamint egy nemzeti színű zászlót akartak elhelyezni az épületen. Ezt Arany László[19] őrnagy államvédelmi főosz-

▾

14 Kronológia és személyi adattár 19.

15 A Kronológia és személyi adattár 8-10 katonáról ír, míg a 3. hadtest jelentésében kb. 40 katonáról van szó.

16 A vidék forradalma 41., Kronológia és személyi adattár 19.

17 3.lövészhadtest törzs. 7.

18 19. híradózászlóalj 4.

19 Arany László életrajzi adatait lásd: https://www.abtl.hu/ords/archontologia/f?p=108:5:212000053898680 9::NO::P5_PRS_ID:10020836 (utolsó letöltés 2026. 03. 04.)

tályvezető engedélyezte, azonban amikor a székház előtt csoportosuló tömeg megpróbált betörni az épületbe, az ablakokból az államvédelmi beosztottak figyelmeztető lövéseket adtak le.[20] A fegyveresek ekkor dördültek el másodszor, a géppisztolysorozatot a továbbra is fegyvertelen tüntetők feje fölé irányították, ez azonban ugyanúgy nem nevezhető sortűznek.

A lövések eldördülése után a tüntetők itt tartózkodó csoportját a 19. híradózászlóalj újabb, erősítésként beérkezett századának[21] katonái körülfogták, hogy megakadályozzák további személyek csatlakozását.[22] Az itteni jelenet is jól példázza, hogy a dinamikusan változó helyzetet milyen nehezen tudta lekövetni a hatalom.

A híradózászlóalj katonáinak egy része Kockás György főhadnagy parancsnoksága alatt a szovjet hősi emlékműhöz vonult, amelyet – mint az idegen elnyomás jelképét – a tüntetők le akarták dönteni. Nem kizárt, hogy a megyei pártbizottság épületénél tüntetők közül néhányan már korábban nekiláttak az emlékmű megrongálásának, hiszen az a pártbizottságtól csak néhány méterre állt a téren, és nehezen hihető, hogy ez a szándék csak lényegesen később érlelődött meg bennük.

Akárhogy is, a kivezényelt katonaság körbevette az emlékművet annak érdekében, hogy azt az összegyűlt tömeg ne tudja ledönteni. Itt feszült helyzet alakult ki, ugyanis a Joós István százados csoportjába tartozó Kockás főhadnagy a hadtest hadműveleti tiszttől – Lukács András századostól – közvetlenül azt a parancsot kapta, hogy „meg kell védeni az emlékművet. Ha a tömeg bántalmazza [sic] az emlékművet, akkor lövésekkel szét kell zavarni."[23] A szervezetlenség bizonyítéka, hogy Kockás főhadnagy az emlékműnél jelen lévő zászlóaljparancsnoktól már azt az utasítást kapta, hogy a tömegben tartózkodó diákokra való tekintettel, nem szabad fegyvert használni a tüntetőkkel szemben.

A parancsok kiadásának rendje és módja ebben az esetben a különböző forrásokban nem egészen egyértelmű. A 19. híradózászlóalj anyagában az szerepel, hogy a fegyverhasználat tilalmára vonatkozó parancsot Joós István százados adta ki Kockás György főhadnagynak.

A 3. hadtest vonatkozó jelentése a következőképp tájékoztat: „A tömeg további szándéka a szovjet emlékmű ledöntése volt, melyet Lukács szds. és Hernek százados jelentett Gyurkó vezérőrnagynak. Gyurkó vezérőrnagy megbízta Lukács századost, hogy akadályozza meg a szovjet emlékmű ledöntését. Lukács

▾

20 Kronológia és személyi adattár 20.

21 A 19. híradózászlóalj jelentése szerint Joós István századost a híradózászlóalj parancsnokát 13 órakor utasították, hogy nagyjából 100 fővel vonuljon a tiszti klubhoz. Itt a felvonult 80 fős csoportot négy kisebb egységre osztotta, amelyek a tiszti lakóházakhoz, a megyei börtönhöz, a helyőrség-parancsnoksághoz és a tiszti klubhoz mentek. Így tehát ÁVH épületénél egy másik egység keríthette be a sokaságot.

22 3. lövészhadtest törzs 8.

23 19. híradózászlóalj 4.

százados embereit az emlékmű körül négyszögbe állította, hogy megakadályozza annak ledöntését. A tömeg odaérkezésekor Lukács százados figyelmeztette a tömeget, hogy amennyiben az emlékműhöz nyúlnak, lövetni fog. Tekintettel azonban a tömeg vegyes összetételére, Lukács százados ismét felhívta Gyurkó vezérőrnagyot, aki azt az utasítást adta, hogy ne lövessen. Közben ez idő alatt mikor telefonált a tömeg ledöntötte az emlékműről a csillagot és az emlékmű tetejét, mely végrehajtásához tűzoltólétrát vettek igénybe."[24]

Az egymásnak szögesen ellentmondó parancsok teremtette bizonytalanság annak a következménye volt, hogy a megyei pártbizottság titkára, Daczó József szigorúan megtiltotta Gyurkónak, hogy a tömegbe lövessen. A folyamatos telefonos egyeztetéssel (vélhetően Gyurkótól Lukács századoson, majd Joós századoson keresztül jutott el a parancs az emlékműnél lévő Kockás főhadnagyhoz) sok idő ment el, így nem meglepő, hogy a katonák tétovázását kihasználva a tüntetők – amint fentebb olvashattuk – nekiláthattak az emlékmű megrongálásának.

Tovább bonyolítja a helyzetet, hogy az idézett források alapján nem állapítható meg Lukács százados tartózkodási helye. Vajon a hadtestparancsnokságról telefonon vagy a helyszínen közvetlenül – Joós századost megkerülve – utasíthatta beosztottját, Kockás főhadnagyot arra, hogy menjen a szovjet emlékműhöz, ahol – amint az a fentiekből kiolvasható – a helyszínen tartózkodó Joós megtiltotta a tüzelést? A 3. hadtest anyagában már Lukács figyelmeztette a tömeget, miközben elvileg Gyurkóval állt telefonkapcsolatban. Ezt Lukács százados a szolgálati helyéről – a hadtest parancsnokságon vagy a pártbizottság épületéből tehette? Nehéz elképzelni, hogy miközben a tömeg Vági Lajos helyőrségkomendáns „fejét követeli" a 19. híradózászlóalj parancsnoka, az egyik századparancsnok és a 3. hadtest hadműveleti tisztje akadálytalanul közlekedtek a tömegben. Érthető, ha ilyen körülményeket tapasztalva a tüntetők megunták a várakozást, és a katonaság passzivitását látva nekiláttak az obeliszk lebontásának.[25]

Az ezt követő események sorrendje nagyjából egységesen jelenik meg forrásainkban, és minthogy a kortársak számára is kulcsfontosságúnak vélt történésről beszélünk, részletes leírásaival találkozunk.

Az emlékműtől a tüntetők előbb a megyei börtönhöz, majd az attól valamivel távolabb fekvő rendőrséghez vonultak és előbbinél követelték a foglyok szabadon engedését. A börtön védelmét a Néphadsereg még 13 óra körül megerősítette annak érdekében, hogy megakadályozzák a rabok kiszabadítását. A kis létszámú,

▾

24 3. lövészhadtest 8–9.

25 A helyzet értékelését árnyalhatja, hogy Lukács András százados – a hadtest törzstisztjét – a kádári megtorlás során jogerősen 6 hónap felfüggesztett börtönre – első fokon 1 év börtönre, 2 év jogvesztésre, lefokozásra és rendjeleinek elvesztésére – ítélték. Az ítélet indoklása szerint október 28-án Gyurkó Lajos vezérőrnagy kinevezte a nemzetőrség parancsnokává. Ezt a beosztást november 4-ig ellátta. 1990 után rehabilitálták és ezredessé előléptették. Vö. Keresztutak, 225.

16 fős[26] katonai erősítés és a fegyőrök azonban nem bizonyultak elegendőnek ahhoz, hogy az ekkorra már nagyjából 1500 fősre duzzadt tömeget a tetteiben akadályozzák. Balogh György hadnagy, börtönparancsnok kérdésére – hogy miként cselekedjen a börtön őrsége – az ott tartózkodó megyei ügyész és az BM Megyei Főosztály épületében lévő Arany László őrnagy is azt az utasítást adták, hogy engedjék szabadon a politikai foglyokat és semmiképpen se lőjenek a tömegre. [27]

Valószínűleg az egyeztetéssel párhuzamosan éleződött ki véglegesen a tömeg és az őrség közötti konfliktus, amikor a börtönőrök felismerték az egyik – már korábban büntetett – tüntetőt és a helyszínen letartóztatták.[28] Ezt látva a tömeg – amely ekkorra már a börtön tömbjét teljes egészében körülvette – több bejáratot is megrohant. Tűzparancs híján a megerősítő őrség könnygázgránátokkal próbálta feloszlatni a tömeget, a tüntetők azonban ezeket visszadobálták. Ugyancsak hatástalan volt Szommer hadnagy próbálkozása is, aki a Mátyási utcára nyíló udvari kapu mellől vízfecskendővel locsolta a tömeget. Ennek végül az vetett véget, hogy egy tüntető fejbe dobta Szommert egy utcakővel, mire a hadnagy meghátrált.

A tömeg az udvari kapu őrségét visszaszorította és betört az udvarra.[29] Ekkorra a börtönőrök már eldobták a fegyvereiket és elmenekültek a börtönből. Szommer hadnagy és katonái valamivel később ugyancsak távoztak. A 19. híradózászlóalj jelentése megjegyzi, hogy „a visszavonulás a kerítésen át történt kötél segítségével. A kötél a beosztottak kezét felsértette és ezért gépkocsival a Honvédkórházba [sic] mentek elsősegély céljából. Miután őket segélyben részesítették, bevonultak a laktanyába, mert harcképtelenné váltak."[30]

A 3. hadtest összefoglalója némileg árnyalja a fegyverhasználat tiltására vonatkozó utasítást, és a börtönparancsnokot teszi felelőssé azért, hogy nem a megfelelő parancsot továbbította. A vonatkozó részben ezt olvashatjuk: „a börtön parancsnoka, egy börtönőr főhadnagy, amikor a katonák tüzet akartak nyitni, azt mondotta, hogy most telefonáltak ide a BM. Megyei Főosztályról és nem kell lőni, hagyni kell a tömeget. A vizsgálat azonban megállapította még azon a napon, hogy a börtönőr parancsnoka [sic] nem ilyen parancsot kapott Neihel László [helyesen Neichel László – BK] százados BM. Megyei Főosztály vezető [sic!] helyettesétől. Ő ugyanis azt a parancsot adta, hogy addig míg a megerősítés meg nem érkezik a börtönhöz, tűzzel is tartsanak ki. Ezt a parancsot a börtönőr[ség]

▾

26 A 19. híradó zászlóalj jelentése szerint Szommer Józseffel együtt 16 fő érkezett megerősítésként a megyei börtönhöz, míg a 3. hadtest jelentésében 6 tiszt és 16 honvéd szerepel.

27 Kronológia és személyi adattár 23.

28 3. lövészhadtest törzs 11.

29 Uo.

30 19. híradózászlóalj 5.

parancsnoka megtagadta és félrevezette a honvéd egység ottlévő parancsnokát azzal a kijelentésével, hogy nem lő a tömegre."[31]

Az említett Neichel László államvédelmi százados ebben az időben a főosztályvezető I. operatív helyettese volt. Arról nincs információnk, hogy Neichel – aki ekkor ugyancsak az épületben tartózkodott – pontosan mikor egyeztetett a börtönparancsnokkal, azonban feltételezhető, hogy a fegyverhasználat árán való kitartást elrendelő parancsa még korábban érkezhetett. Ezt később valószínűleg Arany László őrnagy parancsa írhatta felül. Mindez jól mutatja, hogy a megyei börtönnél hasonló, az erőszakszervezet vezetése számára követhetetlen helyzet alakulhatott ki, mint a szovjet hősi emlékműnél. A fegyverhasználat felelősségét – az erőviszonyokat a helyszínen értékelve – a börtönparancsnok nem vállalta, a vezetéstől érkező utasítások pedig a gyorsan változó helyzetre nem tudtak megfelelően reagálni.

A jelentésben szereplő erősítés azonban már úton volt, jóllehet nem csak az, amiről Neichelnek tudomása lehetett. A 19. híradózászlóalj jelentésében azt olvassuk, hogy „1600. – órakkor [sic] Lovász [Lajos] fhdgy. [főhadnagy], tudomást szerzett arról, hogy a megyei börtönnél Szommer hdgy. [hadnagy] nehéz helyzetben van. 10 fővel a segítségére ment egy tehergépkocsival. A főtéren a gépkocsiját megállították és egy tüzér őrvezető belelőtt a vezetőfülkébe amikor a gépkocsi ajtaját kinyitották. A gk. [gépkocsi] vezető géppisztolyát mely az ajtónál volt egy civil kikapta. Lovász fhdgy embereit a gk.-ról leszállította és az őket feltartóztatókat szétzavarta. A civil egyén által ellopott géppisztolyt Hábori József örm. [őrmester] visszavette. Ezután egységével és a gk.-val visszament a tisztilakóházak biztosítására."[32]

Érdemes megjegyezni a fentiekkel kapcsolatban, hogy a katonák annak ellenére sem használtak fegyvert az őket akadályozó tömeg szétzavarására, hogy egy fegyveres rájuk lőtt, illetve egyik fegyverüket rövid időre elvették. A jelentésből az is kitűnik, hogy a tüntetők, de legalábbis az átállt katonák közül már többen rendelkezhettek fegyverrel már azelőtt, hogy a tömeg a rendőrségtől és a börtönből pisztolyokhoz és géppisztolyokhoz jutott volna.

Lovász Lajos főhadnagy csoportja tehát nem jutott el a börtönhöz. Nagyobb sikerrel járt Szentkirályi Frigyes alezredes és 30 embere, akiket Gyurkó Lajos küldött a megyei börtönhöz. Ugyan nem teljes létszámban[33] és már a rabok kiszabadítása után, de Szentkirályi eljutott a börtön előtti területre. Itt őt is feltartóztatták és Karácsonyi István, megyei főügyészhelyettes közölte vele, hogy már

▾

31 3. lövészhadtest törzs 12.

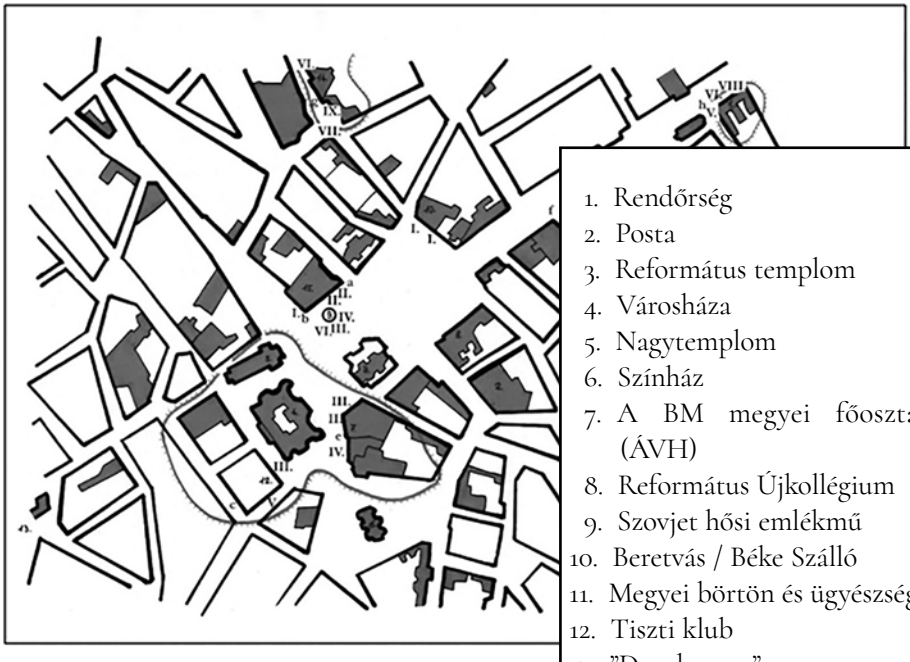
32 19. híradózászlóalj 5.

33 Szentkirályi alezredes három tehergépkocsival indult el, azonban út közben a tömeg kettőt feltartóztatott. (forrás: Szentkirályi Frigyes: Negyven év mundérban, Zrínyi Kiadó, Budapest, 1987, 157.)

elkésett.[34] Ezt követően Szentkirályi alezredes visszament a tiszti klubba és onnan távbeszélőn jelentést tett a történtekről a hadtestparancsnokságnak.

A börtönnél zajló eseményekkel egy időben a rendőrség előtt is nagyobb tömeg verődött össze és fegyvert követelt. Az épületben tartózkodó rendőri vezetők hajlandóak voltak fogadni a tüntetők küldöttségét. A tárgyalást egy darabig Kádi Sándor őrnagy, megyei rendőrkapitány-helyettes vezette, majd egy idő után az egyeztetést rábízta Ott Józsefre, a parancsnok politikai helyettesére és távozott, hogy konzultáljon a helyzetről Arany László államvédelmi őrnaggyal. Ott százados és a küldöttség megegyezett, hogy a rendőrség fegyvert ad 20-40 katonaviselt és személyi igazolvánnyal is rendelkező civilnek, annak érdekében, hogy a rendőrökkel közösen járőrözzenek a városban.

Az 1956. október 26-i kecskeméti tüntetés eseményei és azok helyszíne több leírás alapján

1. Rendőrség
2. Posta
3. Református templom
4. Városháza
5. Nagytemplom
6. Színház
7. A BM megyei főosztálya (ÁVH)
8. Református Újkollégium
9. Szovjet hősi emlékmű
10. Beretvás / Béke Szálló
11. Megyei börtön és ügyészség
12. Tiszti klub
13. "Don-kanyar"
14. Komendáns hivatal

Készítette: Berta Kristóf

34 Im.: 158.

1956 Bács-Kiskun megyei kronológiája és személyi adattára

I. 10 óra körül tüntetés a Béke Szálló (10.) előtt.
II. Tüntetés a megyei pártbizottság épülete (15.) előtt.
a.) A tüntetők és a pártbizottság dolgozói eltávolítják az épületről a címert és a csillagot.
b.) A tüntetők megkergetik Vági Lajost, aki a tiszti klubba (12.) menekül. A Vágit kísérő katonák a levegőbe lőnek.
III. A tömeg kövekkel dobálja meg a tiszti klubot és leveri a címert.
c.) Vági Lajos elhagyja a tiszti klubot és a hadtestparancsnokságra távozik.
IV A kb. 1500 fős tömeg az ÁVH (7.) épületéhez vonul. Eltávolítják a címert és a csillagot.
d.) A tömeg be akar nyomulni az épületbe, de az ablakból riasztólövéseket adnak le a fejük fölé.
e.) A 19. híradózászlóalj egy százada a helyszínre érkezik és körülzárja a tüntetőket.
V 13 órakor Joós István százados kb. 100 katonával a tiszti klubhoz érkezik.
f.) Szommer József 10 katonával a börtönhöz (11.) vonul.
g.) Pellei János 10 katonával a komendáns (14.) hivatalhoz vonul.
h.) Lovász Lajos főhadnagy 15 katonával a tiszti lakásokhoz vonul.
VI. 15 óra körül a tüntetők megrongálják a szovjet emlékművet. (9.)
VII. A tömeg egy része kiszabadítja a rabokat a megyei börtönből.
Lovász főhadnagy csoportja a börtönhöz vonul.
VIII. 15-16 óra között a rendőrség előtt is tömeg gyűlik össze és fegyvert követel. A tömeg az egyeztetések alatt betör és erővel szerzi meg az előkészített fegyvereket.
IX. A börtöntől és a rendőrségtől a tömeg egy része a komendáns hivatalhoz vonul, hogy fegyvert követeljen.

Orgoványi István: Az 1956-os forradalom és szabadságharc kecskeméti eseményeinek története

I. 10 óra körül a tömeg követelésére eltávolítják a vörös csillagot a Béke Szállóról. (10.)
II. A tüntetők a megyei pártbizottság (15.) elé vonulnak és követelik a vörös csillag eltávolítását.
III. A tüntetők leveszik az ÁVH épületéről (7.) a vörös csillagot.
IV. Megrongálják a szovjet hősi emlékművet. (9.)
V. A tömeg kiszabadítja a rabokat a börtönből. (11.)
VI. A tüntetők fegyvert követelnek a rendőrségnél, (1.) majd betörnek az épületbe.
VII. A felkelők elfoglalják a komendáns hivatalt. (14.)

A vidék forradalma

I. A tüntetők leveszik a megyei pártbizottság épületéről (15.) a vörös csillagot.
a.) Elkergetik a kiérkező Vági Lajost.
II. A tömeg leveszi a vörös csillagot az ÁVH épületéről. (7.)
III. A tüntetők megrongálják a szovjet hősi emlékművet. (9.)
IV. A tömeg egy része a börtön (11.) elé vonul és a rabok szabadon bocsátását követeli.
V. A börtöntől a tüntetők a rendőrséghez (1.) vonulnak.
VI. A tüntetők elfoglalják a komendáns hivatalt.
b.) Ezt követően a főtérre vonulnak.

> Körülbelül a megegyezéssel egy időben Kádi Sándor közölte Ott századossal, hogy Arany államvédelmi őrnagy megtiltotta a fegyverek kiadását, ő maga pedig ekkorra már megszervezte az épület védelmét és javasolta, hogy fegyverrel oszlassák szét a tömeget a rendőrség előtt. Ott József százados nem adott parancsot a tüzelésre. Az épület előtt tovább fokozódott a feszültség és a tömeg – a hosszas várakozást követően – benyomult a rendőrkapitányságra és az előkészített 40 géppisztolyon kívül számos egyéb fegyvert is szerzett a rendőröktől. Röviddel ezt követően a rendőrök kiszorították a betört tüntetőket és biztosították magukat az épületben.[35]

Korábban a BÜNYH nyomozati anyagával kapcsolatban olvashattuk, hogy Bátki Ferenc szerint a rendőrség átállt a felkelők oldalára és a vezetés rendőröket küldött a vegyes járőrök megalakításához. Mindezt más megvilágításba helyezi az, hogy az éjszaka folyamán, amikor a városban még dúlt az utcai harc, a felkelők a rendőrség épületét is megtámadták.[36]

A fegyverek megszerzésének kérdésével érdemes még röviden foglalkoznunk. Az MDP megyei pártbizottságának október 27-i hajnali jelentése szerint kb. 500 főnyi „zavaros elem" szerzett fegyvert.[37] Egy későbbi, de még ugyancsak az utcai harcok időszakában keletkezett irat nagyobb tömeget említ, amely a kapitányságról 40 darab géppisztolyt kapott és ezek birtokában „igen komolyan randalírozott a városban."[38] Szintén a megyei pártbizottság jelentése számol be arról, immár a helyzet stabilizálása után, hogy a katonák „250 csavargót szedtek össze. 120-at fegyverrel tartóztattak le."[39]

A 2. gépesített felderítő-zászlóalj összefoglalója szerint az október 26-ról 27-re forduló éjszakán az alakulat katonái 60-70 főt állítottak elő, akik közül 40-50 főt fegyveresen tartóztattak le. [40] A már többször idézett *Bács-Kiskun megyei kronológia szerzője* úgy becsüli, hogy az esti órákban a téren lévő tüntetők közül 50-60 személynél lehetett fegyver.[41] A Balai–Lovas szerzőpáros 80-100 felfegyverzett civilről ír.[42] Bátki Ferenc a katonai iratok túlzónak ható becsléseit is túlszárnyalja, amikor könyvében azt írja, hogy „becslésem szerint kb. négy – ötszáz katonaviselt fiatal állt bevetésre készen."[43] Amint az látható, a tömeg kezére került fegyverek számát igen nehéz még csak közelítőleg is megbecsülni. Amennyiben csak a rendőrségtől, a börtönőröktől és a bizonytalan számban átállt katonáktól származó

▾

35 Az események bővebb és részletesebb leírását lásd: Kronológia és személyi adattár 26.

36 Orgoványi István: Az 1956-os forradalom és szabadságharc kecskeméti eseményeinek története, In: Bács-Kiskun megye múltjából XV., Kecskemét, 1999., 188.

37 MNL BKML, Az 1956-os forradalom Bács-Kiskun megyében – *„Az ifjúság követeli..." – Fiatalok a forradalomban* virtuális kiállítás (https://mnl.gov.hu/mnl/bkml/az_ifjusag_koveteli_fiatalok_a_forradalomban (47. dokumentum)

38 MNL BKML, Az 1956-os forradalom Bács-Kiskun megyében – *„Az ifjúság követeli..." – Fiatalok a forradalomban* virtuális kiállítás (https://mnl.gov.hu/mnl/bkml/az_ifjusag_koveteli_fiatalok_a_forradalomban (44.dokumentum)

39 MNL BKML, Az 1956-os forradalom Bács-Kiskun megyében – *„Az ifjúság követeli..." – Fiatalok a forradalomban* virtuális kiállítás (https://mnl.gov.hu/mnl/bkml/az_ifjusag_koveteli_fiatalok_a_forradalomban (61. dokumentum)

40 HM HL, 1956-os gyűjtemény, 2. doboz, 37. őrzési egység, 2. gépesített felderítő-zászlóalj jelentése 2.

41 Kronológia és személyi adattár 28.

42 Balai F. István – Lovas Dániel: Kecskeméti ötvenhatos olvasókönyv, Kecskeméti Lapok, Kecskemét, 2006, 70. (A továbbiakban: Kecskeméti ötvenhatos olvasókönyv)

43 Bátki, 19.

fegyvereket vesszük számításba, akkor a Balai F. István–Lovas Dániel szerzőpáros 80-100-as becslése állhat legközelebb a valósághoz.

A megyei rendőrkapitányság előtt lezajlott tüntetéssel kapcsolatban olvashatunk még egy – inkább csak Gyurkó jelentésében és talán vágyaiban létező, mint valóságos – fegyverhasználatról. Gyurkó Lajos, a 3. hadtest jelentéséhez fűzött kiegészítésében leírja, hogy a tömeg szétzavarásának céljából utasította Szentkirályi Frigyes alezredest, hogy a híradózászlóalj 45 milliméteres lövegével adjon le egy lövést 2 méterrel a tömeg feje fölé irányozva.[44] Ez azután történhetett meg, hogy Szentkirályi alezredes visszatért a börtöntől és jelentést tett Gyurkónak. Érdekes módon ez az esemény sehol máshol nem jelenik meg. Még maga Szentkirályi sem ír róla önéletírásában. Hitelessége – a gyakorlati kivitelezés problematikus volta miatt – erősen kétséges.

Nagy bizonyossággal állíthatjuk, hogy a városban zajló forradalmi események során a délutáni órákra a kommunista vezetés és a Néphadsereg erői szilárdan tartották magukat a főtér déli része, a tiszti klub, és az államvédelmi szerveket is magában foglaló BM megyei főosztály épülete körzetében. Miután a tiszti klub utcáját a katonák lezárták, elképzelhető, hogy a 19. híradózászlóalj páncéltörő ágyúját a Nagytemplom és a Városháza közötti területen helyezték tüzelőállásba, mégis nehezen hihető, hogy úgy adjanak le egy lövést, hogy ne számoljanak azzal, hogy a kilőtt gránát utána valahol becsapódik. Jelen esetben ez a feltételezett lövés iránya alapján a vasútállomás és az attól keletre lévő lakott terület lehetett. Mivel tudjuk azt, hogy a főtéren már jóval korábban is akkora tömeg csoportosult, hogy képes volt megállítani Lovász Lajos főhadnagyot, feltételezhetjük, hogy ennek feje fölött is át kellett lőni a páncéltörő ágyúval. A fegyvert ráadásul úgy kellett beirányozni, hogy a tüzelőállás és a megyei rendőrkapitányság épülete közötti körülbelül 800 méteres területen egyrészt a téren lévő tüntetők, másrészt a lőirányban álló fák is nehezítették a célzást, a kilőtt gránát röppályáját pedig keresztezhették. Mindezen körülményeket alapján, legalább is nehezen képzelhető el, hogy a Gyurkó által leírt esemény megtörtént. Ennek ellenére a vezérőrnagy szerint a tömeg már az első lövésre „nagy rémülettel szétoszlott és más irányban ellenforradalmi akciókba kezdett."[45] Feltételezhető, hogy Gyurkó megfelelési kényszerébe és az események uralásának vágyába, ez a változat jobban beilleszthető volt.

Mindezek után következett be az események mélypontját jelentő fegyveres tömegoszlatás. A tömeggel szembeni fegyverhasználat súlyos következményeiből is fakadhat, hogy az események után keletkezett katonai iratok és a visszaemlékezések óvatosabban fogalmaznak, jóllehet nem minden esetben. Azonban még

44 Kinek a forradalma? 189.
45 Uo.

így is széles skálán mozognak a tömegoszlatásról szóló leírások a „hangsúlyoztam, hogy csak a tömeg fölé lőjenek"[46]-től a „különösen kitűntek az ottlévő harcosok, akiket még paranccsal sem lehetett megállítani mert tűzzel vassal irtották a felkelőket"[47]-ig.

Valamivel 18 óra előtt, a sötétség beálltát megelőzően kerülhetett sor a tömeg erőszakos kiszorítására a kecskeméti főtérről. Erre az időpontra már a megyei pártbizottság védelmi tanácsában azok a pártfunkcionáriusok kerültek túlsúlyba – élükön Dallos Ferenccel[48] – akik a mielőbbi fegyveres megoldást szorgalmazták. Amint láttuk, az, hogy korábban a rendőrségnél, vagy a börtönnél erre nem került sor, csak a helyszínen lévő döntéshozókon múlt. A kora esti órákra azonban már fegyveres személyeket is magába foglaló tömeg gyűlt össze a téren, amely a kijárási tilalom ellenére sem oszlott szét.

Gyurkó Lajos a tiszti klubban tartózkodó Szentkirályi Frigyes alezredest bízta meg azzal, hogy tisztítsa meg a város főterét. A délutáni órákra több, a 3. hadtest alárendeltségébe tartozó alkulatot a városba rendeltek. A 19. híradózászlóalj már október 25-e óta karhatalmi feladatokat látott el.[49] A kiskőrösi 19. gépesített ezred néhány nappal korábban bevonult Kecskemétre és felkészült, hogy 2. zászlóaljával beavatkozzon az esetleges rendzavarásokba. Erre 26-án a kora esti órákban került sor. A 2. gépesített felderítő zászlóalj állománya már előző nap részt vett a Budapestről érkező vonat megállításában és az utasok igazoltatásában, amire Gyurkó Lajos adott parancsot. Másnap délután a 174. javító zászlóalj egy századát egy harckocsival megerősítve a tiszti klubhoz rendelték azzal a feladattal, hogy helyezkedjen el a tiszti klub utcájának két végén.[50] A 174. javító zászlóalj délután fél ötkor 27 fővel és harckocsikkal a tiszti klub elé vonult.[51]

A katonai alakulatok irataiból az olvasható ki, hogy a karhatalmi feladatokra kivezényelt katonaság általában a tiszti klub közelében összpontosult és nem zárta körbe a teret, mint ahogy az egyes visszaemlékezésekben szerepel.

A kijárási tilalom életbe lépése előtt röviddel egy hangszóróval felszerelt gépkocsi jelent meg a tér szélén, amelyből Baráth Béla százados felszólította a tömeget, hogy hagyják el a teret. Ezt a tüntetők figyelmen kívül hagyták, sőt – a 2. gépesített felderítő zászlóalj jelentése szerint – egyesek lövéseket is leadtak a katonák irányába a náluk lévő fegyverekből, jóllehet ez kevéssé tűnik életszerűnek. „Szentkirályi alezredes ekkor arra az elhatározásra jutott, hogy tűzparancsot

▾

46 Horváth Miklós: Nemzetőrparancsnok voltam, In: Néphadsereg, 1989. szeptember 8.

47 HM HL, MN Különgyűjtemény, 22. doboz, 45. őrzési egység, A 24. hk.rolg.e. 1956-os felügyeleti szemléjéről és az egység történetéről 1956. okt.–nov.-ben 4.

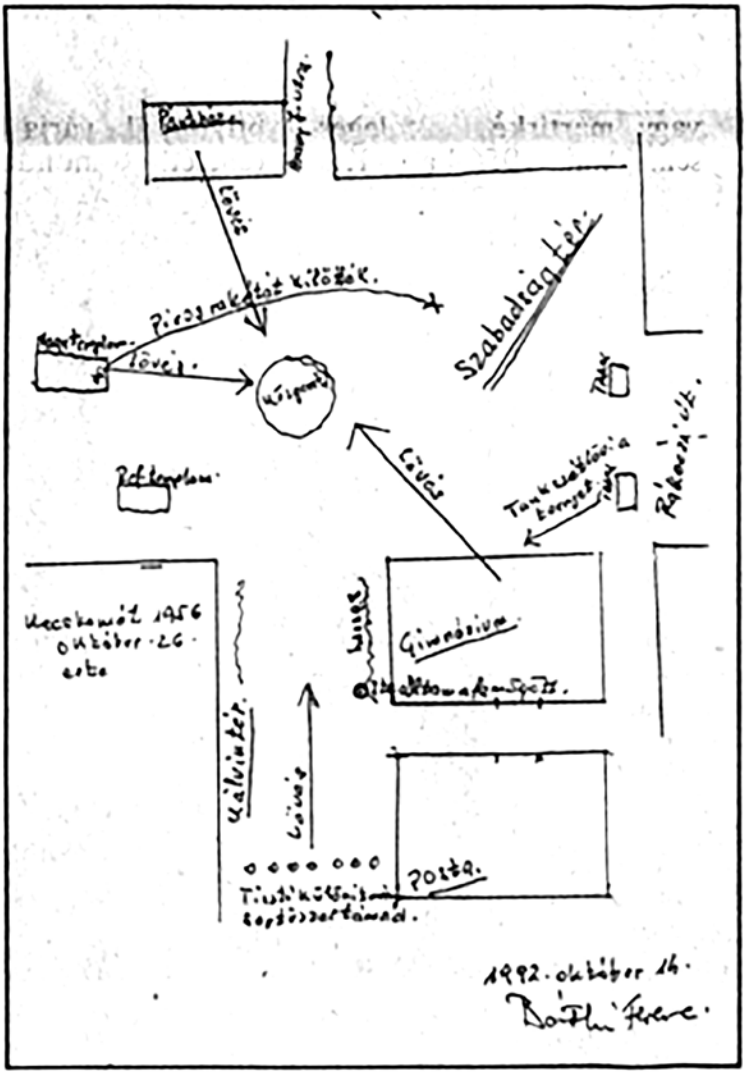
48 Dallos Ferenc ebben az időben a megyei tanács végrehajtóbizottságának elnöke volt.

49 19. híradózászlóalj 3.

50 Közben a zászlóalj harckocsi századát 3 harckocsival visszarendelték a laktanya védelmére (Forrás: 2. gépesített felderítő zászlóalj 2.)

51 174. javító zászlóalj 2.

ad a katonák részére a tömeg szétoszlatása érdekében".[52] Az ezt követő eseményekről zavaros, de legalábbis ellentmondásos leírások maradtak fenn.

Bátki Ferenc saját készítésű vázlata a téren történt eseményekről[53]

52 3. lövészhadtest törzs, 16.
53 Petőfi Népe, 1992. október 22.

Nagy Sándor az 1982-ben készült erősen ideologikus doktori értekezésében[54] – Peller József hadnagy visszaemlékezésére[55] hivatkozva – leírja: „A katonák gyorsan teljesítették a kapott parancsot. A főtér irányában – ahol a tömeg hangoskodott – álltak fel a harckocsik, mögéjük sorakoztak a lövészek. A tiszti géppuskás csoportok készenlétbe helyezték fegyvereiket. […] A bemondó többször is megismételte a felszólítást, de válaszul a hangadók még fokozottabban üvöltötték az ellenforradalmi jelszavakat. Az eredménytelen kísérlet után Szentkirályi Frigyes alezredes fellépett az első harckocsira és kiadta a parancsot: Előre elvtársak! (…) Katonáink is tüzeltek, a harckocsik is lőttek, de egyelőre vaktölténnyel".[56]

Szentkirályi Frigyes másként számol be a történtekről 1987-ban megjelent önéletírásában: „A tömegből egy-egy csoport megindult a katonák felé, ráadásul még szórványos tüzet is kaptunk. Erre föl kiadtam a tűzparancsot és a szó szoros értelmében megrohamoztuk hajrá kiáltással a mind ellenforradalmiabb [sic] magatartást tanúsító tömeget. Az egyik harckocsi a Cifrapalota tornyába lőtt – onnan vélte a ránk célzott lövéseket."[57] A folytatásból kiderül, hogy Szentkirályi alezredes a rohamot a nála lévő nemzeti színű zászlóval a kezében vezényelte le.

Néhány évvel később 1989-ben Szentkirályi a Néphadsereg hasábjain már óvatosabban fogalmazott, amikor az újságíró kérdésére azt mondta: „Többször hangsúlyoztam, hogy csak a tömeg fölé lőjenek és fellépésük félreérthetetlen, valamint határozott legyen. A határozott fellépés – mondhatni – sokkolta a tömeget. A katonák rohamoztak, a gyülekezők pedig gyorsan szétfutottak. Senki nem sérült meg".[58]

A szikárabb – jóllehet az események után hetekkel, hónapokkal később keletkezett – katonai iratok valószínűleg értékesebb kapaszkodókat nyújtanak az események megértéséhez. Ezekből kiderül, hogy a tömegből egyesek már a katonák tűzmegnyitása előtt is szórványosan lövöldöztek, valamint az, hogy a fegyverhasználatot követően a tér rövid időn belül kiürült. Ezt követően a környező utcákban szétszóródott fegyveresek és a katonák, valamint a rendőrök között egész éjszaka folyt a harc, amelybe az időközben a városba vezényelt alakulatok is bekapcsolódtak.

Még egy utolsó kérdés, amelynek tisztázása szükséges azt megelőzően, hogy az ügyészi nyomozóhivatal végső megállapításaival ismét foglalkozunk.

A kecskeméti főteret körülvevő épületek tornyaiból, ablakaiból leadott lövések vizsgálata nem önmagában érdekes. Ezt legfőképpen azért kell megtennünk, mert Bátki Ferenc az 1993-ban tett feljelentésében, részben a tetőn elhelyezett

▾

54 Nagy Sándor: Ellenforradalom Bács-Kiskun megyében, Doktori értekezés, 1982. (a továbbiakban: Nagy 1982) (https://doktori.bibl.u-szeged.hu/id/eprint/3677/1/1982_nagy_sandor.pdf - utolsó letöltés: 2026. március 31.)

55 Ezt egyelőre nem sikerült fellelni.

56 Nagy 1982, 54.

57 Szentkirályi Frigyes: Negyven év mundérban, Zrínyi Kiadó, Budapest, 1987, 159.

58 Horváth Miklós: Nemzetőrparancsnok voltam, In: Néphadsereg, 1989. szeptember 8.

lövészek jelenlétével indokolta azt, hogy Gyurkó szándékosan kiprovokálta a tömegtüntetést, hogy a téren összpontosuló tömeget fegyveresen oszlathassa szét. Kényes kérdés ez amiatt is, mert valószínűleg éppen azért nem indult korábban vizsgálat az ügyben, mert a hivatalos narratíva szerint a tetőkön az „ellenforradalmárok" foglaltak el tüzelőállást. Bátki verziója ezt igyekezett alátámasztani. A Kossuth-téri sortűz, a tiszakécskei repülőtámadás vagy a mosonmagyaróvári sortűz után egy ilyen aljasság bizonyítása nem volt elképzelhetetlen.

Bátki Ferenc, 2003-ban megjelent munkájában a következőket írta a téren történt tömegoszlatásról, amelyet ő maga a Búzás Mihály utca Kálvin tér felőli végétől látott: „A színház felől futó katonák lábdobogásaira, fegyvereik csörömpölésére lettünk figyelmesek. Csak annyi időnk maradt a katonák érkezéséig, hogy az előttünk lévő vastag platánfa törzséhez tudtunk tapadni. A platánfák köze méteres magasságig élő [sic!] sövénnyel volt beültetve. Ez a sövény határolta el a gyalogjárdát az úttesttől. A katonák közvetlen a platánfa mellett lévő úttesten alakítottak ki rajvonalat. Lehettek kb. 15-en. […] Néhány perc elteltével a Nagytemplom-torony zsalugáteres ablakából egy piros rakétát lőttek ki a főtér fölé. A rakéta kilövése után a tér minden magaslati pontjáról, a Nagytemplom tornyából, az Újkollégium tornyából könnyű és nehéz gépfegyverekkel, gépágyúval lőtték a főteret. Olyan intenzitással, mintha a sztálingrádi csata ismétlődne meg. A rakéta fellövését követően az előttünk felsorakozott tisztikülönítmény csípőből lőve elindult a főtér irányába." Visszaemlékezését a téren történt lövöldözés részletezését követően így folytatja: „[…] az Újkollégium tornyában lévő tisztikülönítmény egy igen hosszú nehézgéppuska sorozatot lőtt a Rákóczi út torkolatában parkírozó egyik harckocsira. […] A harckocsik katonái begurultak, és ágyújukkal szétlőtték a tornyot".

Az iménti eseményleírás több ponton is problémás. Egyrészt a katonai iratokból tudjuk, hogy a tér mellé kirendelt harckocsik a tiszti klub utcájának végén helyezkedtek el, nem pedig a Rákóczi út főtér felőli torkolatánál. Ezek a harckocsik, ellentétben Bátki állításával nem a kalocsai 24. harckocsiezred állományába tartoztak, hiszen az ezred csak az éjszakai órákban érkezett be a városba. Bátki Ferenc tudósítását árnyalja az is, ha megnézzük azt a helyet, ahonnan az általa leírt események szemtanúja volt.[59] A Búzás Mihály utca sarkáról alig van megfelelő kilátás a főtérre. A református templom takarása miatt a Nagytemplomot és azt, hogy az említett jelzőrakétát honnan lőtték ki, még kevésbé láthatta. Tovább gyengíti a fent idézettek hitelét, hogy a korabeli fényképek tanúsága szerint a Kálvin tér szélén az 50-es években nem voltak különösebben vastag fák, ami

59 A visszaemlékezésen túl lásd: https://mek.oszk.hu/13100/13186/html/index.htm#3 (Bátki Ferenc vázlata az október 26-i esti sortűzről)

mögött Bátkiék meghúzódhattak volna.[60] Ezzel együtt az nem cáfolható, hogy Bátki és a többi felkelő a postán és környékén tartózkodott, mert a későbbiek folyamán az őt elfogó csoportban szolgáló volt katonatársa is felismerte őt, jóllehet neki nem állt érdekében Bátki állításait alátámasztani.

Kik lőttek a magaslatokról?

Bátki következetesen azt állította, hogy a tér körüli uralgó magaslatokon az általa tiszti különítményekként azonosított csoportok tagjai helyezkedtek el és a fellőtt jelzőrakéta egyezményes jelére tüzet nyitottak a téren lévőkre. A katonáknak a tornyokban és tetőkön való jelenlétének több dolog is ellentmond. Amikor a 19. gépesített ezred oszlopa valamivel 18 óra után a főtér felé indult, már zajlott a lövöldözés a városban. Az alakulat anyagában azt olvassuk, hogy amikor a biztosított menetben haladó 2. zászlóalj a „Don-kanyarnak" nevezett útkanyarulathoz[61] ért, „az él tüzet kapott, majd tovább vonult és a városháza mellett leállt. Az él beérkezésekor a városháza tetejéről géppisztolyból tüzet adtak le, s egy vászonzacskóba tett benzinesüveget az egyik harcosnak, aki a harckocsi zászlóalj állományába tartozott, a fejére dobtak. A harcos feje ettől szétzúzódott, s egy géppisztolylövést is kapott, s a helyszínen meghalt." [62] A felkelők még a délutáni órákban hatoltak be a városháza épületébe, ahonnan szorongatott helyzetéből csak az egyik mellékhelyiség ablakán át tudott kimenekülni Nagymarosi Kálmán a városi tanács végrehajtóbizottságának elnöke.[63] Ennek tükrében nem meglepő, hogy az épületből az utcai harcok során a katonákra is tüzet nyitottak.

A 3. hadtest jelentése szerint 27-én késő este még mindig szórványos lövöldözés volt a főtér körül és időnként orvlövészek nyitottak tüzet a téren lévő katonákra az Újkollégium és a református templom tornyából, valamint a városháza épületéből és a gazdasági malom tetejéről. Később, a nap folyamán kiderült, hogy az Ókollégiumot, az Újkollégiumot és a református templomot földalatti folyosó köti össze, amelyet átkutatva, a katonák friss lábnyomokat és elszórt töltényhüvelyeket találtak.[64] A fentieken túl a felkelők jelenlétére utal az is, hogy egyik érintett alakulat iratanyagában sem szerepel arra való utalás, hogy a forradalmárok fegyverrel vették volna birtokba a katonák kezén lévő magaslati pontokat.

▾

60 Vö.: https://gallery.hungaricana.hu/hu/SzerencsKepeslap/1273337/?list=eyJxdWVyeSI6ICJLZWNza2VtXHUwMGU5dCAifQ&img=0

61 A Hosszú utca és a Gáspár András utca egykori kanyarulatáról van szó. A pártház és a megyei tanács épületének, valamint lakóépületek építése során felszámolták.

62 19. gépesített ezred 2., A fenti körülmények között a Kossuth téren meghalt katona Márk Dániel (született Szank, 1935. 12. 05) volt.

63 Kronológia és személyi adattár 28.

64 3. lövészhadtest törzs 18.

Nem tartom életszerűnek, hogy Gyurkó „mestertervének" része lett volna, hogy valamennyi jelentést tevő alakulat elhallgatta volna ezeket a részleteket.

Jelen tanulmány szerzőjének a nagyapja – aki frissen avatott katonatisztként október 27-én hajnaltól maga is részt vett Kecskeméten az utcai harcokban –, korábban elmondta, hogy a felkelők az egyik templom tornyából többször is lövéseket adtak le rájuk, de az épület átkutatása során sosem találták meg az orvlövészt. Ez az emlékezés a 3. hadtest jelentésének hitelét erősíti.

Ugyanakkor az sem zárható ki teljes bizonyossággal, hogy a pártállam védelmében harcoló katonák és államvédelmi beosztottak is elfoglaltak egy-egy magaslati pontot, ahonnan tüzet nyithattak. Balai F. István és Lovas Dániel említést tesz Molnár Béla századosnak a *Kecskeméti Lapokban* megjelent visszaemlékezéséről, amelyben Molnár arról beszélt, hogy egy alkalommal a bíróság épületének padlásán lövöldöző ávósokat találtak, amikor a helyzet tisztázására kiérkeztek. Balai és Lovas szerint ez Bátki állítását erősíti, jóllehet a bíróságot a felkelők nem tartották a kezükben, így azt korábban is tarthatták az államvédelmi beosztottak. A szerzőpáros szerint a visszaemlékezések és jelentések ellentmondásai miatt a magaslati pontokról lövöldöző fegyveresek kiléte továbbra is nyitott kérdés.

A források tükrében és az előbbiekben írottak nyomán, magam azon a véleményen vagyok, hogy a főtér környékén lévő épületek emeleteiről a felkelők lőhettek október 26-án és 27-én. Ezzel együtt lehettek olyan épületek, amelyeket a katonák és a pártállam védelmében fegyvert fogó személyek a felkelés során kézben tarthattak és onnan a felkelőkre tüzet nyitottak, vagy velük tűzharcot vívtak. Ha kijelentjük, hogy a felkelőknek a tetőkön vagy az emeleti ablakokban való jelenléte csak a pártállami propaganda szüleménye, azt is sugalljuk, hogy a felkelők – például budapesti társaikhoz viszonyítva – nem voltak elég szervezettek ahhoz, hogy egy ilyen ellenállást megalapozzanak.

A főtéren és környékén történtekkel kapcsolatban újabb adalékokkal szolgál Horváth József, aki 1956-ban a kecskeméti mentőállomáson szolgált ápolóként. Horváth beszámolójában a következőként emlékezett vissza: „Az Aranyhomok [szálloda] helyén egy sárga keramitos tér volt, ott sorakoztak a tankok.[65] A tüzelés – szinte sugárban – gazdasági gőzmalom felől jött. […] Sosem felejtem el, amikor kiszálltunk a mentőből, s én szorosan a fal tövében mentem, rám kiáltott egy katona, hogy de be vagyok rezelve. Akkor már az Újkollégium felől is tüzeltek, persze, hogy féltünk. Ráadásul senki nem tudott semmit. [Később] döbbenten láttam, hogy eközben a kollégium udvarára egymás után ugráltak le az emeletről. Menekültek, akik bent voltak, a katonák meg sorra elkapkodták és megmotozták őket."[66] Horváth itt valószínűleg arra az eseményre utal, amikor az egyik harckocsi a Kossuth tér sarkáról tüzet nyitott az Újkollégium tornyára, majd az ottlévők menekülni kezdtek.

▾

65 Ez ellentmond Bátki Ferenc állításának, amely szerint a harckocsik a Rákóczi út tér felőli torkolatánál álltak.
66 Kecskeméti ötvenhatos olvasókönyv 64–65.

A katonák irányába tüzelő felkelők említése több katonai jelentésben is megjelenik és Városháza ablakából lelőtt Márk Dániel esete is azt mutatja, hogy a fegyveres felkelők az események egy pontján tüzeltek a katonákra. Ugyancsak az alakulatok jelentéseiben fordul elő, hogy „viszonozták a tüzet", amire egyébként parancsot is kaptak, így kevésbé valószínű, hogy ebben az esetben a tömeg feje fölé adtak volna le figyelmeztető lövéseket.

Áldozat neve	Haláleset helye	Haláleset időpontja	A halál oka és körülményei
Rigó István	Kecskemét	1956. 10. 26	lövés által, tömegoszlatás és tűzharc
Tóth Béla	Kecskemét Ady Endre u.	1956. 10. 27	lövés által, tömegoszlatás és tűzharc (10. 26-án sérült)
Tóth Tamásné Német Mária	Kecskemét Szabadság tér	1956. 10. 26.	lövés, tömegoszlatás és tűzharc
Válik Rozália	Kecskemét	1956. 10. 27	lövés által, katonák tisztogató akciója
Belényesi Mihály	Kecskemét	1956. 10. 27	fejlövés
Faragó Etelka	Kecskemét Ady Endre u.	1956. 10. 26	szívlövés, tömegoszlatás és tűzharc
Fekete István	Kecskemét Trombita u.	1956. 10. 27	lövés által 10.26-án sérült
Frankó Pál	Kecskemét	1956. 10. 28	lövés 10. 26-27-i fegyver-használat következtében
Giliczó Mihály	Kecskemét	1956. 10. 27	lövés, tömegoszlatás és tűzharc (10. 26-án sérült)
Józsa Pál	Kecskemét Ady Endre u.	1956. 10. 26	koponyalövés, tömegoszlatás és tűzharc
Kilváldi Sándorné Patács Julianna	Kecskemét	1956. 10. 27	lövés, 10. 26-27-i fegyverhasználat következtében
Kovács József	Kecskemét, Ady Endre u.	1956. 10. 26	tüdőlövés, tömegoszlatás és tűzharc
Keskeny Györgyné	Kecskemét	1956. 10. 27	katonák tisztogató akciója (10. 27-én sebesült)
Lobos József	Kecskemét, Felső Széktó 78.	1956. 10. 27.	haslövés, katonák tisztogató akciója
Molnár Sándor	Kecskemét, Felső Széktó	1956. 11 .06.	haslövés, katonák tisztogató akciója (okt. 27-én sebesült)

Az 1956. október 26-án és 27-én történt kecskeméti fegyverhasználatok polgári áldozatai (A szerző összeállítása – forrás: Horváth Miklós – Tulipán Éva: In memoriam 1956, Zrínyi Kiadó, Budapest, 2006.)

A már korábban is idézett határozat kimondja, „nem lehet megerősíteni, de kizárni sem annak lehetőségét, hogy a felkelők által a katonákra leadott lövések tévesztettek célt és okozták a Szabadság téren lévő személyek halálát, illetve sérülését, de az is lehetséges, hogy a katonák által a felkelőkre leadott lövések tévesztettek célt és okozták a fent részletezett eredményt, valamint az sem kizárható, hogy a keramit burkolatról felpattanó, illetve különböző épületekről lepattanó gurulatos lövedékek okozták a halálos eredményt, illetve sérülést. […] Kétséget kizáróan megállapítható, hogy védett személy, vagy személyek, – aki vagy akik semmilyen módon nem vettek részt az ellenségeskedésben – szándékos célzott lövésektől halt meg, vagy haltak meg" nem voltak és ilyen adatok a további nyomozás során sem állapíthatók meg.[67]

Az október 26/27-i eseményekkel összefüggésben Kecskeméten meghalt és megsebesült személyek száma, a haláleset bekövetkezésének helyei és a sérüléseik is arra utalnak, hogy nem a kövezetről felpattanó vagy az épületeken gurulatot kapott lövedékek okozták a sérüléseket.

A tanulmányban leírtak alapján túlzónak és elhamarkodottnak tartjuk, hogy az ügyészség a – fent idézett – nyomozást lezáró határozatában „kétséget kizáróan" leszögezte, hogy nem voltak olyan védett – az ellenségeskedésben semmilyen módon részt nem vevő – személyek, akik szándékos, célzott lövésektől haltak volna meg.

Igaz lehet ez akkor is, ha a fegyvereseknek a tömegben való jelenléte miatt nem is állíthatjuk, hogy 1956. október 26-án kora este Kecskeméten büntetőjogi értelmezés szerinti sortűzre került volna sor. Az azonban nagy bizonyossággal kijelenthető (részben a tüntetők és a náluk lévő fegyverek számának összevetése alapján), hogy a tömeg feloszlatásakor olyanok is életüket vesztették, akik nem rendelkeztek fegyverrel és nem támadó szándékkal léptek fel, csupán a téren csoportosultak.

▾

67 BÜNYH Nyom. I/1. 496/1994 sz. nyomozást megszüntető határozat 1–7.

Sinkovicz László

Csak látszólag párhuzamos sínpárok

Mészöly Miklós és Tar Sándor

Minden bizonnyal minden irodalomtörténetnek ahhoz, hogy egészen pontossá váljon, nem-egyidejű egyidejűségek elaprózódó sorozatává kellene alakítania magát.[1] Ezzel viszont rögtön el is veszítené eredeti funkcióját, a szintetizálást, a periodizációt és a temporalizációt, azaz, hogy valamiféle egységesnek tűnő keretben tudja megmutatni a tárgyát.

Valószínűleg emiatt nem kerül együtt említésre Mészöly Miklós és Tar Sándor. Mert bár előbbi az egyik legmeghatározóbb figura a '90-es évek magyar irodalma szempontjából, utóbbi pedig fontos szerzője a korszaknak, mintha a bevett gondolkodás szerint valamiféle skála egymástól távol eső pontjain helyezkednének el, így nehéz megrajzolni azt a keretet, amelyben együtt tudnának látszódni. Mészöly sokkal inkább a prózafordulat kibomlása, folytatása és holdudvara szempontjából világít sokkal élesebben. „Esterházy Péter és Nádas Péter nagyszabású alkotásai – természetesen elválaszthatatlanul Mészöly Miklós mind terjedelme, mind sokszínűsége, mind színvonala miatt már régebb óta kikerülhetetlen életművétől – ugyanis nem pusztán folytatták a korábbi kezdeményezéseket és törekvéseket, […] hanem olyan értelmezői látószögeket jelöltek ki, amelyek a közeli múlt és a közeljövő irodalmának olvasási tapasztalatait egyaránt meghatározták. Meghatározták tehát ama kötetek befogadástörténetét is, amelyek a valóságos prózai tűzijátékot hozó 1992-es évet keverték a jelképesség gyanújába."[2] Ezzel szemben Tar jellemzően mindennek antitéziseként jelenik meg, ő a '90-es évek kivétele. „[N]ovellisztikájában úgy teremtette meg a kortárs próza egyik legnagyobb teljesítményét, hogy látszólag korszerűtlen maradt. Képes volt fönntartani egy olyan narrációs technikát poétikai tényezőként, amelyben nem merül fel központi problémaként az elbeszélhetőség és a nyelvszerűség kérdése."[3] Együtt emlegetésük tehát szétfeszítené azt a keretet, ami épp valamilyen egységet próbálna meg létrehozni.

Szerencsére az irodalomtörténet sokféleképp szintetizálható, nem csak temporálisan, tematikusan is. Így pedig már létrehozható olyan keret, amelyben együtt olvasható a két szerző, a vonatok ugyanis keresztül-kasul átszelik mindkét élet-

▾

Szövegem a *„Lehet dolgokat kitalálni is…" Tar Sándor prózapoétikájának olvasási lehetőségei* című disszertációm egyes részeinek kisebb vagy nagyobb mértékben szerkesztett változata. A dolgozat elérhető: https://doktori.bibl.u-szeged.hu/id/eprint/11366/, 2026. 03. 25.

1 Vö.: Reinhart Koselleck, *Elmúlt jövő: A történeti idők szemantikája*, ford. Hidas Zoltán (Budapest: Atlantisz, 2003).

2 Bengi László, „»…tamen usque recurret«: Hangsúlyváltás a magyar prózában 1992 és 1999 között", *Alföld* 51, 12. sz. (2000), 67.

3 Szilágyi Márton, „De profundis…", *Holmi* 6, 1. sz. (1994), 115.

művet és ráadásul olyan poétikai funkciókat hordoznak, amelyek jól olvashatóvá teszik egymást, sőt ebbe bevonnak más szövegeket is, folyton átalakítva ezt a tájat.

E szempontból Tar egyik első novellája, *A 6714-es személy*[4] több dolog miatt is érdekes, nem véletlen, hogy sokszor kiemelt és fontos darabja az életműnek. Már itt, az életmű egyik legkorábbi pontján megjelennek olyan poétikai megoldások, amelyek a későbbiekben is meghatározzák a szerző szövegeit. Ilyen például a szöveg szüzséje vagy atmoszférája. Ahogy sok más későbbi művét, a *6714-es*t is egy zárt (és talán izolált) tér határozza meg, a szövegen keresztül valamiféleképp a munkásvonat világa, a szerelvények belső élete, szociokulturális szerveződése szüremlik át. Sőt – mint az majd később látszódik – valójában a logikai irány fordított: valószínűleg a belső világ szerveződése határozza meg a szöveg poétikáját, narratív szerkezetét.

Egy másik, hasonlóan fontos poétikai jellemző, hogy a szöveg elbeszélője sem egyetlen, felettes vagy kiemelt fókuszpozíción keresztül narrál, elvegyül az általa narrált tér szereplői közt, kvázi belesüllyed abba az anyagba, amelyet épp leír. A *felettes én* hiánya miatt azonban elhomályosul a rend, amely a különböző rétegzettségeket, a különböző beszélők megszólalásainak határait elválasztaná egymástól. Még annak ellenére is, hogy a szöveg idézőjelekkel, nagyon definitíven mutat rá az elbeszélők váltására. „»Nincs is abban semmi, komám, én csak azt nem szeretem, ha hajszál van benne.« »Te szájba lökött állat, hát nem láttad, hogy kimentem a tízessel, hát nem láttad?« A peronon a legtöbben leülnek a padlóra, kabátot, újságpapírt terítenek egyesek maguk alá, az ajtó nyitva mindkét irányban, jobb oldalon két középkorú férfi ül egymás mellett a lépcsőn, ordítva egymás fülébe énekelnek: »…nekem, komám, elhihetitek, hogy a sánta nő a legjobb. Állva." [SZ. 22] A *nagy elbeszélő* hiánya miatt az egyes megszólalások folyton megszakítják egymást, a különböző elbeszélők, beleértve a narrátort is, minduntalan egymás szavába vágnak, hisz senki sincs a szövegben, aki elrendezné őket egy egységes, kronologikusan tagolt elejétől a végéig elbeszéléssé.

A *6714-es* e tekintetben a szó eredeti és bahtyini jelentésében sem polifonikus, hiszen nem a különböző részleges szólamok összhangzata alakítja ki az elbeszélés harmóniáját, de nem is kakofonikus, hiszen nem is egyértelműen zaj. Egy másik zenei fogalom kölcsönvételével a novella poétikai struktúrája, inkább kontrapunktív, azaz minden megszólaló önálló és teljes értékű szólamot visz, és e különálló szólamok összhangzata teremti meg a narráció egészének struktúráját. Ez csak hasonlít a *Szürke galamb*hoz, ahol *„egyenrangú tudatok és világlátások sokaságával"* találkozhatunk, de ezek nem feltétlenül kapcsolódnak össze, és semmiképp

4 Tar Sándor, „A 6714-es személy", in Tar Sándor, *A 6714-es személy* (Budapest: Magvető, 1981). A továbbiakban SZ.

sem „*valamilyen esemény egységében*"[5], hiszen ezeket az eseményeket épp az állandó megszakítottságuk, töredezettségük jellemzi. Sőt *A 6714-es*nek nincs is a szó szoros értelemben vett története, amely legalább úgy tenne, mint ami eljut egy kiindulóponttól egy végállomásig. A novella 'története' nem más, mint egymásba kavarodó elbeszéléstöredékek összhangzata.

Mindezt hangsúlyozza a címadással is kiemelt vonat. Az utazás tereként, azaz a kontrapunktív megszólalások közegeként maga is rögzítetlen tér, folyamatos mozgásban van. „[A] vonat viszonyok rendkívüli nyalábjait gyűjti egybe, hiszen áthaladunk rajta, a segítségével haladunk egyik pontból a másikba, végül maga is halad"[6]. Emiatt viszont nem tud olyan statikus helyzetet magához ragadni vagy az utazók számára elfoglalhatóvá tenni, amely lehetőséget adna a különböző töredékmondatok szétszálazására, strukturálására. Annál is inkább, hisz a szerelvény horizontálisan mozog, így sem szimbolikusan, sem fizikailag sem képezhet le felettes pozíciót. A narrátornak – mivel ő is a vonaton van – nem csak szimbolikusan, semmilyen más tekintetben esélye sincs arra, hogy *rögzüljön* vagy *kiemelkedjen* az elbeszélt anyagból.

Mindezek alapján viszont szinte bizonyosnak tűnik, hogy a 6714-es személy egy, az augéi értelemben vett *nem-hely*. Mint látható volt, aláássa a *felettes énné* válás lehetőségeit azáltal, hogy kontrapunktivitása ellehetetleníti bármilyen saját szólam felülemelkedését a többin, és azért is, mert mindez ráadásul a szöveg történetszerűségét is felfüggeszti. „Amennyiben a hely identitást, viszonyokat és történetiséget feltételez, a tér, mely sem identitást, sem viszonyokat, sem pedig történetiséget nem implikál, nem-helyet hoz létre. A hipotézis, mely mellett itt érvelünk, az, hogy a szürmodernitás nem-helyeket teremt, vagyis olyan tereket, amelyek önmagukban nem antropológiai értelemben vett helyek, és amelyek a baudelaire-i modernitással ellentétben nem építik magukba a múlt helyeit."[7]

Viszont mindez poétikai és teoretikus okok és következmények egész sorát kezdi el láttatni: az egymás szavába vágó, szaggatott elbeszélő eljárásnak köszönhetően a szöveg élőbeszédszerűvé válik. Mindez azonban nem elsősorban a közlések modalitásában vagy tartalmában nyilvánul meg, hanem *működésükben*. Ugyanis a szöveg mintha arra tenne kísérletet, hogy a vonatkocsi belsejében zajló kaotikusan örvénylő beszélgetésfoszlányok sokaságának összességét reprezentálja, vagyis azt, hogy *hogyan* hallhatók a különböző utazók szólamai *ott és akkor*. Így viszont nem csak a tér, az idő is megbomlani látszik, a szerelvény nem csak heterotopikus, de heterokronikus tér is. „A heterotópiák általában az idő feldarabolásával járnak, vagyis valami olyasmit eredményeznek, amit a tiszta

▾

5 Vö.: Mihail Bahtyin, *Dosztojevszkij poétikájának problémái* (Budapest: Gond-Cura Osiris, 2001), 10–11.

6 Michel Foucault, „Eltérő terek", ford. Sutyák Tibor, in Michel Foucault, *Nyelv a végtelenhez*, szerk. Sutyák Tibor (Debrecen: Latin Betűk, 1999), 149.

7 Marc Augé, *Nem-helyek: Bevezetés a szürmodernitás antropológiájába*, ford.: Fáber Ágoston (Budapest: Műcsarnok, 2012), 47.

szimmetria kedvéért heterokróniának nevezhetünk; a heterotópiák működése csak akkor teljesedhet ki, ha abszolút szakadás áll be az emberek és a hagyományos emberi idő viszonyában".[8] A vonat felfüggeszti az idő linearitását, felborítja az előbb és utóbb sorrendjét. Emiatt viszont mintha egy kör íródna le: a narrátor részese az általa elbeszélt térnek, emiatt nincs felettes, rendezői nézőpont, emiatt élőbeszédszerűvé válik, emiatt senki sem emelkedhet felül és strukturálhatja az elbeszéléstöredékeket, azaz végül az elbeszélői én sem tehet mást, mint *egyszerre* hallja a különböző szólamokat, és innen elölről kezdődik mindez.

Mindebben viszont a Tar-recepció egyik kedvenc toposza is ott rejlik: a novella mintha valami empirikus megragadására és reprezentációjára törekedne. „Ez egy munkásvonat, az utasok nyolcvan százaléka részeg, és olyan zsúfolt, hogy maga még olyat nem látott… Hogy munkásvonatnak kellene a legtisztábbnak és legkényelmesebbnek lenni, azt én is aláírom, meg hogy szocializmus van, de ne kapjon a fejéhez majd, ha mást tapasztal, mint amit a kisdobos-eligazításon hallott". [SZ. 18–19.] E megragadásnak (egyik) retorikai eszköze lenne az élőbeszédszerűség, hiszen épp ez az, ami az *ott és akkor* pillanatában, és nem egy idealizáló-szintetizáló-rendszerező távolságból mutatja be a vonat szociális és kulturális mintázatait. A nyelvnek e működés közben való bemutatása pedig mintha annak *ad hoc* jellegét, illetve rendezetlenségét is magában foglalná; a novella mintha azáltal törekedne a valószerűség hatékony megteremtésére, a hétköznapiság megragadására, hogy a nyelvet nem egy utólagosan desztillált és elrendezett struktúrában mutatja be, hanem megtapasztalásának pillanatában, de legalábbis ezt a lehető legpontosabban imitálva. Ezzel pedig mintha sikeresen hozná létre azt a prozaikus műfajt, amely Bahtyin és az őt értelmező Morson olvasatában leginkább a nagyprózа sajátossága, és amely Cavanagh értelmezésében mégsem teljes egészében jellemző rá. S mint talán látható volt valószínűleg azért, mert a Tar-szövegek nem, pontosabban nem pont úgy polifonikusak, ahogyan az orosz irodalomértelmezőnél megjelenik. „A prozaikusság, magyarázza Morson, »az emberi eseményekről való gondolkodás egy módja, ami a hétköznapi élet közönséges, rendezetlen, átlagos tényeire fókuszál, röviden a prozaikusságra.«"[9] A különböző szólamok egymásba szűrődése tehát nemcsak egy multifokális szerkesztettség, de mintha a hétköznapok empirikus valóságát is megragadhatóvá tennék. Ezek igazságfogalma ekképp egyrészt a különböző nézőpontok szétszóródásában, valamint a kaotikusan kavargó, épp használatban lévő nyelvben lenne tetten érhető.[10]

▾

8 Foucault, „Eltérő terek…", 152.

9 Clare Cavanagh, „The Forms of the Ordinary: Bakhtin, Prosaics and the Lyric", *The Slavic and East European Journal* 41, 1. sz. (1997), 41.

10 A XX. századi lírai hagyományban ez az eljárás elsőként Apollinaire ún. „beszélgetőverseihez" kapcsolódik, így például a *Hétfő Rue Christine* a fentiekhez hasonlóan az utcai, élőnyelvi kavalkád megjelenítését, kísérli meg.

Mindez pedig a már említett nem-egyidejű egyidejűségekre is rámutat. Tar mellett, s vele szinte teljesen azonos időben Mészölynél is kiemelt szerep jut a vonat-tematikának, illetve -metaforának, például a *Bolond utazás*ban vagy a *Térkép repedésekkel* című műben. Ezek, tematikus azonosságuk mellett egyben a tari poétikától való elkülönböződésüket is megvilágíthatják, így persze azt is, hogy egy azonos időben és egységesnek vélt irodalmi közegben, egy azonos téma körül mennyiféle nyelvhasználat nyílhat ki egyszerre.

Míg a *6714*-est inkább dinamikus, mintha folyamatos mozgásban lenne, a *Térkép repedésekkel* statikus vagy megrekedt. Nem csupán azért, mert már a szöveg nyitányában ott áll ez a mozdulatlanság („Egy órája állunk már nyílt pályán."[11]), hanem mert a narrátorra utalva sem az élő nyelv tari dinamikája, hanem a fényképszerűség kimerevítettsége mutatkozik meg. „Fölállok, kinézek az ablakon, de úgy, hogy az anyát és csecsemőjét is lássam. Erős a holdfény. Szűkített blendéjű pillantással figyelem."[12] E „kimetszett látvány" azonban mintha mégis valamiféle totalitás megjelenítésére lenne alkalmas. „Ilyen módon egy másik Mészöly-novella, a *Bolond utazás* vagonjára emlékeztet, amely mozgásban vagy vesztegelve, bizonyos pillanatokban ugyancsak elhatárolt helyszínt növel naggyá. A *Térkép repedésekkel* tere tehát hol osztott, hol totális világként működik, amelyből újabb és újabb mikroközegek nyílnak."[13] Tarnál – mivel a szöveg megfosztja az elbeszélőjét a rögzíthetőségtől – a totálissá nagyított kép helyett a nyelvjáték kaotikussága és aktualitása jelenik meg, amely így természetesen semmilyen történelmi-társadalmi egész megjelenítésére nem lesz alkalmas, viszont ez mégis a valóságeffektusává válik.

Így aztán ez a fajta perspektíva nem annyira Mészöly különböző szerelvényeihez, sokkal inkább *Warhol kamerájá*hoz hasonló. „Az idő, mint olyan, eleve fiktív rendbe helyezi az átéléseket. Az átélés viszont, önmagában, folyton arra törekszik, hogy objektiválja az időt; ami ebben az esetben a kikapcsolásával egyenlő. Jelen idejű akar lenni. A visszaadás – s általában a vissza- és előretekintés – szükségszerűen fiktív és művi. Holott – objektíve – egyenrangú egyidejűségek egymásmellettiségéről kellene inkább beszélnünk. A kamera ezt teszi, a maga szűk látvány-világában; s ettől olyan személytelenül objektív. Mi a személyes objektivitás »négyszögesítésével« küszködünk. Ha az eddiginél árnyaltabb pontossággal akarjuk ábrázolni, ami van, ami történik – időtlenített pillanatot, pillanatok sorozatát kellene hitelesítenünk. Nem a világ s az élet epikus; a mi értelmező egyszerűsítésünk helyez mindent kommunikációs kronológiába, hogy »rendet« vigyen az egyenrangúságba, a létezés-közérzet álomszerű egyide-

▾

11 Mészöly Miklós, „Térkép repedésekkel", in Mészöly Miklós, *Alakulások* (Budapest: Szépirodalmi, 1975), 767.

12 Mészöly, „Térkép repedésekkel …", 767.

13 Kovács Krisztina, „Térkép repedésekkel: Táj- és térképzetek Mészöly Miklós novellájában", *Forrás* 42, 3. sz. (2010), 90.

jűségébe. Tudósításunk – bármilyen szinten – nyomban előadás is. Az új igény megidézni szeretne."[14] Bár Tar „kamerája" hasonlóképp kimetszett látványok, térszeletek bemutatásával működik, mint a *Térkép repedésekkel*, a *6714-es,* mint látható volt korábban, az *egyenrangú egyidejűségek egymásmellettiségével* operál. Ez, mint ahogy a Warhol-film esetében sem a narratíva, vagy az olvasás/nézés során jön létre – hisz ezek szükségszerűen időbeliségbe zártak –, hanem az *átélésben*, azaz a befogadás során létrejövő értelmezői affekcióban.

Mindkét alkotás (Warholé és Taré) esetében azért jön létre ez a hatás, mert látszólag mindketten lemondanak a beavatkozás lehetőségéről. „A film nem egyéb, mint amit a kamera be tud fogni, ami eléje kerül. A beavatkozás csupán annyi, hogy időnként újratöltik a gépet. Tehát gépiesen, tökéletes érintetlenségben rögzítik a történéseket."[15] Warhol és Tar narratíváiból is eltűnik az alkotói funkció, ami látványossá tenné, hogy van valaki, aki elrendezi a különböző eseményeket, valamilyen eleje-közepe-vége struktúrába kényszeríti őket. Ugyanakkor a beavatkozás hiánya mégsem jelentheti a teljes objektivitást, hiszen a nézőpont, ha mozdulatlan is, megmarad, csak egy eleve kimetszett (értelmezett) látványt hozhat létre. Tar esetében ez értelemszerűen nem a látvány, hanem a hangok egymásmellettiségében jelenik meg. A szöveg azért válhat kontrapunktívvá, mert az átélésben (nem az olvasásban) kiiktatódik a hangok kronológiája. „Ugyanennek a valóságdarabnak megfelelő kommunikációs hangvilág – a beszéd – elvileg szintén rögzíthető így; de nem értelemszerűen is. Az már csak kiemelt, kitüntetett elemek idődimenziójában érthető meg, az egymásra-következés tagoltságában; hogy több legyen, mint lárma. A látvány, a mozgás is egymásra-következés, de kihangsúlyozott térdimenzió is elég, hogy valamilyen összértelmet közvetítsen; anélkül, hogy meg kellene bontania az elemek egyenrangúságát."[16] A *6714-es*nél is megjelenik a kamera (mikrofon?) perspektívája, hiszen ő is valamilyen gyújtópontból rögzíti a szerelvény hangjait, ám az utólagos beavatkozásról, elrendezésről, az időrendiség felállításáról és desztillálásáról lemond.

A *6714-es* és benne a 6714-es szerelvényének kavargó, zavaros vagy leginkább *mellérendelő* kronotoposzában, abban a momentumban, amikor valóban létrejön az élőbeszédszerűség, abban a pillanatban viszont az is eldönthetetlenné válik, hogy ezt rögzítette a leírás, vagy fordítva az írás aktusa során jön létre az előbbi. Ekképp az előbb és utóbb sorrendje másodszor is felborul. Ha az írás *egészen pontosan* ismétli vagy mutatja be a beszédet, akkor a sorrendiség eredeti linearitás nem csak az egyszerre felhangzó szólamok, illetve a vonat eltérő ideje miatt borul fel, hanem amiatt is, mert eldönthetetlenné válik, hogy a betű a hang *utólagos*

▾

14 Mészöly Miklós, „Warhol kamerája: A tettenérés tanulságai", in Mészöly Miklós, *A tágasság iskolája* (Budapest: Szépirodalmi, 1993), 136–137.
15 Mészöly, „Warhol kamerája…", 130.
16 Mészöly, „Warhol kamerája…", 134–135.

lejegyzése-e, vagy a szöveg voltaképpen az írás közben hozza létre a beszédet, pontosabban a beszéd szimulákrumát. Így viszont az 'élőbeszédszerűség' csupán *emergens*, azaz az írás következménye, vagyis alakzat, ami a *valósághatást* teremti meg. „Inkább azt szeretnék sugalmazni, hogy az írás állítólagos származtatottsága, bármily valóságos és masszív is, csupán egy feltétellel volt lehetséges: hogy az »eredeti«, a »természetes« nyelv sohasem létezett, sohasem volt intakt, érintetlen az írástól – hogy maga is mindig írás volt."[17]

Úgy tűnik tehát, hogy e nyelv figurativitásának fontos eleme, hogy a valóságszerűség megteremtése közben elrejti vagy eltörli az empirikus környezet (referens) és az irodalom (jelölt) közti különbséget: eldönthetetlenné teszi, ki beszél, és a valóságtermelés közben azt is, mi a fiktív és nem-fiktív, hol is húzódik *pontosan* ennek határa. Mindez azért is fontos, mert mindez egész alapvetően határozza/határozta meg az olvasás lehetőségeit és az olvasó pozícióját a szöveghez képest is.

És talán ennek valamiféle allegóriájaként olvasható *A 6714-es személy* kötetének egy másik darabja, a *Téli történet*[18] *is.* A novella alaphelyzetében viszonylag jól körülhatárolható szociális pólusok jelennek meg, amit leegyszerűsítve talán népi-urbánus ellentétnek lehetne nevezni. „Neked van ilyen tehénszagod, kérdezte Kesszel Rudi hangosan közbevágva, és fintorogva András hajába szagolt." [TT. 50.] Ugyanerre utalnak a novellában megjelenő táskák is: míg Rudi diplomata táskával jár az üzembe dolgozni, András hajnalonta tejeskannákat cipel a vasútállomásra. Az ellentétüket és látszólagos szembenállásukat rétegzi a fiúk párharcában elcsattanó pofon is. „Valaki felnevetett, András ránézett Rudira, aztán maga sem tudta, hogy pofon vágta a fiút. Hangosat csattant az ütés, furcsa csend lett utána, Kesszel Rudi arca vérpirossá vált, s halványan kirajzolódtak rajta az ujjnyomok. Egy pillanatra úgy tűnt, visszaüt, aztán csak megtelt a szeme könnyel, és hátat fordított…" [TT. 50.] Ebben a kontextusban a pofon nem az erősebbik győzelmét jelöli, sokkal inkább az elfojtás alól kiszabaduló destruktív ösztönöket, és ezzel újra a tanyasi-urbánus, kulturálatlan-kulturált ellentétét írja bele a szövegbe.

De ez az ellentét látszólagos, a hátterében egy vágystruktúra húzódik meg, András nem szemben áll Kesszel Rudival, hanem az ő pozíciójára, attribútumaira vágyik. Ezeknek pedig egyik fontos jelölője az írás, illetve az írásképesség elsajátítása. „Minden festő kabinjában voltak feliratok, a legtöbb helyen az, hogy NEM ADLAK MÁSNAK, ez a szórópisztoly fölött volt, pirossal, de például Kesszel Rudi kabinjában az is ott állt, hogy TRINK TRINK, meg az, hogy I WANT YOU, ezt András le is másolta, előtte azonban megkérdezte, hogy

▾

17 Jacques Derrida, *Grammatológia* (Szombathely: Magyar Műhely/ Életünk, 1991), 91.
18 Tar Sándor, *„Téli történet"*, in Tar, *A 6714-es személy…* A továbbiakban TT.

mit jelent. Ő is szeretett volna feliratokat csinálni, de a csempére nem lehetett, mindent lemosott róla a víz." [TT. 42–43.] Az írás, illetve a nyelv egy bizonyos diszpozíciójának, valamint ezeken keresztül, illetve ezekkel együtt különböző szimbolikus helyek elsajátításával Rudi egy háromszögű vágyszerkezet szereplőjévé válik: nyelvének és aktusainak elsajátítása garantálná Vera elcsábításának sikerességét.[19] András vágya részben teljesül is, hisz végül lemásolja Kesszel feliratát, de az átvétel során a jelölő ugyan megmarad, de a jelölés szerkezete megbotlik. Az átmásolt szöveg médiuma ugyanis épp a másolás lényegét teszi lehetetlenné: a csempéről folyton lefolyik minden felirat. Így aztán a jelentésadás sem történhet meg, egyszerűen nem lesz mit elolvasni, miáltal pont a szimbolikus jelentés és pozíció megszerzése (Vera meghódítása) válik sikertelenné.

Van azonban a szövegben egy másik jelölőfolyamat is, amelyben még hangsúlyosabban jelenik meg ez a szimbolikus funkció. Rudi ugyanis részben egy bűvésztrükkel csábítja el Verát. „Vera játszott a menetrendgéppel, Kesszel Rudi pedig vett egy jegyet Tiszacsegére az automatából, pedig nem is oda utaztak, és Verának adta, Vera azt mondta, hogy ez hülyeség, váltsák vissza a pénztárnál, de Rudi feldobta a levegőbe a jegyet, mindnyájan utánanéztek, és a jegy eltűnt. Fennmaradt a levegőben, mondta Rudi, nevettek, hogy csinálod, kérdezte Vera, Kesszel Rudi ránézett, elmondom, ha, mondta, és itt megállt. Mi ha, kérdezte a lány, Rudi a füléhez hajolt, és súgott bele valamit, amiben mindketten belepirultak, András csak ácsorgott mellettük, rossz kedve volt, menni kellene, mondta, mindjárt bejön a vonat." [TT. 48.] A bűvésztrükk lényege ezúttal sem pusztán önmagában áll: a falra írt szöveghez és a diplomatatáskához hasonlóan ez is egy társadalmi helyzet szimbóluma, az intellektus jelölője, azaz mindannak, amire András vágya irányul és amelyet egyértelműen deklarál is az anyjával folytatott vitában. „Meg akarok nősülni, mondta András. És elmegyek innen. Nem akarok itt élni a tanyán. Micsoda, kérdezte az asszony, lassan hátrafordítva a fejét, mit csinálsz te? Elmegyek, mondta a fiú. Meg akarok nősülni. Hát nem csinálhatom ezt örökké! Mit csinálsz, kérdezte még egyszer az asszony, és felállt a tehén mellől. Elmegyek, mondta András, indulattól elfúló hangon, elmegyek! Még akkor is ezt kiabálta, amikor az anyja végigcsapott rajta az ostorral, elmegyek innen, kiabálta és az arca elé kapta a kezét, lecsapott az ostor, aztán újra és újra, acsarkodtak egymásra, az anyja mocskos csavargónak nevezte" [TT. 51–52.] A végső vágy tehát a kiemelkedés az osztályból és életszínvonalból, az írás, a táska, és végeredményben Vera is ennek szimbóluma. András Kesszel Rudin keresztül, az ő társadalmi helyzetére vágyik.

▾

19 Mindez jogosan emlékeztet egy ödipális vágystruktúrára, amit még inkább alátámaszt, hogy András apja teljes egészében hiányzik a novellából és anyjával való kapcsolata is igencsak problémás.

Az anyával való vitáját követően azonban a novella kvázi újrakeződik, a zárlatban a nyitójelenet ismétlődik másik perspektívából. És épp e nézőpontváltás miatt válik a szöveg kulcsjelenetévé. „[L]edobta a kannákat és nekiiramodva beérte még a vonatot, az utolsó előtti kocsi fogantyúját elkapva felugrott a lépcsőre és visszaintegetett Hermánnak. Egy kicsit lihegett, aztán hátrahajolt, hogy a szél belekapjon a hajába, majd zörgött az ajtón. Valaki háttal állt belül, Kesszel Rudi volt. Újra zörgött, megmozgatta a kilincset, de azt belülről lezárták. Kesszel Rudi izget-mozgott, ahogy emelgette a kezét a hóna alatt meglátta Verát, nevetett, látszott, hogy beszélgetnek, aztán Kesszel Rudi egy forintost vett elő, feldobta, a lány utánanézett, és a fiú látta kívülről, hogy a forintos ott maradt Kesszel Rudi kezében a hüvelyk- és mutatóujj tövébe szorítva, ha lefordítja a tenyerét, persze, hogy nem látszik, tehát csalt, gondolta keserűen, nem dobja fel a pénzt, csak úgy tesz!" [TT. 53.] A perspektívaváltás azt jelenti, hogy András másik értelmezői pozícióból látja ugyanazt vagy ugyanazon funkciójú és szimbolikájú jelölőfolyamatot, mint korábban.

Az elsőben (még a tiszacsegei jeggyel) maga is belül van az elbeszélésen, jelen esetben a bűvésztrükkön, belülről látja Kesszel Rudit, így aztán a csel számára is láthatatlan marad. A második esetben (a vonaton) kívül marad a téren, csak az üvegablakon keresztül nézheti a jelenetet, ekkor azonban fel tud tárulni a trükk, a jelölőfolyamat rejtett tartalma, viszont már nem léphet be a narratív térbe.

A *6714-es* narrátorával összeolvasva, mintha egy diszkurzív helyzet bomlana ki. Az általa elbeszélt anyagba süllyedő narrátor, mivel maga is a tér részévé válik, nem láthatja a trükköt, nem állhat rendelkezésére az a felettes, külső pozíció, amelyből a mindentudás egységes narratíváját létrehozhatta volna. András viszont elfoglalhatja *a király helyét*, de ez az előbbiekből következően csak kívül lehet. „[A]mennyiben kívül maradnak a képen, lényegi láthatatlanságba vonulnak vissza, maguk körül szervezve meg az egész ábrázolást; velük vagyunk szemben, feléjük fordulunk, az ő szemükben jelenik meg az ünneplőruhás hercegnő; a háttal álló képből az infánsnőig és tőle jobb oldalon játszó törpéig egy görbe rajzolódik ki (vagy pedig az X alsó szára nyílik meg), hogy tekintetüknek megfelelően rendezze el a kép egész felépítését, és megjelenítse a kompozíció igazi központját, amely végső soron uralkodik az infánsnő tekintetén és a tükörben látott képen. […] A hely, ahol a király trónol a hitvesével, a művész és a néző helye is".[20]

Ez viszont a narrátor, a szöveg, az olvasó viszonyát is keretezi. Nincsenek könnyű helyzetben sem azok, akik a Tar-szövegeken belül „olvasnak" és azok sem, akik őket olvassák. Az értelmező ugyan elfoglalhatja a király helyét, de ahogy Velázquez királya és királynéja, az olvasó is mindig csak kívül foglalhat helyet. Hasonlóképp

▾

20 Michel Foucault, *A szavak és a dolgok* (Budapest: Osiris, 2000), 32–33.

Warhol kamerája szintén csak azért és csak akkor tudja létrehozni az objektivitás látszatát, ha mindig szenvtelen, gépszerű és legfőképpen talán kívülálló maradhat. A látvány létrehozásának aktusa nem avatkozik be a látvány tárgyába.

Ugyanezen aktus ugyanakkor nemcsak az objektív, de a személyes (vagy egy újfajta személyesség) megteremtésének lehetőségét is magában foglalja, amennyiben a valóságos épp a perszonális által válik gazdagabbá. „Amennyire lehet, a kamera személytelen, szemponttalan, egyenrangúsító erejét kellene párosítani személyes elfogultságunk és kiegészítéseink többletével. S ez valóban újfajta szimbiózist ígér ember és világ, művészet és valóság között. Minél több elemnek (vagy akár csak az eddigieknek is!) egyenrangú figyelembevételével »megragadni« és »felidézni«: hogy épp ezzel váljon a *személyes* az objektív megértés *objektív* többletévé. Mindenesetre, kevesebb jogunk és lehetőségünk lenne igazolatlan egyértelműséggel helyettesíteni a többértelműséget. Kicsit gyakorlatibban: nem művi módon hangsúlyos elemek közvetlen szuggesztiójára bízni rá a sugalmazást, hanem a külön-külön egyenrangúnak vett elemek szórendjével, *kombinatorikájával* fogalmazni meg a személyeset, a véleményt, a víziót. Sugalmazni, de rangsor nélkül azonosulva az elemekkel. Mint ahogy a valóságban is – a tények éppúgy, mint az ételeseink – a történés jelen idejében ragyognak fel és hunynak ki, egymást támogató egyenrangúságban. És sosem az epika ál-jelen idejében, a fiktív és művi múlt-jelen időben, kétségbe vont egyenrangúsággal."[21] A kimetszett kép látványa, a beavatkozásmentesség ellenére is mindig már egy előre értelmezett perspektívát tár a néző elé, igaz, úgy tesz, mintha nem így lenne, ahogy sok esetben a Tar-szövegek is megpróbálják elrejteni a szerkesztettségüket. Abban a pillanatban, amikor a *6714-es* elmossa reprezentáció és konstrukció közti határvonalat, az a felület válik *tökéletesen átlátszóvá*, amelyen keresztül András beláthat a vonat belső terébe. Így nem látszódik, hogy maga is belül vagy kívül helyezkedik-e el, pontosabban, hogy belül van-e, vagy akképp hozza létre a szöveget, hogy ezt a hatást keltse. E tekintetben tehát a *6714-es* narrátora talán inkább Kesszel Rudira hasonlít, aki minduntalan rejtegeti a bűvésztrükkben ott búvó cselt. Éppen ezért viszont azt sem lehet tudni, hogy eközben ez az elbeszélő azok helyett beszél-e, akik nem tudnak, az ő nyelvüket jeleníti meg a szövegeiben, vagy olyan nyelvet teremt, amely úgy tesz, mintha így cselekedne, miközben maga is figuratív és konstruált.

Ezért talán az sem lehet a puszta véletlen műve, hogy mind a *Téli történet*, mind a *6714-es* helyszíne és tere a vonat. Mintha ez mindkét szöveg esetében nem csak fizikai, de – több értelemben véve is – szimbolikus tér volna, azaz a vonat határait nem csak a különböző üveg- és egyéb felületek, de a nyelvi megnyilatko-

▾

21 Mészöly, „Warhol kamerája…", 139-140.

zások is jelölik. És fordítva: a vonat határai egyben a nyelv wittgensteini határai[22] is. Ez alapján elképzelhető, hogy a *6714-es* szerelvénye – például Mészölyével ellentétben – azért lehet dinamikus, mert a novellában megjelenő vonatokat a szereplők és a narrátor nyelvi megnyilatkozásai is szervezik. Azaz Tar vonatai nem csak azért haladnak, mert a mozdony mozgásban tartja őket, hanem mert a nyelv, amely kijelöli ennek térszerkezetét, folytonosan gomolyog, a különböző megnyilatkozások folyamatosan áttörik és megszakítják egymást, így az általuk kijelölt struktúra és ennek határai sem válhatnak statikussá. Hasonlóképpen a *Téli havak* Andrása is azért képtelen belépni a kocsi ajtaján, mert annak üvegfelülete ugyan láthatóvá teszi a bent zajló eseményeket, de egyben el is választja egymástól a különböző nyelveket és tereket, a fiú ekkor már nem a kamera fókuszában tartózkodik, hanem mögötte. Mindez persze kérdések sorát nyitja meg: Hol áll az, akinek fókusza láthatóvá teszi az ekképp helyet foglaló fiút? Vajon hol van az, aki ezt a képet látja? S meddig tágulhat ez a horizont? De itt már minden bizonnyal *Wigner barátjának* ismeretelméleti problémájának tartunk.

Az elbeszélők szinte kivétel nélkül, talán fizikailag is, de retorikailag mindenképp részei a térnek, amelyet elbeszélnek. A belső helyzet azonban valamiféle közvetíthetetlenséget is jelent, hiszen az élőbeszéd retorikai vagy figuratív látszatának fenntartásához minden megnyilatkozást annak szinkronicitásában is közvetítenie kell. A külső nézőpont ellenben engedi látni az alakzatokat és trükköket, elveszíti viszont autenticitását.

A kint és bent ezen oppozíciópárja azonban talán mégis feloldható az *inzultáló jelenlétben*, hiszen ebben „a *személyes* válik az objektív megértés *objektív* többletévé", azaz épp a narrátorok bennefoglaltsága válik a tárgyilagosságuk többletévé. „A kiiktatott abszolút helyébe pillanatról-pillanatra teremtjük meg az alkalmi-abszolútot, a pillanat elképzelését a relatív időtlenről és végesről. Ennek a következményei igen sokrétűek. A múlt értékei nem devalválódtak, inkább arról van szó, hogy történelmiségük tekintélye lett kevésbé autonóm. Nem múltról és jelenről akarunk tudni, hanem a lét és az emberi relációk egyidejűsített történelméről. Nem kizárólagosságként csodálni a múlt örökségét, hanem belerántva a mába, ha kell, tiszteletlenül, s mintegy megfosztva a saját idejétől. Mintha a történelmiség megszüntetését keresnénk; és ez nem a megtagadás gesztusa, hanem a mélyebb megértés kísérlete. Inzultáló jelenlétté szeretnénk tenni, hogy a mi érdeklődésünk szubjektivizálása révén kapja meg a történelmi hitelességét is. Az aktualitás erotikájával akarunk hálni vele."[23]

▾

22 „*Nyelvem határai* a világom határait jelentik." – Ludwig Wittgenstein, *Logikai-filozófiai értekezés*: *Tractatus logico-philosophicus*, ford. Márkus György (Budapest: Atlantisz, 2004), 81.

23 Mészöly Miklós, „Szeminárium a Dunán", in Mészöly Miklós, *A pille magánya* (Pécs: Jelenkor, 2006), 482.

S talán ez valamiféle menekülőutat jelenthet az olvasó számára is. Abban a tükörjátékban, amelyben számára is megképződik a szövegek valósághatása, részt vehet ebben a jelölőfolyamatban, azaz saját szubjektivitása is hozzátehet a szövegekhez, épp csak arra kell talán figyelmet fordítania, hogy valóban részesévé váljon a *nyelvjátéknak* és erőszakos értelmezése ne csontosítsa meg a szövegeket.

Orosz István

A lepkekergető liba

avagy „aprótseprőségek” a Lúdas Matyi ürügyén

Túlnanról akará megvizsgálni – vajon csak bennem fakaszt mosolyt e halottparentáló költemény nyitánya? Az épp 260 éves Fazekas Mihály magyarázta azzal druszája, Csokonai halálát, hogy tudniillik jó természettudós módján színéről és visszájáról is vizsgálat tárgyává akarta tenni a legfőbb dolgokat. Noha elismerem a velem született szarkazmusnak is felróható, hogy humort találok ily magasztos dologban, de tán az elmúlt századok által kifőzött ízléshígító párlatoknak is jut benne szerep.

Él-é a síron túl vagy nem az emberi lélek?
Ezt a kérdések kérdését a mi Vitézünk
Fejtegeté; de mivel nem akadt nyitjára elölről,
Túlnanról akará még megvizsgálni. Azonnal
Kettényílt az örök titok kárpitja előtte…
Ő bément s széjjelnézett. Látván a halandók
Gyenge világa elől elrejtett mennyei pompát,
Gondolatit szárnyára vevé a lelki dicsőség,
És ő még fül nem hallott szent angyali hangú
Énekek énekein kezdé dicsérni az élet
Felséges voltát, mely várja az emberi lelket.
Megtetszett kedves zengése az angyali karnak
S mennyei múzsának lelkét ottfogta. E halmot
Hamvai tisztelik, és gyönyörű munkái hazáját.

Restellvén a fenséges pillanathoz társított „afectált cynismust”, meg is követnélek, főhadnagy Fazekas Mihály; ám ahogy főt hajtok egyetlen hiteles arcmásod előtt, újra csak derülnöm kell. A „hiteles” portré története ugyanis oly megejtő, hogy tán már te sem tudod bajszod mögé rejteni a nyájas somolygást. A képet ifjabb Diószegi Sámuel festette, kit apjának, a neves lelkész-botanikusnak halála után a nagybácsi, Fazekas nevelt föl, csakhogy a kép 1873-ban, vagyis 45 évvel a nevelőapa halála után készült. Barabás Miklós, a híres festő hivalkodott vele, hogy hosszú idő múltán is képes emlékezetből portrét festeni, de ő sem egy 45, csupán egy 37 év távlatából megfestett mellképpel – Kiss József alispán úréval – bizonygatta tudását. Csakhogy Diószegi nem festő volt, pláne nem egy Barabás, hanem kereskedő, s az arckép úgy készült, hogy Bécsben, ahol élt, meglátott az utcán egy hosszú hajú, bajszos magyar (?) férfiút, aki a nevelőapjára emlékeztette, s őt kérte

föl modellnek. Vannak, akik úgy pontosítják a történetet, hogy nem csak a bajszosnak fizetett az amúgy jómódú Diószegi (ki kis híján a polgármesterségig vitte Bécsben), hanem Carl Heinrich von Binzer neves festőművésznek is, s így inkább ő a debreceni Kollégium arcképcsarnokában függő kép alkotója. Határozott arcél, öntudatos tekintet, az egykori délceg katonát, vagy a botanikus kert értő művelőjét könnyebb mögé képzelni, mint a verslábakat skandáló irodalmárt. Abban, hogy az „első nagy népies költő" státuszát kiérdemelje Fazekas, a mezopotámiai előzmények nyomán hexameterekben költött *Lúdas Matyi* alcíme mellett – „eredeti magyar rege" – sokat segített ez a pörge bajszú hortobágyi csikósra hajazó, ismeretlen parasztembert ábrázoló kép. Egyéb népies jelzővel illethető műve ugyanis nem nagyon van a jeles poétának.

A hasonlóságról ma már nehéz lenne véleményt mondani, hogy Diószegi mégis törekedett rá, azt legfeljebb egy apróság nyomán látjuk bizonyítottnak. Fazekas bal kezét úgy ábrázolta, hogy az öregujj helye takarásban legyen; ne lehessen látni, hogy van-e, vagy nincs neki; azon a kézen ugyanis nem volt hüvelyk, azt 1789-ben a foksányi csatában ellőtte egy janicsár.

De vissza a Csokonai halálára írott vershez, melyet legfőképp a benne megénekelt halom miatt citáltam, mely Csokonai Vitéz Mihály hamvai fölött emelkedett. Az, hogy a halomra méltó emlékmű kerüljön, nemcsak a debreceniek óhajtása volt, hanem az ország legfontosabb kulturális közintézménye is pártolta a tervet. Ezt az egyszemélyes intézményt a 19. század elején úgy hívták, Kazinczy Ferenc. Kazinczy 1806-ban a *Hazai Tudósítások*ban nemcsak adakozásra buzdított, hanem azt is pontosan megírta, milyen lesz a síremlék. „A kő, (úgy végeztük-el azt egymás között) nem a' medencés piedesztálok igen is közönségesé vált formájára lészen állítva, hanem a' Régiek szép eggyszerűségében (simplicitas, Einfachheit). A' márványba metszett Írást e' kevés, de sokat jelentő szók teszik: Csokonai Vitéz Mihálynak hamvai született 1773. Novemb. 17-d, megholt 1805. Januar 28-d. Árkádiában. Éltem. Én. Is' A' monumentum' felső részében pedig a' Lepe – (rút és közönségesebb neve: Pillangó) – fog lepdesni."

A rút és közönséges szóra, tudniillik a pillangóra hamarosan visszatérek, előbb azt kéne megérteni, hogy a Vergilius óta sokszor idézett, „művészetek hazájára" utaló, s a klasszicizmusban Poussin, illetve Goethe és Schiller révén szinte klisévé vált „Et in Arcadia ego" kifejezés miféle indulatokat szült Debrecenben. Parnassz, Tempe vagy Ermenonville talán, na de Árkádia!? A debreceniek kikérték maguknak, hogy ezt a nevet az ő városuk kapcsán emlegessék, hisz Árkádia tudvalévő, hogy szamárlegelőt jelent, legalábbis az általuk előhalászott Barthélémy könyv – *Az ifju Anacharsis utazása Görögországban* – szerint. A válasz nem csak műveltségük fitogtatására (az ellenoldal szerint persze műveletlenségük bizonyítására) volt jó, de arra is, hogy az irodalom finnyás széphalmi ura elé végre kesztyűt vessenek. Még hogy szamárlegelő?! Petőfi is nagy költő volt, de neki sincs

megbocsátva, amit Debrecenről írt, hogy tudniillik a nemzet függetlenségét nem lett volna szabad olyan városban proklamálni, hol a házak kapujára ez van írva: „A ki bejön az udvarra, tegye be az ajtót, mert kimegy a disznó." Már attól is betelt a pohár, hogy Csokonai halálakor Kazinczy fölajánlotta, hogy a vállalkozna a költő munkásságának kiadására, de úgy, hogy előtte átfésülné azt. Megtisztítaná az ártékony kálvinistaságtól és „debrecenyiségtől". „Csokonai minden bizonnyal igen jó fej (hm: jó fej – ezt azért ma is csettintést érdemel!) és a legszerencsésebb poétai zseni volt; de ki nem látja azt, hogy sok munkája merő szemét?" Kazinczy következő, ha lehet, még súlyosabb tévedése az volt, hogy e tisztogató munkához társként Fazekas Mihályt akarta megnyerni. Azt a Fazekast, aki poétaként tisztában volt vele, hogy elhalt barátjának költészete galaxisokkal lebeg Kazinczyé fölött; és akinek nem volt az elmúlt egy év elég, hogy a *Lúdas Matyi* kapcsán kapott bírálat fullánkjait mind kihúzkodja bőre alól. Az elhúzódó és elmérgesedő „pennaháborúról" – *Árkádia-per*ként tartja számon az irodalomtörténet – nincs mit többet beszélni. A „monumentum" végül más lett, mint amit Kazinczy akart, a feliratból kimaradt Árkádia, és nincs rajta a „lepe"; igaz ezt sem Kazinczy, sem Fazekas nem ellenőrizhette, mert 1836 nyarán, mikor a síremléket fölállították, már egyikük sem élt.

De mi lehetett a baj a pillangóval?

Mai fülünk poétikusabb szónak érzi, mint a lepkét, a Kazinczy által ajánlott lepénél meg pláne. Vajon használja azt még valaki? Amikor Kazinczy kikelt a pillangó ellen, akkor kezdte épp szülővárosomban, Kecskeméten talán legszebb versét, a *Vágy*at Katona József ezzel a sorral: *„Hol vagy fennrepeső szép pillangója velőmnek?"* És ott szállongott hamarosan a *Szép Ilonká*ban tarka valójában, és a *Toldi*ban is, mint az álom allegóriája. Nem könnyű követni, hogy az egyes vidékeken használt szavak mi módon épültek be a köznyelvbe, vagy váltak részévé az irodalmi nyelvnek. Az ország északkeleti régiójában otthonos, s az ottani nyelv szavait preferáló Kazinczynak általában sikerült meggyőznie az ország más területein élő irodalmárokat egy-egy szerinte rút szó elhagyásáról, de a pillangó esetében nem járt sikerrel. Olyannyira nem, hogy a legszebb szavakat kiválasztó szavazásokon szinte mindig az élbolyban végzett, 2006-ban legelső lett. (Amikor az írásban idáig jutottam, hogy fontoskodásom hitelesebbnek tűnjön, a ChatGPT szép-szó listáját is kikértem, s ott is dobogós volt a pillangó.)

A *Lúdas Matyi*ban nem szerepel sem pillangó, sem lepke. Pontosabban Fazekas Mihály versében nem bukkan fel – a Dargay Attila által jegyzett rajzfilmben azonban ott van. Rögtön a nyitó jelenetsorban Matyi lúdja hosszasan kerget egy lepkét, majd miután elkapja, nagyvonalúan el is engedi, hogy helyette réti virágból költő-homlokra való koszorút fonjon, magától értetődő természetességgel saját hosszú nyakába akassza, majd könnyedén a fűbe ejtse, amikor továbbindulnak. Látszólag nincs dramaturgiai funkciója a jelenetsornak; első, spontán

magyarázat gyanánt műfaji eligazításnak mondanám, az eposznyitó invokációk fölötti tréfás évődésnek, különösen, ha eszünkbe jut, hogy az újra szabadon szárnyaló lepke neve, a *pszükhé,* a görögöknél még egyszerre jelentett pillangót és lelket, vagyis animust, s általa máris megérkezhetünk az animációhoz. Animációs filmet fogunk tehát látni, ezt tudatosítja a pillangós jelenet, olyan filmet, amely nem a valóságot, az álmokat utánozza – s általa akár Dzsuang-szi kétezer éves álom pillangójáig is tágítható lehet a kör. Hogy a meglepő dimenzióváltás nem légből kapott, azt a jeles Fazekas monográfus, Julow Viktor nyomán merem megkockáztatni, aki 1966-os *Lúdas Matyi évezredei* című tanulmányában a téma még ennél távolabbi előzményeiről is hírt adott.

De elegendő magyarázat-e a lepke-jelenetre ez a játékos műfaj-utalás? Nehogy véletlenül túl komolyan vegyük, odakerült a végére egy apró, ellenpontozó mozzanat (vajon a forgatókönyv szerzői, Dargay Attila, Nepp József és Romhányi József közül kinek az ötlete lehetett?), a lepkekergető társat beérő Matyi hiába nógatja továbbindulásra a madarat, az lúdtalpát mutatva jelzi, hogy köszöni szépen, neki ennyi elég is volt, ő bizony nem megy tovább; így a fiú kénytelen ölbe kapni, úgy indulni vele, hogy végre elkezdődhessék a film érdemi része.

Talán a beléfektetett túlzott energiák miatt vélem úgy, hogy másként is megfejthető a lepkekergető-jelenetsor. Az alig több mint egyórás film 66 másodpercét teszi ki, amit a szakmabeliek inkább úgy mondanának, 1584 kocka, amelyhez a korabeli, hagyományosnak mondott technikának megfelelően kb. 700 pauszrajz kellett, ugyanennyi kifestett cell, és 6 háttérkép, vagyis tucatnyi ember – mozdulattervező, kulcsrajzoló, fázisrajzoló, kihúzó, kifestő, hátteres, mozgáspróba operatőr, operatőr, vágóasszisztens, vágó – több heti munkája. A computer-filmezés korából visszanézve elképesztő „melódia" (Gyulai Líviusz szava).

Az 1977-ben befejezett *Lúdas Matyi* volt a legelső animációs film, amelyben dolgoztam. A film miatt kerültem 1975 elején a Pannónia Filmstúdióba. Gyulai Líviusz a főiskolai „kipakolást" (így hívták a diploma-kiállításokat) látva hívott meg, alakítsuk együtt ki a film grafikai stílusát. Más kérdés, hogy csak az első évben dolgoztunk a filmben, a Líviusz által javasolt rendkívül aprólékos „pontozós" tollrajz technika oly lassú volt, hogy inkább egy gyorsabban kivitelezhető festőibb világra váltott a filmrendező Dargay. Alighanem azért is más háttérvilágot kellett választani, hogy az a párhuzamosan készülő, figuratervekhez jobban illő legyen. Elsősorban a realisztikusabban megformált Matyi karakterhez passzol a végül Nepp József által a 19. századi tájképek (Markó, Mészöly, Mednyánszky) alapján kitalált háttérvilág, a többi, Disney stílusú karikaturisztikus figurához azonban már kevésbé. A „lepkekergető" első jelenetet nagy húzós hátterét azonban először mi csináltuk meg. A „húzós" szó itt nem a munka nehézségére utal, hanem azt jelenti, hogy egy nagyon hosszú papírcsíkra festettük-rajzoltuk a tájat, amelyet később az operatőrnek a kamera alá szerelt trükkasztal sínjein kellett

„elhúznia", hogy a kívánt „svenk-hatás" létrejöjjön. A hosszú képet egy kocsmapult méretű rajztáblára feszített papíron kellett rajzolni, úgy, hogy a lap egyik oldalán Líviusz, a másikon én „pöttyöztem", és lassanként haladtunk egymás felé. Hogy a jelenet értelme szóba került-e köztünk; ki tudja már!?

Akkor is beszélgethettünk róla, amikor, még a munkák megkezdése előtt, Dargay Attila és Líviusz társaságában elautóztunk Nagyvázsonyba, mert Döbrögi kastélyát az ottani Kinizsi-vár alapján képzelte el Attila, akinek tusculánuma épp a szomszédban, a Nagyhegyestű oldalában volt. Az autót Somfai István, a stúdió fényképésze vezette. Sok minden szóba került négyünk között; eszembe leginkább olyan dramaturgiai kérdések ötlenek, amelyek a két műfaj, az eposz és a rajzfilm különbözősége indokolt. Ötven botütés helyett huszonöt is elég, mondta a filantróp rendező; és végül a húsz libából is, a sokszor átírt forgatókönyv utolsó változata szerint, csupán egyetlen maradt, és az sem beszélő madár volt, holott állatokat sokkal jobban szeretett animálni, mint embereket. A lepe–lepke–pillangó témára azonban valahogy nem emlékszem. Dargayról talán efféle dramaturgiai „túlgondolás" nem is volt feltételezhető, ilyesmire a stúdióban leginkább Jankovics Marcellnak volt hajlama, de ő a *Lúdas Matyi*nak „csak" figuratervezője volt (és mellesleg társam a plakáttervezésben).

Ha ki szeretnék okoskodni valami elfogadható magyarázatot, vagy legalább egy-két kerek mondatot, amellyel lezárhatom ezt az eszmefuttatást, akkor a film irodalmi szakértőjének, a már említett Julow Viktornak a tanulmányait kéne segítségül hívnom, vagy a filmstúdió akkori fődramaturgjának, a művészeti tanácsokon elnöklő szintén Debrecenből származó Hankiss Elemérnek a mondatait kéne felidéznem. Úgy képzelem, az ő Fazekas melletti állásfoglalásuk a pillangókergetés, de abból, hogy a lúd végül mégis szabadon engedi az elfogott *lepét,* sőt egy vadvirágokból font koszorút is hagy a mezőn – utalásként a *Tövisek és virágok*ra –, talán egyfajta késői elégtétel is kiolvasható a megbántott Kazinczy iránt.

Jó lenne kifaggatni a nagyvázsonyi kirándulás többi résztvevőjét, föl tudják-e idézni, hogy esett-e szó pillangókról, lepkékről vagy hasonló repkedő lényekről azon a hosszúra nyúlt napon, de már egyikük sem él. Legföljebb az autó ötödik utasát, a vérengző Pinochet elől hazánkba menekült chilei grafikuslányt, Amayát kérdezhetném, de akkor ő még alig tudott magyarul; igaz, iparkodott mielőbb megtanulni. Egy fehér ludat látva például így kiáltott föl: nézzétek, patyolat! Öreg olvasóimnak tán nem kell magyaráznom, hogy a ruhatisztító cég táblájára írt feliratot, és a fölötte megjelenő hattyús emblémát kapcsolta össze.

Füzi László

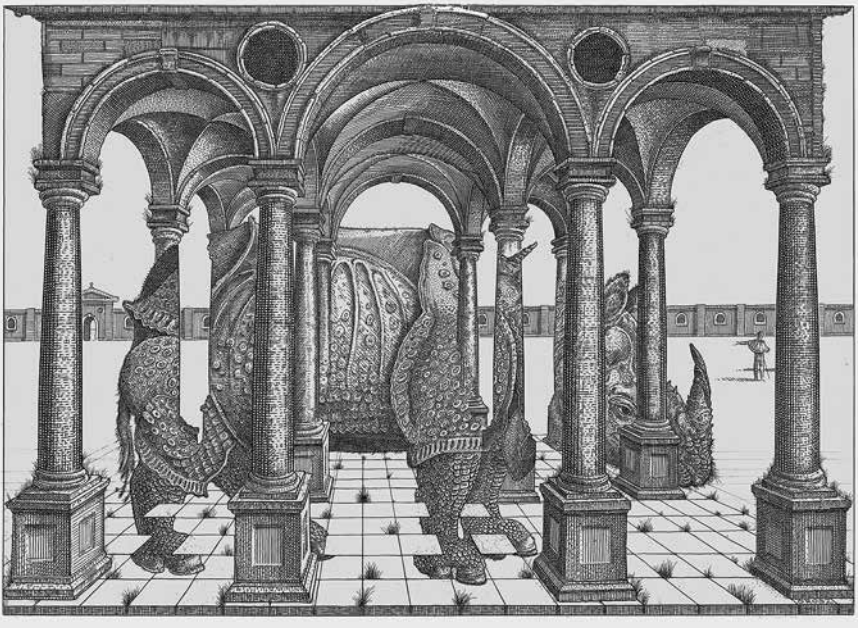
A szemlélődő mester

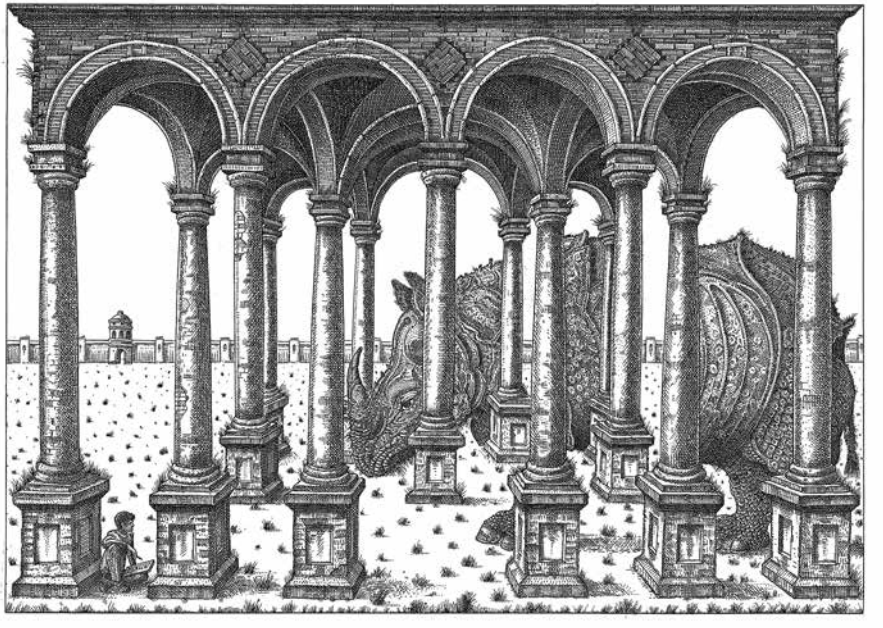
Orosz István hetvenötödik születésnapjára

Születésnapi köszöntőt írok, Orosz István grafikusművészt, animációs rendezőt, írót-költőt köszöntöm hetvenötödik születésnapján. Próbáltam elkezdeni ezt írást úgy, ahogy a köszöntőket szolták, az élet és az életmű kibontakozásának időrendjét követve, de nem járt sikerrel a próbálkozásom. Merthogy a tények, dátumok nem elegendőek egy művészi pálya értékeinek kibontásához. Az, hogy Kecskeméten született, magáról az általa megteremtett műről nem mond semmit, ahhoz, hogy a kijelentésnek a teljesebb valósághoz kötődő jelentéstartalma legyen, részletezni kellene azt is, hogy irodalmár családba született, s akkor ezen a szálon haladhatnánk előre, egészen addig, amíg meg nem lepődnénk azon, hogy az ünnepelt képzőművészeti, animációs rendezői vagy akár művészetteoretikusi és oktatói munkásságával találkozunk. Indulhatnánk másik irányból is, de akkor az előbb említett szál maradna eltakarva. Magam is megtapasztalhattam, hogy azok a keramikusok, akikkel kapcsolatba kerültem, s akikkel István egyidőben járt az Iparművészeti Főiskolára, semmit sem tudtak életének kecskeméti időszakáról, főképpen pedig arról, hogy a családi körből és a város életéből milyen erős, az egész életét meghatározó tapasztalatokkal indult el. S nyilvánvalóan így volt ez fordított irányban is, Kecskemétről nézve aligha lehetett egybelátni képzőművészeti munkásságát, példaként említem, hogy azzal én is egy, a Cifrapalotában, nemcsak méreteiben nagy kiállításon szembesültem. Azóta több kiállítását láttam, egy kiállítását magunk is rendeztük, szintén Kecskeméten, a Kápolna Galériában, képeit többször is közöltük a *Forrás*ban, ahogy írásait is, de azt továbbra sem tudom mondani, hogy teljes rálátásom lenne képzőművészeti tevékenységére.

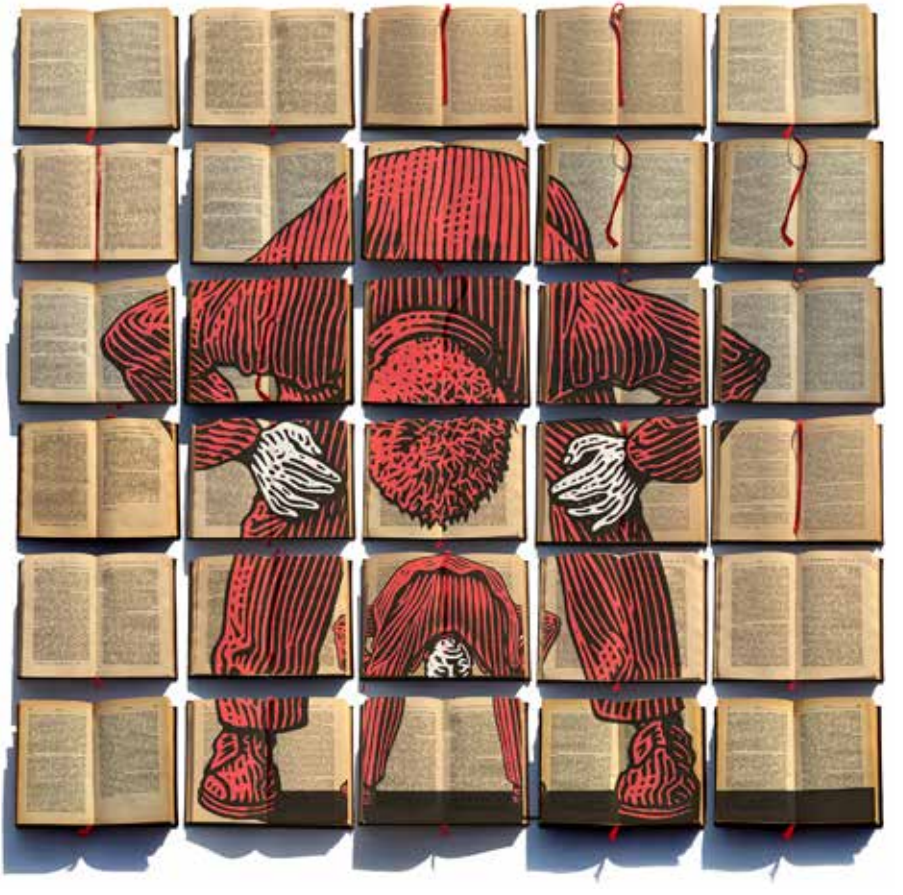
Gondolhatnánk, s ezzel kilépnénk a hagyományos köszöntők sablonjaiból, hogy a monografikus szemlélet minden területet pontosan leíró részletezésével közelebb juthatnánk az életművéhez. De nem, mondom, nem, mert a leírásnak soha nem érnénk a végére, Orosz István ugyanis terjedelmében, kiterjedésében is nagy, egymáshoz hol közeli, hol pedig egymástól erősen távoli területekre kiterjedő művet alkotott. A magamféle irodalomtörténész, aki szeretné az egyes életműveket egységben látni, de mondhatom inkább azt is, hogy inkább a különböző művészeti ágak iránti érdeklődését megőrző filosz, aki szereti egy-egy központi magra visszavezetni az adott életmű irányait és gondolatait, ilyenkor kezdi keresni az egyes területeken megmutatkozó szellemi magatartás jegyeit. Orosz István írásait olvasva, képeit figyelve, áttekintve az animációs filmjeivel kapcsolatos elemzéseket, úgy látom, hogy szellemi magatartásának egyik legfőbb

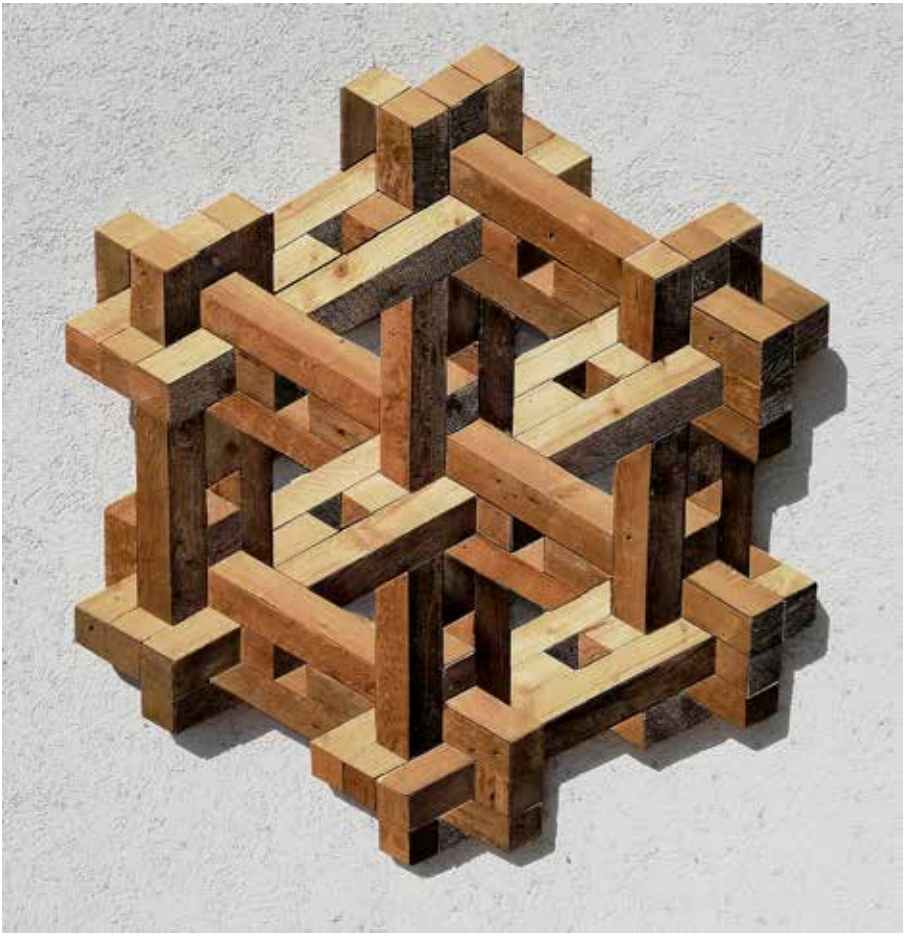

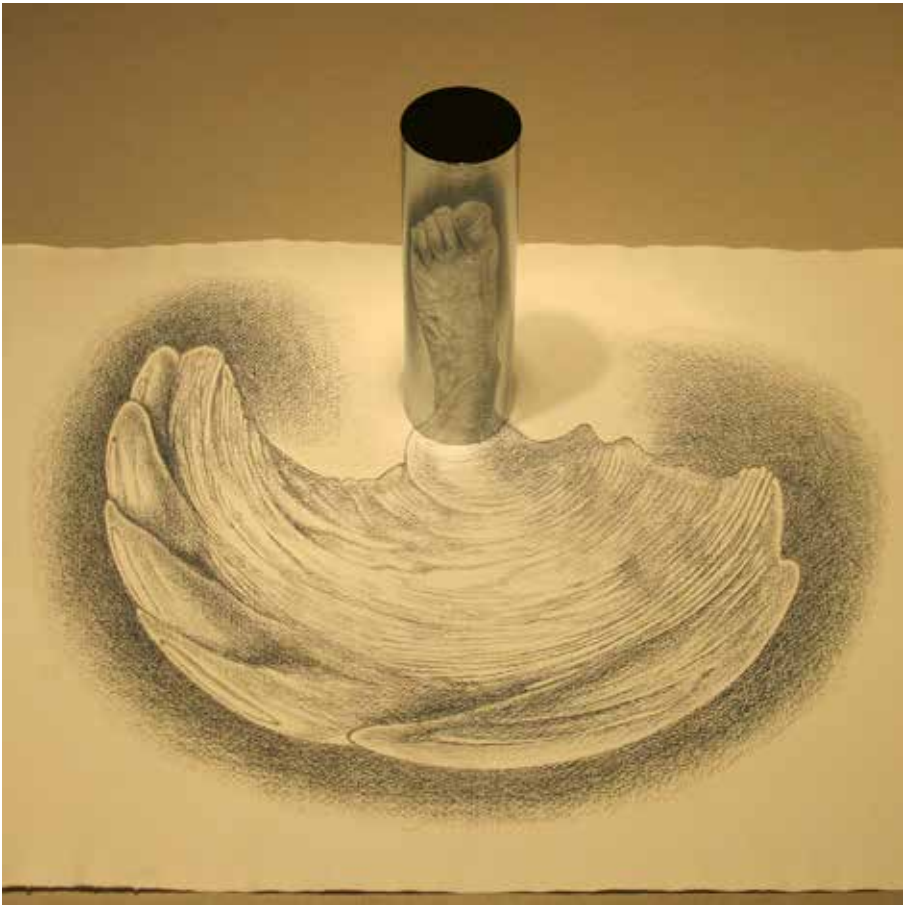

Brecht

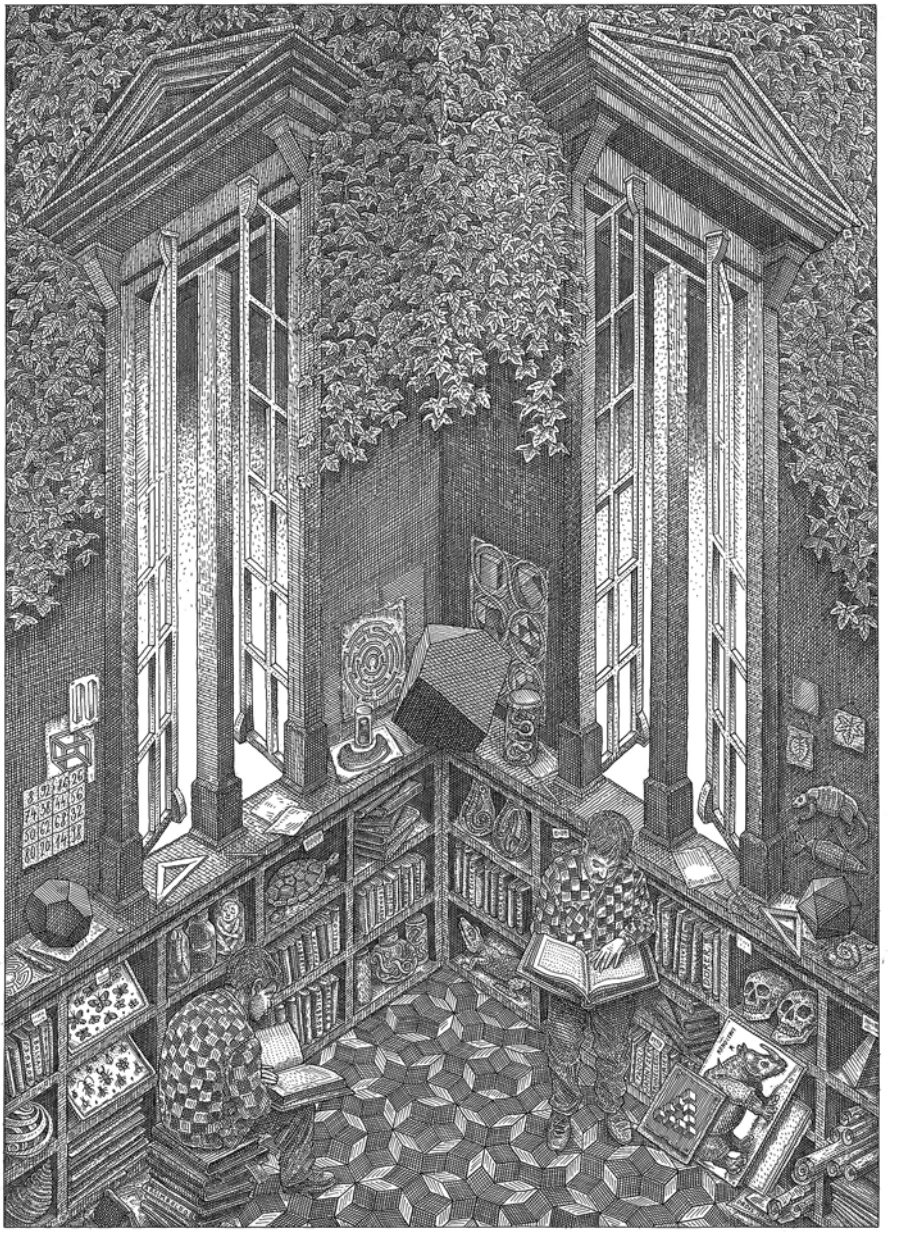

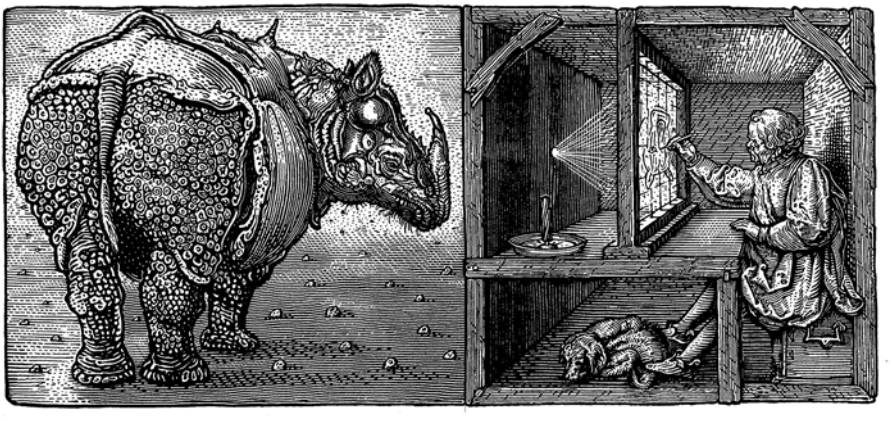

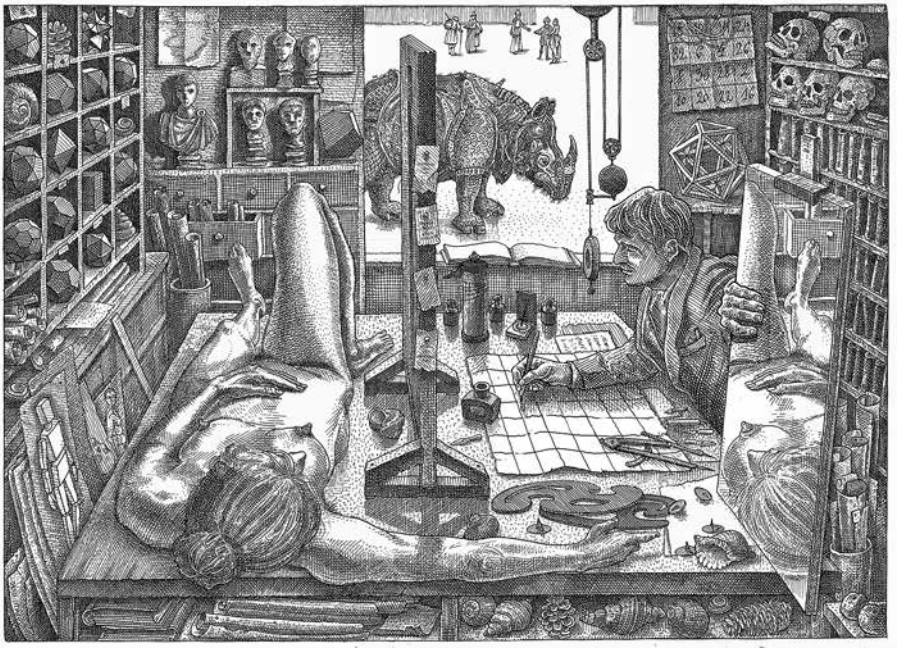

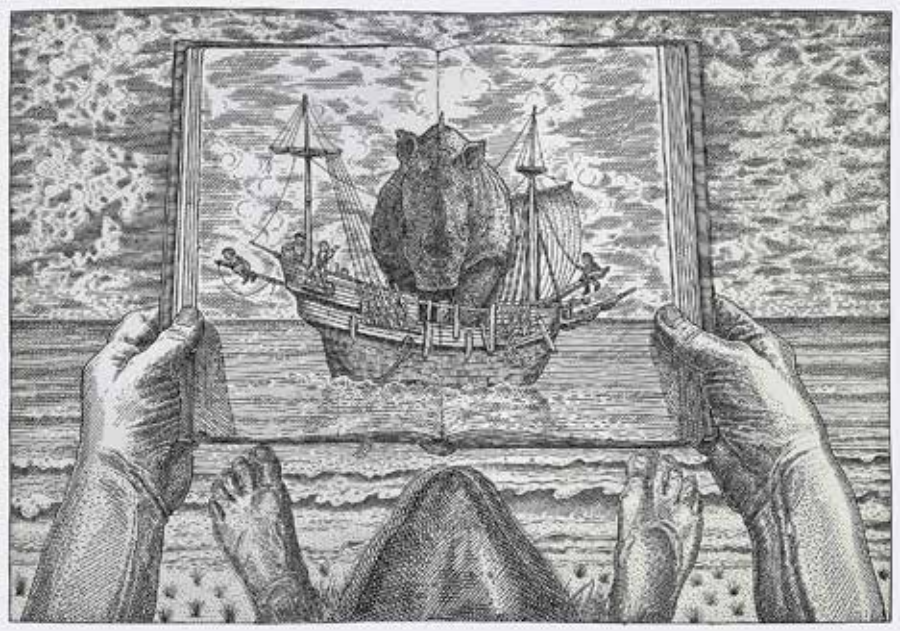

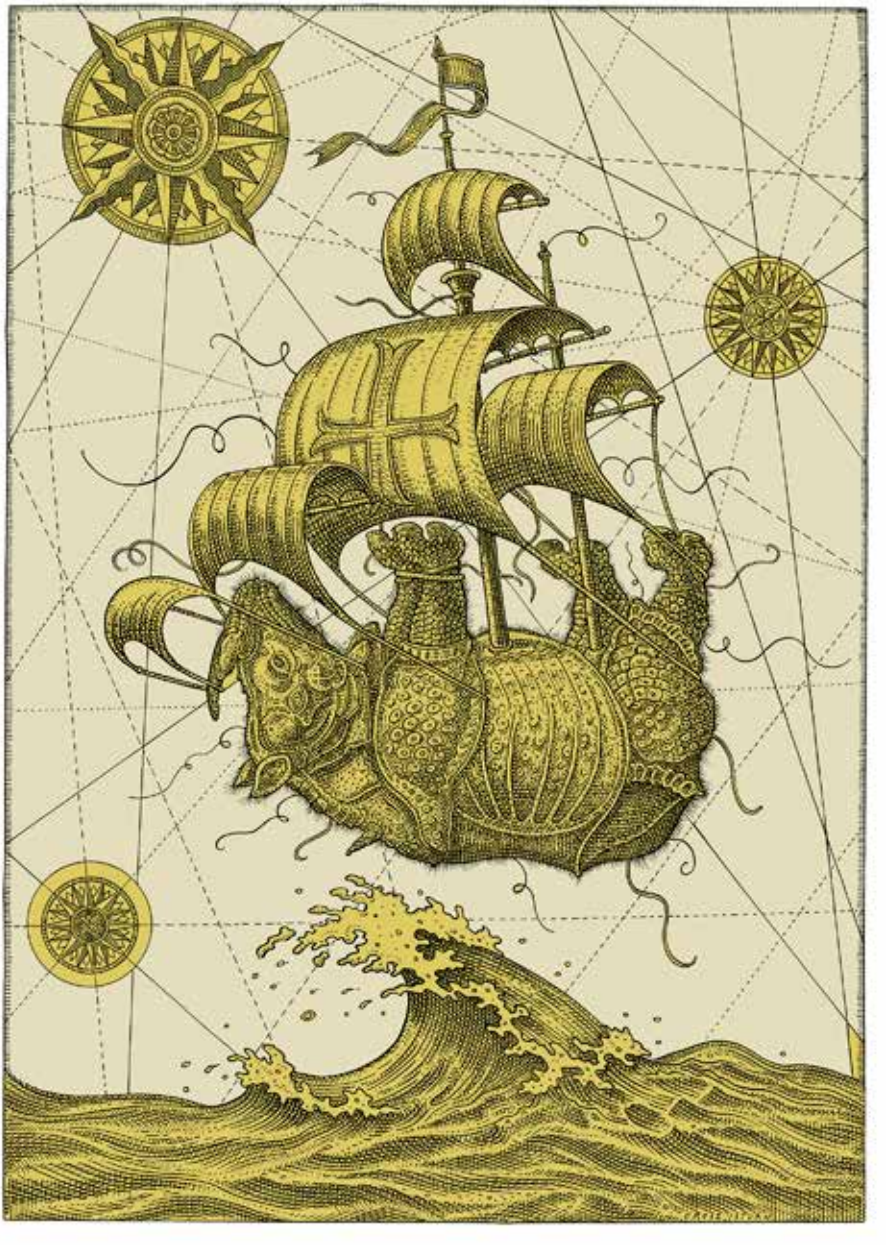

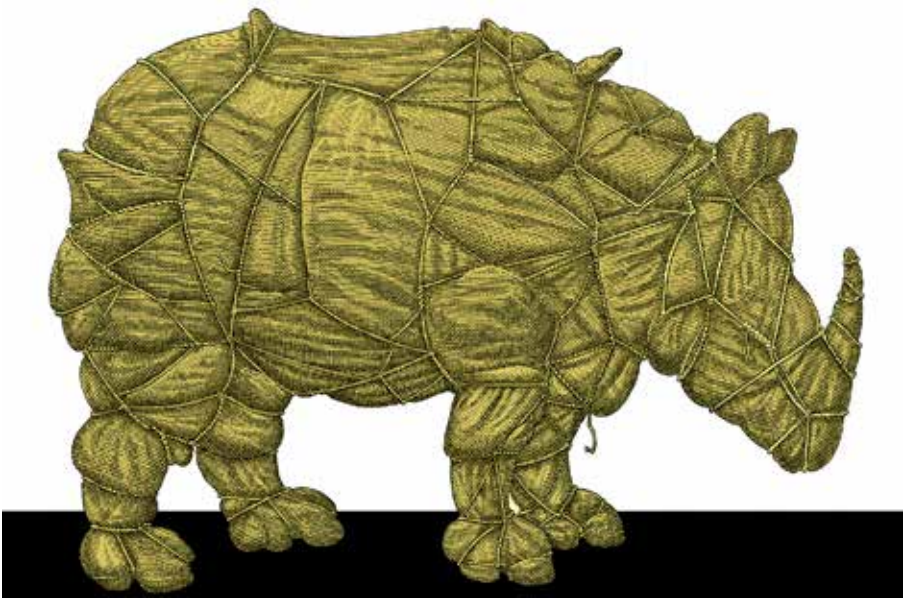

OCEANVS ORIENTALIS
RHINOCERVS
INSVLA

sajátossága a szemlélődés, ezzel kapcsolatosan mutatkozik meg nála az elemzés, a művet pedig nagy mesterségbeli tudással teremti meg. Ennek kapcsán azonnal meg kell jegyeznem, hogy szemlélődés nem marad önmagában, magatartása nem bezárkózó, mert művek születnek belőle, a mesterségbeli tudásra való utalás kapcsán pedig azt kell megjegyeznem, hogy az nála mindig a művésziséget szolgálja.

Ha életműve felé a fentebb jelzett, az egységesség nyomait kereső érdeklődéssel fordulunk, azt gondolom, hogy az általa művelt különböző művészeti ágak közötti vélt szakadékokat áthidalhatjuk, mintegy összekapcsolhatjuk őket, megjegyezve, hogy a mesterségbeli tudás minden általa művelt területen érvényesül, mi több, hangsúlyos szerepet kap. Tudatosodni azonban főképpen képzőművészeti alkotásait figyelve tudatosodik bennünk, feltehetően azért, mert technikai érdeklődése számos, az újabb korok által eltakart, de művekben megőrződött látásmód és technikai hagyomány felé fordult. Teljes joggal írta Kováts Gergely, hogy „védjegyévé vált a régi könyvek metszeteit idéző rajztechnikája", nem beszélve a grafikai illúziókeltésről, vagy az anamorfózis technikájával való foglalkozásról, illetve ennek a grafikai ábrázolásmódnak a kultúrtörténeti-művelődéstörténeti hátterének tanulmányozásáról.

A mester magatartása mutatkozik meg alapos nyelvi-történeti-irodalomtörténeti műveltségére alapozódó irodalmi munkáiban is. Itt is csak egy utalást tehetek. Ismeretes, könyvet írt édesapjáról, Orosz László irodalomtörténészről, a kiváló tanárról. A könyv középpontjában természetszerűen az apa alakja áll, de ez a könyv Orosz István felől nézve én-könyv is, ugyanakkor az olvasó várostörténeti könyvként is tanulmányozhatja, remélem, egyszer ezt a vonását is felfedezik, egyben pedig kor- és társadalomrajz is. Azt, hogy egy *mester* munkája, számomra az mutatta meg, hogy a könyvnek a folyóiratban (történetesen a *Forrás*ban) folytatásokban való megjelenése és könyvformában való megjelenése között Orosz István átírta-kibővítette azt. Ha készülne új kiadása ennek a könyvnek, akkor biztosan ehhez a változathoz is hozzányúlna. A mester számára ugyanis nem létezik lezárt mű, véglegesen elkészült munka, amikor lehetősége nyílik rá, mindig igazít rajta, s igyekszik tökéletessé formálni azt. Ugyanakkor a mester magatartásához tartozik az is, hogy mindig a megfelelő formát keresi meg tapasztalatai és mondanivalói kifejezéséhez.

Ha tetszik, ez magyarázhatja, hogy Orosz István munkássága párhuzamosan sok műfajban bontakozott ki. A többit hagyjuk a monográfusokra…

Isten éltessen, István!

Bartha Eszter

Mindenkiföldjén?

Rostás Zoltán: Bukaresti magyarság – alulnézetből

A kötetet azzal az érzéssel tettem le, hogy a „mindenkiföldje" nem pusztán egy elismert irodalmár, Demény Péter többes kötődését fejezi ki a helybeli magyar közösség, a fővárosban koncentrálódó román kulturális és tudományos elit és a szélesebb értelemben vett magyar publikum felé, hanem egy olyan metafora, amely kiterjeszthető az egyszerű emberek világára, akik nem, vagy csak nagyon ritkán kerülnek kapcsolatba az irodalmi-tudományos-kulturális körökkel, mégis a hétköznapi életben éppúgy megélhetik „mindenkiföldjeként" a saját Bukarestjüket. Rostás Zoltán könyvének *vállaltan* az a legfontosabb célja, hogy megírja az „alul levők" történetét, akik sokkal kevesebb forrást is hagynak maguk után, mint a politikai, kulturális, tudományos, gazdasági és egyéb elitek.

Bálnaváros című írásában Demény Péter az áramlás kifejezést is használta Bukarestre. Itt megint ne csak a szűken vett elitek számára fenntartott vagy működtetett szórakozásra, tudástermelésre és hálózatokra gondoljunk, hanem – amit Demény Péter is kiemel – a nagyváros hangulatára, kozmopolita miliőjére, nyitottságára, etnikai-vallási sokszínűségére, arra az áramlásra, amelybe lehet cselekvőként bekapcsolódni, vagy passzívan engedni a sodródást, sodortatást – de az áramlás metaforájába nem fér bele a megállás, a megváltoztathatatlanság. A kisebbség alatt, általában egy jól behatárolható környezetben élő etnikai-vallási-nyelvi közösségre gondolunk, amely erős „mi-tudattal" rendelkezik, és negatív érzelmekkel viseltetik a többi közösség iránt, amelyektől minden eszközzel, jellel, szimbólummal, oktatással, lakóhely- és iskolaválasztással stb. igyekszik megkülönböztetni magát. Ennek célja: egyfelől a többségi társadalom vagy más etnikai közösségek tudatos kirekesztése, másfelől a „mi-tudat", a közös identitás megőrzése, átörökítése. Mindezzel szembemegy az „áramlás" metafora, amely éppen azt fejezi ki, hogy nincsenek „rögzült" identitások – és persze ez nemcsak Bukarestre igaz.

Ha a romániai magyar kisebbségről beszélünk, az anyaországban élő magyarok szinte biztosan az erdélyi magyarságra gondolnak először. A bukaresti magyarság nemcsak létszámában jóval kisebb, hanem a kisebbségnek ez a kisebbsége sokak körében kevesebb rokonszenvre is tarthat számot, hiszen Bukarest soha nem volt „magyar" város. Rostás Zoltán könyvében megfordulnak az arányok/szerepek, hiszen a bukaresti magyar közösségnek eleve azt a részét veszi

▾

Bartha Eszter írásának bővített verziója a *Szociográfia* internetes folyóirat 2026/1. számában jelent meg.

górcső alá, amely a legkevésbé fontos szereplője akár a hivatalos román, akár a hivatalos magyar „nagypolitikának", a kétoldalú politikai-diplomáciai-kulturális kapcsolatokról már nem is beszélve.

Találónak érzem a bukaresti magyarságra nézve a „mindenkiföldje" és az „áramlás" metaforákat. Ehhez idézek Demény Péter *Bálnavárosá*ból, amelyben a következőképpen jellemzi a saját Bukarest-érzését és hangulatát:

> Bukarest nagyon jó hely. Az ember érzi, hogy egy nagyváros lélegzetében kavarog. Eddig mintha egy olyan óceánban úsztam volna, ahol csak díszhalak élnek – most már bálnák is fújtatnak mellettem. Színház-, utcazene-, könyv- és filmfesztiválok, kiállításmegnyitók, könyvklubok: minden itt zsong körülöttem, csak győzzem megélni. De ha nem megyek el, akkor is megélem, mert egyszerűen áramlik.[1]

Kétségtelenül másképp él a bukaresti mindenkiföldjén egy művelt irodalmár, mint a fővárosba vándorló magyar. Rostás Zoltán könyvének egyik legnagyobb érdeme, hogy sem a bukaresti magyar kisebbséget és annak tagjait nem kívánja előregyártott kategóriákba „beleszorítani". A szociológus Rostás Zoltán nem igyekszik osztálytartalommal felruházni az egyszerű emberek (régiesen kétkezi munkások) világát és természetesnek veszi, hogy az utóbbiak alkotják Bukarestben a romániai magyar kisebbség kisebbségének a többségét, mint ahogyan az is eleve adott, hogy róluk van a legkevesebb forrás és információ, hiszen sem a létszámuk, sem az erőforrásaik nem elegendőek ahhoz, hogy komolyan számoljanak velük a „tudástermelő" rétegek.

A szerző egyáltalán nem mond le az értelmiségi elit identitásőrzéséről vagy asszimilációjáról – könyvében mégis megfordulnak az arányok és szerepek. „Mindenkiföldjén" nem tűnik el a Bukarestben élő magyar kulturális elit, és a társadalmi-politikai szerepük sem relativizálódik. Rostás Zoltánt azonban nem ők, hanem a történelemből eltűnt – vagy eltűnő – kisemberek világa érdekli.

A feladatot nehezíti, hogy a górcső alá vett bukaresti magyarság nemcsak hogy nem alkot egy magában álló minitársadalmat, hanem nagyon is tagolt képet mutat. Az „áramlás" itt is többszörös. Nemcsak a magaskultúrát termelő értelmiségi, hanem azok a fiatal lányok, akik a két világháború közötti időszakban, illetve a második világháborút követő szocialista iparosítási hullámok idején kerültek a fővárosba cselédlánynak, bejárónőnek vagy pedig a kollektivizálás elől gyárakba munkásnőnek, elsősorban a kulturális pezsgést veszi észre és értékeli a román fővárosban. És ne csak a falusi lányokra gondoljunk; az építőipar minden

▾

1 Rostás 2025: 42.

korszakban igényelte a munkáskezet, így például a Ceaușescu által megálmodott és elindított megalomán építkezések férfiak tömegeit csábították, vagy sokszor katonai behívóval kényszerítették a román fővárosba. Az utóbbi annyira elterjedt volt, hogy külön elnevezést kapott: *koncsentrások*. Persze a kollektivizálás elől is férfiak tömegei menekültek – vagy vándoroltak el – Bukarestre, hiszen az interjúkból is kiderül, hogy a „kollektívben" nagyon kevesen látták a jövőt, még akkor is, ha a kormány erőszakkal akarta őket a földekre visszakényszeríteni.

Az bizonyos, hogy az „alul lévők", a kisemberek élete egészen másképp kapcsolódik bele a fővárosi élet áramlásába, mint ahogyan ugyanezt a várost megélik a privilegizált(abb) rétegek: a színházakat, fesztiválokat, kulturális rendezvényeket rendszeresen látogató, a politikát, kultúrát, diplomáciát hivatásként művelő elittől az egyszerűbb, beosztott értelmiségiig. Azt mondhatnánk, hogy Bukaresten nem csak bálnák vannak, hanem bizony cápák és más ragadozók, de éppen elég sár és iszap is, amely rárakódott a szerző által vizsgált két évszázad során a hajótörött, vagy csak „túlélő" kisemberek történetére. Ne gondoljunk itt se nagy lecsúszásokra, se nagy felemelkedésekre: a kötet lapjain olyan emberek kelnek életre és mesélik el a saját történetüket, akik életük folyamán elég sok nehézséggel kerültek szembe, és sokszor csak a túlélés volt vagy lehetett a cél: az ínséges lakásviszonyok, a lelkiismeretlen és kizsákmányoló munkaadók, a hétköznapi diktatúra erőszakos megnyilvánulásaival szemben. Szögezzük le: Rostás Zoltán szociológusként, egyetemi tanárként és persze szemtanúként semmiben nem „relativizálja" a politikai diktatúrát. Könyvének egyik legeredetibb gondolata, hogy miközben az elitek számára sokszor valóban kataklizma egy-egy hirtelen politikai váltás, változás – legyen az felkelés, forradalom, puccs vagy erőszakos hatalomátvétel – az egyszerű emberek élete általában a szokásos mederben halad tovább. Az építőmunkások nem tűntek el Bukarestből, miután a diktatúra megdöntésével leálltak a megalomán építkezések, hanem átvezérelték őket plázákat és szupermarketeket építeni.

Az „áramlás" azonban – szerencsére – nemcsak ez. A szerző nemcsak a mindennapi harcokban keresi a munkáslét értelmét, hanem igyekszik bemutatni olyan helyzeteket, ahol és amennyiben a kisemberek a saját sorsukat is alakíthatják. Ilyen maga a Bukarestbe költözés gondolata, hiszen nagyon sokak számára a beköltözés, migráció fő vonzereje nemcsak a jobb megélhetés reménye, hanem ugyanekkora – esetenként még nagyobb vonzerő – maga a főváros, akkor is, ha nyilvánvalóan másképp tudja élvezni annak lehetőségeit egy kultúrdiplomata, mint egy építőipari, gyári munkás vagy egy cselédlány. A könyvben plasztikusan jelennek meg a kisemberek életének apró küzdelmei egy olyan társadalomban, amely a politikai jogfosztottság mellett még egy szerény életszínvonalat is csak nehezen tudott biztosítani, de ugyanakkor megjelennek az apró örömök is például a cselédlányok visszaemlékezéseiben, akik idősebb korukban is felemlegetik a fővárosban megismert szórakozási lehetőségeket, a mozit, a Cismigiu parkban tett sétákat, a táncmulatságokat, az ott megismert barátnőket vagy az első

udvarlókat. A fővárosi nagyobb lehetőségek a férfiak beszámolóiban is megjelentek, hiszen sok mulatság végződött házassággal, és az így összekerült pár nemritkán nem ment „haza", hanem megtakarítottak annyit, hogy megkapaszkodjanak a fővárosban. Érdemes azt is kiemelni, hogy nemcsak az olyan neves értelmiségiek, mint Demény Péter szóltak nagyon pozitívan a kozmopolita Bukarestről; hasonlóan vélekedtek a Rostás Zoltán könyvében megszólaló egyszerű emberek, akik éppen nem a nagyvárosi elidegenedettséget tapasztalták, hanem olyan új társas kapcsolatokról, barátságokról számoltak be, amelyek sokak számára még kevésbé tették vonzóvá a hazatelepülést.

Érdemes még szólni a migrációs „hálózatokról", amelyek működtették és talán napjainkban is működtetik a bukaresti áramlást. A könyv bebizonyítja, hogy a migráció, legalábbis az elmúlt században szinte soha nem elszigetelten történt. Téves lenne azt gondolni, hogy a szegény falusi lány vagy a „kollektívtől" menekülő férfi gondolt egyet és felutazott munkát keresni a fővárosba. Mindig létezett – és valószínűleg ma is létezik – egy informális migráns „network", amely éppúgy igaz a kulturális és politikai elitre, mint a kisemberekre, akik a fővárosban is „csak" alacsonyabb, kisebb presztízsű munkákra számíthatnak.

A kötet tehát – ahogy az eddigiekben is igyekeztem bemutatni – olyan arcát tárja fel a romániai magyar kisebbségnek, amely eddig az avatott közönség előtt is rejtve maradt, vagy legalábbis nem került bele sem a román, sem a magyar kutatók látóterébe. A könyv legnagyobb érdemének azt tekintem, hogy a szerző felvillantott egy olyan perspektívát, ami újszerű módon világítja meg a történeti folytonosságot, a vállalt vagy deklarált identitás és asszimiláció bonyolult kapcsolatát. Miközben a két állam politikájában és kultúrdiplomáciájában kiemelt helyet foglal el a romániai magyar kisebbség kérdése és helyzete, a könyv a szerző évtizedes empirikus munkájával bizonyítja, hogy az egyszerű emberek gondolkodásában *nem* úgy jelenik meg Bukarest, mint annak az államnak a fővárosa, amelyhez nekik mindenképpen viszonyulniuk kell, de nem is úgy, mint egy (ön) tudatosan vállalt olvasztótégely. A könyv interjúit olvasva azt is meg merem kockáztatni, hogy sokak számára a fővárosi lét, a bukaresti beilleszkedés olyan vonatkoztatási pontot jelenthet, ami legalább olyan fontos nekik, mint az etnikai hovatartozás (ami egyáltalán nem jelenti azt, hogy hátat fordítottak volna magyar gyökereiknek). A másság itt éppenséggel egyfajta beolvadást jelent – hiszen mondhatjuk azt, hogy a fővárosban nem román vagy magyar lesz valaki elsősorban, hanem bukaresti. A főváros ebben az értelemben is áramlik – hiszen úgy kozmopolita, hogy közben nem bontja le a többszörös identitásokat. Erre utal a szerző módszere is, amelyet ő társadalmi archeológiának nevez. A történetmesélés tudatosan nem lineáris, hanem visszafelé haladunk az időben, érzékeltetve a „többségi" bukaresti magyar kisebbség állandó jelenlétét, a hosszú idő alatt kialakított és működtetett formális és informális hálózatukat, de ugyanakkor az áramlást is – hiszen a migráció ebben a régióban is *állandóan* cseppfolyós.

Rostás Zoltán könyvében a diktatúra bukásától halad az időben visszafelé – miközben a mai fiatal munkavállalók, egyetemisták már javában a millennium után születtek. Lesz-e a mai globális (vagy posztglobális) korban történeti folytonosság? A kérdés egyelőre költői, de az nem, hogy Rostás Zoltán könyve számos olyan réteget tárt fel, amely nélkül nem lehetséges a továbbépítkezés.

A folytonosság/asszimiláció kérdésével kapcsolatban megjegyzem, hogy általában senki nem vitatja, hogy a román nagypolitikának (mint ahogyan a magyarnak is) mindig volt egy nacionalista, homogenizáló iránya, amely történeti koronként jobban vagy kevésbé érvényesült. A könyvben megszólaló „íróemberek" és a kisemberek pedig olyan prizmán keresztül látják városukat és a világot, ahol a mindennapi életben és társas interakciókban *nem* az a fő kérdés, hogy valaki román-e vagy magyar. Az olvasztótégely tehát nem azt jelenti, hogy eltűnnek az etnikai-vallási-nyelvi különbségek; azt viszont igen, hogy a hétköznapi embereknek nem ez a legfontosabb, és nem ez irányítja elsősorban a kommunikációt és a társas interakcióikat. Ezt a paradox helyzetet példázza a könyvben szereplő történet egy apáról, akinek az egyik fia román lányt vett feleségül, mire a másik fiú románul ígérte meg a csalódott édesapának, hogy ne aggódjon, mert ő nem tesz ilyet.

A könyv számos érdemét említettem. A legértékesebb a látásmód, a szemüveg – vagy nagyító, amely előítéletmentesen, prekoncepció nélkül közelít a tárgyához, és nem foglalkozik azzal, hogy a két állam vitás kérdéseiben a román vagy a magyar félnek van-e igaza. Ha a megalomániás építkezésekre és a hírhedt falurombolásra gondolunk, akkor Bukarest úgy tűnhet fel, mint egy nacionalista ország még nacionalistább fővárosa. A könyvben megszólaló kisemberek számára ezek a kategóriák értelmezhetetlenek. Ők sok mindent láthatnak Bukarestben: a fiatal éveiket, a betelepülőknél az ott szerzett barátokat, gyerekkort, munkát, munkahelyet, a fővárosi létet és tapasztalatot, a megélhetést, a házasságot, az ott élő szeretteikkel együtt töltött időt, az életük munkájával elért eredményeiket, egyszóval nagyon sok mindent, ami egy emberi életet keretez. A beilleszkedésnek természetesen vannak fokozatai; de ha kétszáz év után is kimutatható egy történeti folytonosság a bukaresti magyar jelenlétben, akkor igencsak valószínű, hogy a vizsgált közösséget a román államnak sem teljesen beolvasztania, sem pedig (ha ez volt a szándéka) elüldöznie nem sikerült.

A „mindenkiföldjén" mindenki megtalálhatott valamit: munkát, barátokat, szerelmet, házastársat – vagy lehetőséget a továbblépésre. Rostás Zoltán társadalmi archeológus módszerével következetesen és példamutató gondossággal tárta fel és rakta össze interjúkészítőként, történészként és részt vevő megfigyelőként a szétszórt mozaikokat. Megmutatta, hogy a kisembereknek is lehetett egy olyan Bukarestje, amelyet nem befolyásolt az állami szinten propagált nacionalizmus és az ilyen-olyan irányú kisebbségpolitika. A kötet azt is megmutatja, hogy bármennyire központosított vagy „totális" is egy diktatúra, a kisemberek számára

mindig maradnak „kiskapuk”. Az a Bukarest, ami Rostás Zoltán könyvének a közege, egy nacionalizmustól elfogult olvasó számára láthatatlan. Aki azonban nyitott(abb) szemmel olvas, az felfedezi, hogy a világ sokszor nem az, aminek látszik – és ez nemcsak a kisemberek perspektívájára igaz.

(Gondolat Kiadó – Kisebbségekért – Pro Minoritate Alapítvány, 2025)

Pálfy Eszter

A humoreszktől az ifjúsági irodalomig

G. Szabó Judit: Megérjük a pénzünket! – Ingyen elvihető könyvek VI.

Kiskamasz koromban, a kilencvenes évek végén és a 2000-es évek elején lelkes olvasója voltam a Kádár-korszak népszerű, lányoknak szóló ifjúsági irodalmi sorozatainak, a Móra által kiadott Pöttyös és a Csíkos könyveknek. Ebben a tapasztalatban nem feltétlenül osztozom a saját nemzedéktársaimmal; ezek a sorozatok a szüleim korosztályának voltak generációs alapolvasmányai. Az én édesanyám is nagy rajongójuk volt, ezért sorakoztak ott a kötetek az egyik otthoni könyvespolcon. Amikor olvasni kezdtem, praktikusan én is ezekhez nyúltam, és az első pöttyös után (úgy emlékszem, ez Johanna Spyri *Heidi*je volt) a sorozatok kitartó hívéül szegődtem. Vonzónak tűntek ezek a könyvek azért is, mert az ekkortájt frissen rendelkezésre álló ifjúsági irodalmi kínálat, leszámítva néhány szerzői sorozatot, egyedi kötetekből állt, amelyek mind máshogy néztek ki, és nem szavatolta semmi, érdekesek leszenek-e, vagy csalódást nyújtanak számomra. A pöttyösöket és csíkosokat viszont megbízhatóknak éreztem, és bár nyilván voltak, amelyek jobban, mások kevésbé tetszettek, a bizalmamat irányukba sosem vesztettem el.

Utólag visszatekintve az a belátás tűnik érdekesnek ezzel kapcsolatban, hogy az ifjúsági irodalom mennyire nem avul el, vagy pontosabban fogalmazva: az elavulás mennyire nem számít a „gyakorlati használatban". Noha ezek a kötetek, legalábbis a magyar szerzők által írottak és a saját jelenükben vagy közelmúltban játszódók nagyon is magukon viselik a Kádár-kori szocializmus társadalmi valóságának jegyeit, gyerekként-kamaszként egyáltalán nem zavart, hogy ebből a kontextusból egy mukkot sem értettem. (Például fogalmam sem volt róla, miért ismételgeti az egyik szereplő mániákusan Kőszegi Imre *Tollas konty*ában [egy indiános lányregényben!], hogy építeni kell a szocializmust, meg egyáltalán, mi az a szocializmus, de ezen emlékeim szerint gyorsan felülemelkedtem.)

Az egyik legmeghatározóbb olvasmányélményem a Pöttyös könyvek közül egy olyan kötet volt, amely szintén sok tekintetben magán viseli a Kádár-korszak lenyomatát: G. Szabó Judit *Megérjük a pénzünket!* című regénye 1981-ben jelent meg,[1] és a cselekménye is ekkortájt játszódik, főhősei pedig a Kovács család tagjai. A borítószöveg szerint a könyv „egy lakótelepi nagy család (három lánygyerek, a szülők s egy nagymama) eseménydús életét tárja fel". A „lakótelepiség" lényegi meghatározó: a regényből kiderül, hogy a szóban forgó család a cselekmény ideje előtt nem sokkal költözött egy budapesti, VIII. kerületi tízemeletes tömbház háromszo-

▾

1 G. Szabó Judit: *Megérjük a pénzünket!*, Budapest, Móra, 1981. A továbbiakban az oldalszámokat ebből a kiadásból idézem.

bás lakásába, amelyet a tanács utalt ki nekik, mert korábbi házukat elbontották – vagyis a regény világa mintegy összhangban áll azzal a társadalmi ténnyel, hogy Magyarországon, így Budapesten is jelentős lakótelep-építési programok zajlottak a 70-es években.[2] A regény hátterében emellett is folyamatosan felsejlenek a lakhatás és ezzel összefüggésben a társadalmi egyenlőtlenségek kérdései. Akad például szereplő a lakótelepi szomszédok közül, akinek a szólama egyenesen a szocialista modernizáció szócsöveként olvasható: a szép új világ beköszönteként üdvözli a lakótelepi lakásokat, s helyesli, hogy elbontották a régi, rossz állapotú házakat, amelyek a társadalmi különbségek melegágyai, „a régi rendszer bűnei" voltak.[3] De pozitívan keretezve kerül említésre a regényben az a fejlemény is, hogy míg a szegény családból származó nagymama és az ő generációja a két háború közti időszakban nem tanulhatott,[4] addig a cselekmény jelenében a Kovács lányok magától értetődően járhatnak iskolába, sőt, a legidősebb lány, a tizenöt éves Mari már gimnáziumba is. A társadalmi egyenlőség eszméjét propagálja az a jelenet is, amelyben felmerül, hogy a költözés után a Kovács lányok átkerülhettek volna „jobb" iskolába is, ahol nincsenek cigány gyerekek, de anyjuk nem íratta át őket máshová, mert nem akarta, hogy gyerekei azt higgyék magukról, különbek másoknál.[5]

▸

A regény tehát bőven szolgáltat alapot a szociológiai-társadalomtörténeti keretben történő értelmezés számára. Ugyanakkor ez a megközelítés épp a könyv egyik lényegi jellemzőjét hajlamos elfedni: azt a fajta időtlenséget, amelyet Szilágyi Zsófia is kiemelt a *Megérjük a pénzünket!*-ről írva,[6] és amely alkalmassá teszi a kötetet arra, hogy kiállja (számomra mindenképpen) a kiskamaszkori olvasmányélmények felnőttkori újraolvasásának oly sokszor fájdalmasan kínos eredményre vezető próbáját.

▾

2 A kutatások szerint főképp a 70-es évek az az időszak, amikor a paneltechnológia térhódításával a fővárosban és a nagyobb vidéki városokban is számos lakótelep épült. Lásd: Egedy Tamás: A lakótelepek helyzete Németország és Magyarország lakáspiacán, *Tér és Társadalom*, XIV. évf., 2000/2–3, 151.

3 A szomszéd gondolatait a regény gyerekelbeszélője a következőképp parafrazálja: „A Bácsi, Aki Kőbe Rúgott, látta, hogy robbantották le az öreg házakat. […] Amelyik a mi házunk helyén állt, akkora volt, hogy csak kétszerre lehetett robbantani. Leomlott az egyik része, be lehetett látni az udvarokba. Egy ajtó, egy ablak, így végig, hosszan, mint egy börtön! Összkomfort a folyosó végén. Gáz sem volt a főzéshez. De az utcáról csupa szép, erkélyes lakás látszott! A Bácsi, Aki Kőbe Rúgott, akkor jött rá, hogy szükséges volt a bontás. Az ilyen vacak ház a régi rendszer bűne. Néhány utcai lakás az uraknak, sok szoba-konyhás a proliknak. Most majd felszámolják, egészen a Körútig. Lesz helyette földgázvezeték, van is már óvoda, kertjében tarka napernyők. Épül iskola is uszodával. Talán majd oda járhatok!" (62.)

4 A nagymama a kitűnő bizonyítványt hazahozó unokája apropóján kiált fel: „– Ha! Ráadásul tiszta ötös. Szeret tanulni. Én is szerettem volna. Mi a régi világban szegény emberek voltunk. Nem is gondolhattam rá." (122.)

5 „Amikor ide költöztünk, mondták anyánknak: – El lehetne intézni, hogy a gyerekeid a gyakorlóiskolába járjanak. Jobb tanerők, rendesebb gyerekek. Ott többet tanulhatnának. – Nekem kevesebb is elég! – ordítottam rémülten. Anyánk egy pillanatig sem tétovázott. Nem! Ez a természetes környezetük. Nem nevelem arra őket, hogy különbek másoknál. Nem bánta, hogy a Jázmin utcai iskolába cigánygyerekek is járnak. Az én osztályomba például a Juli, a Móni, az Iván és a Gabriella." (68–69.)

6 Szilágyi Zsófia: „Hirtelen befogta őket a múlt, mint a kelepce", in Hermann Zoltán, Kalavszky Zsófia, Mészáros Márton, Pataki Viktor (szerk.): *Pöttyös és csíkos: Egy legendás könyvsorozat irodalomtörténeti és szociokulturális trendjei,* Budapest, Szépirodalmi Figyelő Alapítvány, 2025, 207–224, 222.

A szocialista könyvkiadás termékeire általában jellemzőnek szokás tartani a didaktikusságot. A Pöttyös és a Csíkos könyvek több kötete állítja követendő mintaként, példaképként a fiatal olvasólányok elé a mihamarabb felnövő, felelősségteljesen viselkedő, szorgalmasan munkálkodó lány alakját (például Szabó Magda *Születésnap* vagy Szalay Lenke *Te már nagylány vagy, Mogyoró!* című regénye). A *Megérjük a pénzünket!* ebből a szempontból atipikus, s ebből fakad az, hogy olvasásakor valóban az időtlenség, a kortalanság maradhat a leginkább meghatározó benyomás. A Kovács lányok ugyanis nem válnak példaképpé, nem közvetítenek ajánlatos viselkedésmódokat, nem mennek át jellemfejlődésen. Sőt, nemhogy ebben a regényben, de hosszú évtizedek során sem változnak: a *Megérjük a pénzünket!* ugyanis egyfajta laza szerzői sorozatba is illeszkedik, előzményének tekinthető G. Szabó 1973-ban megjelent *Hárman a szekrény tetején* című regénye, illetve a Kovács lányok kalandjait folytatja a későbbiekben a *Mari, ne bomolj!* 1990-ből, továbbá a 2000-es évekből számos kötet a Móra kiadó megújított Pöttyös könyvek sorozatában (*Ez mindennek a teteje!* [2003], *Barbara, ez több a soknál!* [2004], *Rózsás Letícia* [2005], *Sok a csinos lány* [2005], *A Madárijesztő-ház* [2007], *Különös sziget* [2008], *Kristályszív akció* [2009]).

Ezeknek a köteteknek a hősei éppúgy a Kovács család tagjai, akik mindig ugyanannyi idősek és ugyanazokkal a jellemző tulajdonságokkal vannak felruházva, mint a *Megérjük a pénzünket!*-ben is. A Kovács lányokkal mindvégig összesen annyi történik, hogy élik a hétköznapjaikat a családdal és az iskolatársakkal: többé-kevésbé hasonlóan, ahogyan a későbbi generációk magyar kiskamaszai élték, illetve élik a hétköznapjaikat családjukkal és iskolatársaikkal.

A fent leírtakból persze nem az következik, hogy a G. Szabó-regény radikálisan kívül áll a korabeli ifjúsági irodalom körén. Ha elfogadjuk azt a belátást, hogy a gyerek- és ifjúsági irodalom természetéből fakadóan mindig tanító és nevelő-formáló jellegű,[7] akkor a *Megérjük a pénzünket!*-et olyan könyvként írhatjuk le, amely nem elveket és erényeket, sokkal inkább világszemléletet és nyelvi kifejezésmódot közvetít.

Az E/1-ben íródott könyv énelbeszélője a Kovács család középső lánya, a tizenhárom év körüli Anikó, aki a fikció szerint naplójában örökíti meg a család életének epizódjait – a regény tulajdonképpen ebből a naplóból áll. A kötet reflektál is arra, hogy Anikó tehetséges elbeszélő: ez abból a jelenetből derül ki, amikor Anikóék osztályában a nyári szünet után mindenki elmeséli, mi történt vele a nyáron. És noha a gyerekek közül többen izgalmasabb kalandokat éltek át, mint Kovácsék, egyedül Anikó képes úgy elbeszélni saját élményeit (egy bakonyi

▾

7 Arról, hogy a didaktikai funkció hogyan szövi át a gyerekirodalom minden szegletét, lásd Kucserka Zsófia tanulmányát. Kucserka Zsófia: „Gyerekirodalom: mi az, és kié?" in: *Medialitás és gyerekirodalom*, szerk. Hermann Zoltán, Lovász Andrea, Mészáros Márton, Pataki Viktor, Vincze Ferenc, Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem–L'Harmattan Kiadó, 2020, 179–192, különösen 183–186.

sátorozás történetét), hogy annak hatása van: „Csend lett az osztályban, még egy légy sem zümmögött. Ezt anyánktól örököltem. Azt hiszem. Eszti néni is tud mesélni. Apa is, de lóugrás szerint." (117.) Anikó általánosságban is szeret szerepelni, erről így nyilatkozik: „Nekem annyira fontos, hogy észrevegyenek! Mindent megteszek érte! Szeretném, ha nem lenne ennyire fontos. Mégis iszonyúan fontos. Ha belépek az osztályba, kiabáljanak: Hurrá, a Kovács Anikó! Kiabálnak is. Mindig kitalálok nekik valami vicceset. Mindig szerepelek. Mintha fényárban úsznék a színpadon." (116.) (Anikó karakterét az a jellemzés árnyalja, amelyet az anya fogalmaz meg a lány osztályfőnökének: „Érzékeny, zárkózott gyerek, csak bohóckodással leplezi. De soha nem lehet tudni, mi van a bohóckodás mögött." [181.])

Anikó elbeszélői hangjának legfőbb minősége az irónia. Sokszor fakad ez abból, ahogyan ugyanarra a jelenségre több perspektívából nyújt rálátást egyszerre – ami azért is működik jól a szövegben, mert gyerekelbeszélőről van szó, akinek a saját hangjába óhatatlanul és magától értetődően szűrődik be a szülők és a testvérek véleménye is. A legidősebb Kovács lány, a tizenöt éves Mari jellemzésénél például visszatérő elem, hogy mennyire szeret enni, és ez meg is látszik rajta. Anikó a következőképp szintetizálja a Mari környezetében erről a kérdésről kialakult véleményeket: „Mari kövérkés és erős; ha nekem ront, igyekeznem kell, hogy talpon bírjak maradni. A nagymama úgy mondja, dundi, anyánk, hogy molett, apa szerint úgyis kinövi, a gyerekek azt kiabálják, hogy dagadt! Mari vállat von, és nem törődik vele. Anyánk szerint a kövér emberek általában nyugodtak. Ha Mari sovány lenne, nem tűrné ilyen bölcsen, hogy gömböcnek csúfolják. Igaz, akkor nem is csúfolnák. Anyánk szerint a természetben minden bölcsen van elrendezve." (6.) Hasonló stratégiával él G. Szabó akkor is, amikor Anikó a rendszeresen magyar nótákat éneklő lakótelepi szomszédot jellemzi: „Zsömle néni magyar nótákat szeret énekelni. […] Minden muzsika közül csak a magyar nótákat kedveli. Mi minden muzsika közül csak a magyaros műnótákat nem szeretjük. Ezt a tanács nem tudhatta, amikor szétosztotta a lakásokat. Mari szerint Zsömle néni mély érzéssel mekeg. Anyánk úgy véli, helytelen ilyeneket mondani, főleg hangosan és Zsömle néni ajtajában. Szerintem Zsömle néni rezgő hangon énekel. Csóválja a hangját. Apa szerint frazíros és tremolál." (57.)

G. Szabó azonban nemcsak akkor van elemében, amikor egy-egy jelenséget több oldalról közelíthet meg, hanem akkor is, amikor a nyelvben rejlő többértelműséget aknázhatja ki. A szó szerinti és a metaforikus értelmezés kettőssége válik a humor forrásává például Mari az építőtáborból küldött levelében, amelyben a következőképp számol be egy barátnője szerelmi románcáról: „Imolához látogatóba jött egy ismerős fiú a szomszéd táborból. Amikor leültek kettesben beszélgetni, úgy érezték, hogy ezer izgatott hangya bizsereg rajtuk. Először azt hitték, ez a szerelem. Amikor sikoltva felugrottak, már tudták, hogy ez a hangyaboly, és csak néhány darabbal tévedtek." (7.)

Az irónia egy másik jellemző megjelenési formája a gyermeki világészlelés tévedéseire épít. Gyakori, amikor a gyerekelbeszélői perspektíva bizonyos „felnőtt" szavakat nem helyesen használ, vagy valamit félreért. Anikó például a következő párbeszédet követően kezdi dátumozni naplóbejegyzéseit: „Anyánk szerint hiányzik a naplómból a kelet. Bólintottam, hogy szándékos. Az észak is hiányzik belőle. Meg a nyugat. – Dátum, te okos! – nevetett anyánk. – Keltezés." (18.) Egy másik példa, amikor Anikó egy osztálytársát érintő ügyben beszél az osztályfőnökével, közvetlenül idézve naplójában a tanár szavait: „Jó, hogy szóltál! Felejtsd el! Ne gondolj rá többet. Nem a te gondod, hanem az enyém. Még ma fellátogatok hozzá. Ezt diplomásan kell elintézni." Majd így kommentálja: „Diplomatikusan, lehet, hogy így fejezte ki." (157.) Még hatásosabb ez az eljárás akkor, amikor a félreértésnek funkciója is van a szövegen belül. Anikóról a könyv egy pontján váratlanul kiderül, hogy kiváló magasugró, az orvosi vizsgálaton azonban eltiltják a versenysporttól az apjától örökölt enyhe szívbillentyű-rendellenesség miatt. Emiatt csalódott és szomorú lesz, amit a regény nagy empátiával ábrázol. Mielőtt azonban az olvasó túlságosan mélyre süppedne a melankóliában, kizökkenti egy Anikó által félreértett verssor, és a szomorúság iróniában oldódik fel. Anikó ugyanis ekképp szomorkodik: „Most nincs türelmem ugrálni! Enni sem. Verseket olvasok. Önként! Ez nagy szám. Mondogatom magamban. Ezt a legtöbbször: Hervadása liliomhullás volt, ártatlanság képe, s bánaté. Legszebb a liliomhullás benne. De a többi is. Hasonlít rám belül. Leginkább az ártatlanság képe. Én is, akármilyen hülyéket mondok, ártatlan képet vágok. Leginkább ez szól rólam. Megérezte a költő." (175.)

A patetikusból való kizökkentés dramaturgiája a regény más helyein is humorforrássá válik. Amikor a Marinak udvarló Tibor a legkisebb lány, Éva emlékkönyvébe szeretne magvas gondolatokat írni, tervének végrehajtásában a család enyhén szólva hátráltatja. „– Mint féltett kincsét a gyöngyhalász – írta a könyvbe Tibor apró bolhabetűkkel. – Mint féltett kincsét a gyöngyhalász – mondtuk utána kórusban. Aztán várakozóan néztünk rá. – Nem jössz sakkozni? – kérdezte apa. – Már felállítottam a bábukat. – Azonnal! – Tibor leírta a második sort: – Hozom fel lelkem legmélyéből… – Egy szép pontyot! – találgatott a nagymama. – Paprikásan, tejföllel! – Elza hozzátette még: – Egy kis ecetet bele. Tibor piszkozatban folytatta. Aztán összegyűrte, eldobta, és ment sakkozni. Ez állt a kockás papíron: Lánc, lánc, eszterlánc! Körülötte harminc kérdőjel. Aztán az egésznek turbánt rajzolt meg szakállat. Titok maradt, mit hoz fel a gyöngyhalász." (124.)

►

Az irodalomtörténet-írás relatíve sokat tud a kanonikus irodalmi szerzők Kádár-korszakbeli publikálási stratégiáiról – például hogy a korszak élvonalbeli írói hogyan kényszerültek a gyerekirodalom terepére. Arról azonban már jóval kevesebb információ áll rendelkezésre, hogy a *tényleges* gyerek- és ifjúsági irodalmi

szerzők milyen karrierutakat jártak be, milyen szerepekben voltak jelen az irodalmi nyilvánosságban. Márpedig az, hogy a humor és az irónia miért ennyire meghatározó a *Megérjük a pénzünket!*-ben, G. Szabó Judit további Kádár-korszakbeli munkássága felől nyerhet magyarázatot.

G. Szabó nem ifjúsági íróként kezdte pályáját, hanem a napi sajtó tömegtermelésében vált ismertté: humoreszkek, karcolatok szerzőjeként, amelyek legfőképp az *Esti Hírlap*ban, a *Ludas Matyi*ban és a *Magyar Ifjúság*ban jelentek meg. Emellett rendszeresen publikált a Kádár-korszak lányoknak és nőknek szóló évkönyveiben és antológiáiban, sőt, színházi jeleneteket is írt, például a Vidám Színpad kabaréműsorai számára. Erre a tömegkultúrához kötődő és a sajtóban formálódó munkásságra támaszkodik G. Szabó az ifjúsági regényeiben is. A *Megérjük a pénzünket!* elbeszélői hangja számos családi, gyereknevelési, iskolai témájú humoreszk megírásán edződött a hatvanas évek végétől kezdve. Ezzel az információval a birtokunkban könnyen érthetővé válik a könyv szerkezete is: a *Megérjük a pénzünket!* voltaképpen egy különböző jelenetekből, szkeccsekből összefűzött regénynek tekinthető, azonos elbeszélővel és szereplőkkel. A könyvön belül számos epizód ismétlődik, például többé-kevésbé hasonló lefolyásúak az apai nagynéninél tett látogatások, amelyek során ugyanazok a motívumok tűnnek fel többször is: a Kovács lányok a vendégségben minden alkalommal csomókat kötnek a függönybojtokra, és ugyanúgy ácsorognak az előszobában, amíg Lili néni süteményt csomagol nekik otthonra. De a könyvön végigvonuló állandó elem az is, ahogyan Anikó minden ismerősének nekiszegezi a kérdést, mit tennének, ha egy lovat találnának a fürdőkádban. Ezek az ismétlődő motívumok persze értelmezhetők úgy, hogy G. Szabó nagyszerűen, a valóságot érzékletesen megjelenítve ábrázolja a gyerekek hétköznapi életét, hiszen a tényleges mindennapok többnyire mégiscsak rituálisan ismétlődő szokásokból, újra és újra feltett kérdésekből, aprócseprő eseményekből állnak. Egy másik magyarázat azonban az lehet, hogy G. Szabó egyszerűen a napi sajtóban megszokott írói munkamódszereit alkalmazta, laza történetté fűzve össze egyes jeleneteket. És az sem véletlen, ha az az érzésünk támad, hogy a könyv több epizódja önmagában, a könyvből kivágva is megállná a helyét: az Arcanum archívumának segítségével ma mi sem könnyebb, mint leleplezni azt, ahogyan G. Szabó regényeiben újrahasznosította mindazokat a rövid humoreszkeket, amelyeket a sajtó számára már megírt.[8]

▶

▼

8 1967-ben jelent meg például az *Ifjú Kommunista* című lapban egy *Tanulmányi kirándulás* című humoreszkje (G. Szabó Judit: Tanulmányi kirándulás, *Ifjú Kommunista*, 11. évf., 5. szám, 1967. május 1., 43.), amelyben egy diák számol be ironikus monológban arról, milyen sokat is tanultak társaival azon a háromnapos tanulmányi kiránduláson, amelynek során meglátogattak egy régészeti ásatást, ahol a miocén kori lábnyomok nem látszódtak a fölöttük lévő 60 centis földrétegtől, egy múzeumot épp zárva találtak, valamint a gyárlátogatás is elmaradt, mert nem ért célba a levél az osztály érkezéséről. A kirándulás leírásának központi motívumai között szerepel egy sikló, amit postaládába dobnak, de nem tesznek rá bélyeget; a trónszék egy várban, amely vagy Szapolyai Jánosé, vagy Csaba királyfié volt (valamelyik a kettő közül állítólag innen nyitotta meg a tridenti zsinatot); valamint az a vágy, hogy a kísérő tanárnő mielőbb hagyja őket magukra, hogy beleülhessenek az említett trónszékbe. A *Megérjük a pénzünket!*-ben pedig éppen ezekre a történetelemekre bukkanhatunk az Anikóék előző évi osztálykirándulását elbeszélő részben:

A regény tehát hangsúlyosan épít a szerző újságírói munkásságára, számos poén és csattanó kerül át a korabeli lapokból a regény lapjaira. A *Megérjük a pénzünket!* azonban aligha lenne sikeres ifjúsági irodalmi alkotás, ha pusztán összefűzött humoreszkek sorából állna. A helyzetkomikum egymásra halmozott példái mellett legalább ilyen fontosnak gondolom azt a jellemzőjét, hogy képes az emberi viszonyok árnyalt bemutatására, és noha Kovácsékat alapvetően szerető és boldog családnak ábrázolja, nem hallgatja és bagatellizálja el a nehézségeket és fájdalmakat sem: az apa és a nagymama feszült viszonyát vagy Anikó versenysport-karrierjének elvesztett lehetőségét. Sőt, mindezen témák feldolgozásához a humoros forma adekvátnak is bizonyul – ifjúsági irodalmi műként azt tanítja, hogy a humor nem elfedi vagy eltagadja a nehézségeket, hanem feloldja, kisimítja, kezelhetővé teszi őket. Természetesen ez csak kívülről, a felnőtt olvasó számára válik láthatóvá – illusztráljuk ezt végül egy az elbeszélő Kovács Anikóra nagyon jellemző szövegrészlettel: „Anyánk kedveli Tibort, mert jólfésült és illedelmes. […] Tibor szeret nálunk lenni, mert magányosan nőtt fel, és élvezi a családi melegséget. Ez igaz lehet. A mi lakásunk déli fekvésű, estig éri a nap, és nyáron nagyon meleg." (96.)

(Móra, 1981)

▾

„Múlt évben múzeumban is jártunk, legjobban Tömörjohanna lábára emlékszem, mert azt figyelte az egész osztály, hogy mikor húzza ki a teremből. Zolti ugyanis hencegett, hogy bele mer ülni Zápolya trónszékébe. Bele is ült, és kiabált:

– Én vagyok Csaba királyfi, megnyitom a tridenti zsinatot!

Tömörjohanna rosszat sejtve visszakanyarodott értünk, Zolti huss! – leugrott a dobogóról, a lába beleakadt a vörös zsinórba, és akkorát puffant, hogy belerengett az épület. A közelben csak szemészeti kórházat találtunk, de Tömörjohanna az asztalra csapott, és Zolti térdét mégis bekötötték. Amíg vártunk a kórház előtt, kiderült, hogy Colos fogott egy szelíd siklót, és haza akarja vinni. Róka Gizi rábeszélte, hogy adja fel inkább postán. Közös erővel becsúsztatták a levélszekrénybe, és Kuki ordított, hogy hülyeség, mert nem tettünk rá bélyeget." (168–169.)

Tisztelt Olvasóink!

Tájékoztatjuk Önöket, hogy a Forrás a továbbiakban nem áll szerződésben a Lapker Zrt.-vel, így a lap terjesztése az újságárusoknál megszűnt. Ezért kérjük Önöket, fizessenek elő a Forrásra, akár a Magyar Postánál, akár kiadónknál, a Katona József Könyvtárnál, akár személyesen, akár webáruházon keresztül. A lap példányai a továbbiakban kizárólag három helyen lesznek beszerezhetők országszerte: Kecskeméten a Katona József Könyvtárban és a Kóborló Antikváriumban, Budapesten pedig az Írók Boltjában.

A Szerkesztőség

E számunkat nyomta és kötötte a Print 2000 Nyomda Kft.

print 2000

6000 Kecskemét, Nyomda u. 8. | telefon: +36 76 501 240 | e-mail: info@print2000.hu
www.print2000.hu